

„...kedves bajtársim kössétek be sebem”

A NAGY HÁBORÚ EMLÉKEZETE

Szerkesztette
KISS GÁBOR FERENC
VINCZE GÁBOR

**„ ... kedves bajtársim kössétek be sebem”
A Nagy Háború emlékezete**

„ ... KEDVES BAJTÁRSIM KÖSSÉTEK BE SEBEM”

A NAGY HÁBORÚ EMLÉKEZETE

Szerkesztette

Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor

ÓPUSZTASZERI NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK

BELVEDERE
MERIDIONALE

Ópusztaszer–Szeged, 2015

A kötet megjelenését támogatta:
az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság

Borítóterv:
Majzik Andrea

Angol nyelvi lektor:
Maléth Ágnes

A borítón szereplő képek forrása:
BF: Fortepan; JF: Fortepan – orig Komlós Péter;
BA: Az Érdekes Újság háborús albuma 1915; JA: Fortepan

ISBN 978-615-5372-27-8 (print)
ISBN 978-615-5372-28-5 (pdf)

© Szerzők, 2015
© ÓNTE – Belvedere, 2015

TARTALOM

Szakály Sándor: A Nagy Háború.	7
Sándor Szakály: The Great War.	9
Pollmann Ferenc: A Monarchia és a többiek. Barátok és ellenségek	11
Kosztai István: A háborúzók Balkán és Románia	21
Kiss Gábor Ferenc: Erőviszonyok az első világháború előestéjén.	49
Horváth Csaba: Az első világháború hadászati tervei és a felderítés működése a háború mozgó és állásháború időszakában	75
Pintér Tamás: „Újra itt a háború, ki éli túl?” 1915: új ellenség az Isonzónál	103
Stencinger Norbert: Harcok a Doberdó-fennsík védelmében az első isonzói csatában. A terepbe járások tapasztalatai	121
Nagy Tamás: A Monarchia vasútjai az első világháborúban.	141
Balogh Imre: Galíciától a Piavéig (visszaemlékezés, részletek).	179
A kötet szerzői	195

*„...egymásután gyorsan adjuk a sórtüzett az elenség tőle nagy számban el-
esett, vanis ott jajgatás patakzik a véris, kibelegondolok fáj az én szívem
is, egymásután esnek ősze halomra méter magaságban feküsznek a sorba,
borzalmas ere még reá is gondolni hátt aki bene van szabad szemmel látni,
hátt az a sok sebesült aki életben van desok számos jajszó hangzik e zavar-
ban, kedves bajtársim kössétek be sebem nagyon elvéreszttem már én nem
tehetem, nagyon szívesenis segítenék testvér, demost nem tehetjük mert itt
az elenség, Édes jó Istenem, mi is lesz mivelünk nincs aki segítsen itt kel
elvéreznünk...”*

Kelt. 1915. ben Március havában irtam. Balog Ferenc

„...kössétek be sebeimet...” Levél a frontról (Közli: Kiss Gábor Ferenc) Belvedere
Meridionale 1998. 10. évf. 1-2. sz.

A NAGY HÁBORÚ

Vajon hányan és hányszor írják le ezt a rövid mondatot, és vajon hányan és hány-szor beszélnek róla? Hányan készítenek dokumentumfilmeket – ismét – róla és hány konferencián veszik ismét sorra a történéseket? Azt hiszem, nehéz lenne erre – a nem kimondottan költői – kérdésre hiteles választ adni, ahogy nehéz pontos válaszokat megfogalmazni 100 esztendővel az első nagy világégés után a miért kérdésre is. Bizonyára vannak, akik úgy vélik, hogy ennyi idő után már mindent tudhat az utókor, és nincs értelme ismét a források tömegét átnézni, fel-felbukkanó naplókát, emlékiratokat ismét górcső alá venni, hiszen az eredmény tudjuk. Az antant – anno Entente – hatalmak és szövetségeik győztek – Oroszországot ebből a körből emeljük ki, ahogy egykoron a történelem is „kiközösítette” a győztesek sorából, hiszen a bolsevikok... –, míg a Központi Hatalmak néven ismert országok vesztek. S nem csak egy háborút, hanem hatalmas területeket, sokmillió lakos-ságot a népeikből. S mi történt ezekben az években, hogy alakultak az Osztrák-Magyar Monarchia lehetőségei, voltak-e reális reményei a birodalomnak a győzelemre, kik és miért lettek szövetségesek, és miért váltak ellenséggé az egykori szövetségesek – Olaszország, Románia –? Mindezek olyan kérdések, amelyekre hiteles és teljes körű válaszok talán adhatók, de mégis mindig marad egy-egy kisebb kérdés, felvetés, ami újabb és újabb válaszokat igényel.

Ezen tanulmánykötet szerzői a fentebb megfogalmazottak alapján próbálták megadni a felmerült kérdésekre a maguk válaszát, és gyakorlatilag „csak” a Nagy Háború első másfél esztendejének egy-egy számunkra – mármint magyarok, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia számára – fontos történéseire összpontosítottak. S mi mindenre? Milyen esélyekkel léphetett be a világméretűnek – a harcok megindulásakor – azért nem gondolt háborúba az európai nagyhatalomnak számító Ausztria-Magyarország? Ha már háborúzni kezdett, vajon megfelelő infrastruktúrával rendelkezett-e? Megfelelő hosszúságú és sűrűségű vasúthálózattal bír? A háborúba nagyon gyorsan bekapcsolódott hatalmak milyen katonai erővel, hadiipari potenciállal rendelkeztek. Felmérték-e ezeket egykoron a döntéshozók, akár az egyik, akár a másik oldalon? Lehetséges volt, hogy a Balkánon más világ

alakulhatott ki, s Románia kivárva elérhette azon céljait, amelyeket szövetségeseivel szemben megfogalmazott már korábban?

Azaz területi gyarapodás azok kárára?

Mi készíthette Olaszországot a változtatásra, azaz arra, hogy szövetségeseivel forduljon szembe?

Csak a remélt területei gyarapodás vagy talán valami más is?

Mit jelentett egykoron és mit jelent ma a magyarok számára Isonzó völgye, Doberdó fennsíkjai?

Hogyan és miként lettek mindig visszatérő helyszínei az emlékezéseknek?

Hány és hány ezer magyar katonai vívta ott elkeseredett harcát, s lettek a folyó-völgyek, a karsztok és fennsíkok ezernek végső nyughelyei?

Mind olyan kérdések, amelyre ez a tanulmánykötet, pontosabban az abban közreadott írások szerzői válaszokat fogalmaztak meg. Meghagyva azonban némi kételkedést és új kutatási lehetőségeket maguknak és más kutatóknak, illetve mindazoknak, akik elmélyültebben szeretnének megismerkedni az utókor által immáron I. világháborúnak nevezett többmint négy esztendő történéseivel. Olyan négy esztendőével, amely nem törölhető ki sem a világ, sem magyar történelemből, olyan, több mint négy esztendővel, amelynek hatása napjainkig kihat. Egy európai nagyhatalom – az Osztrák-Magyar Monarchia – államalkotó részéből területének alig egyharmadára zsugorodott, magyar nemzetiségű lakosságának mintegy egyharmadát elveszítő Magyarország jött létre a Nagy Háború befejeztével, annak minden szomorú és tragikus következményét napjainkig érezve s viselve.

S hogy miért történhetett mindez így? Annak megértéséhez nyújt némi segítséget ez a kötet, amelyet érdemes elolvasni mindazoknak, akik számára fontos a múlt, amelynek ismerete nélkül nehezebben érthető meg a jelen, s még nehezebben képzelhető el a jövő.

Szakály Sándor

THE GREAT WAR

I wonder how many authors will write down similar phrases in the future. How often will be similar topics mentioned and discussed? How many new documentaries will be filmed and how many conferences will debate the events of the war? I believe that these rhetorical questions could be hardly answered; it is complicated to explain why the world burnt 100 ago. Surely some of us think that there is no sense in investigating time after time the multitude of historical sources, diaries and memoirs, as after all, we know the outcomes: the Entente countries and their allies won the war, Russia was ostracized by the victors because of the Bolshevism, and the countries known as the Central Powers were defeated. The latter lost not only the war, but great territories together with millions of people of their population.

What happened in these years and how did the possibilities of the Austro-Hungarian Monarchy change? Did the Empire ever have hope for victory? Which countries and why was it allied to? Why did its one-time allies (Italy, Romania) become its enemies? Completely valid and exhaustive answers cannot be given to these questions, but there will be always smaller details and concepts that can be examined. The studies published in this volume intend to offer answers for some of these questions based on the conclusions of the authors' research. They focus on the most important aspects of the first one and a half year of the war which are for us, Hungarians and (for the history of the Austro-Hungarian Monarchy) especially interesting. The authors have raised and answered several questions in this volume. What chances did Austria-Hungary, a European power of this era, have in the fights that had not been meant to become worldwide? Did the Monarchy have the proper infrastructure for war? Was the length and density of its railways satisfying? What kind of army potential and military industry did the powers that entered the war have? Did the contemporary decision-makers consider these factors? Was it possible that another situation would emerge on the Balkan? Could Romania obtain the territories for which it had raised a claim earlier towards its allies by sitting on the fence? What were the reasons of Italy for turning against its allies? Solely territorial demands or something else as well?

What did once the Isonzo valley and the Doberdo Plateau mean for the Hungarians? How did its ever returning scenes become painful memories? How many thousands of Hungarian soldiers fought there a losing battle and how many of them died in the river valleys, between the karsts and plateaus? The authors of our volume have left some question open in order to suggest new directions of research, for themselves, for other researchers and for those who are interested in the detailed history of the war that we know today as WWI. A war of four years that cannot be erased neither from Hungarian, nor from world history; four years that still afflicts our lives. A European war where a great power, the Austro-Hungarian Monarchy fell into pieces, Hungary's territory shrunk to one-third of its original size and the country lost approximately one-third of its Hungarian speaking population. Tragic consequences that we still feel and endure. Why could all these happen? The present volume tries to answer this question, thus it is worth reading for all who believe that the present is hard to understand and the future cannot be imagined without our past.

Sándor Szakály

Pollmann Ferenc

A MONARCHIA ÉS A TÖBBIEK – BARÁTOK ÉS ELLENSÉGEK

THE MONARCHY AND THE OTHERS: ALLIES AND ENEMIES

Abstract

In summer 1914, the Austro-Hungarian Monarchy was allied to three (Germany, Italy and Romania) out of its eight neighbouring countries (not including the neutral Switzerland and Lichtenstein), but other three (Russia, Serbia and Montenegro) were its possible enemies in an upcoming continental war. However, the ratio of friends to enemies was quite imbalanced. Russia with its huge population and geographical extension commanded the greatest army in Europe which tipped the scales in favour of the Monarchy's enemies. In addition, neither the Italians, nor the Romanians were reliable allies, since both countries had proved over the years to be uncertain political partners. Moreover, both Italy and Romania had territorial claims on the Dual Monarchy: the former wanted South Tirol, Istria and Dalmatia, the latter Transylvania. As far as Germany is concerned, the leaders of Austro-Hungarian foreign policy could be sure that their interests on the Balkan was supported by Berlin, thus the relation of the two allies could have been frustrated only by the unclear details of the future military cooperation. Anyway, it was only Germany the Austro-Hungarian Monarchy could count on in the future armed conflict. But the Austro-Hungarian army was not prepared for a continental war, as it had fell behind in the arms race and spent less on military improvements than other powers in Europe. In this situation, it was irresponsible to provoke war.

From the decision-makers of the Dualist Monarchy, it was only István Tisza, the Hungarian prime minister who realized this in July 1914. However, the supporters of war (who were in majority) succeeded to convince him to change his opinion.

KEYWORDS: Russia, Serbia, Germany, Italy, Romania, Montenegro, arms race, István Tisza

2014 elején a szerb tömegtájékoztatás szenzációs hírként tárta a nyilvánosság elé, hogy az egykori bosznia-hercegovinai osztrák-magyar tartományfőnök, Oskar Potiorek korabeli levele szerint a dualista birodalom már a szarajevói merénylet előtt egy évvel készült a Szerbia elleni háborúra.¹ Az ominózus Potiorek-levele alapján azonban mindezt nem lehetett bizonyítani, így a szenzáció végül is elmaradt. Mégis feltehető a kérdés, hogy volt-e alapja a szerb médiában közölt feltételezésnek: vajon tényleg készült-e Ausztria-Magyarország a Szerbia elleni háborúra? Vajon igaz-e, hogy a trónörökös pár szarajevói meggyilkolása tényleg csupán ürügyként szolgált a régóta eltervezett és gondosan előkészített agresszió végrehajtásához? A kérdés megválaszolásához nyilvánvalóan meg kell vizsgálni azokat a körülményeket, amely között 1914 júliusában az osztrák-magyar döntéshozók a végzetes döntést a Szerbia elleni háborúról meghozták. Hiszen a háború tudvalévőleg és nem véletlenül *ultima ratio regum* (a királyok végső érve): aki hozzá folyamodik, hatalmas felelősséget vesz magára. Olyan eszközt választ ugyanis, amelynek alkalmazása nem csupán rendkívül költséges (amit az érintettek Montecuccoli nélkül is nyilván nagyon jól tudnak), de még nagyon kedvező győzelmi kilátások esetén is sokféle kockázattal jár együtt. A felelősségteljes döntés józan emberi számítás szerint csakis alapos mérlegelés és gondos előkészítés nyomán hozható. Amennyiben az osztrák-magyar döntéshozók – amiként azt a szerb média a világgal elhitetni igyekszik – a szarajevói merénylet kínálta ürügyet egy már jól előkészített és gondosan kitervelt akció megvalósítására használták fel, úgy ezeknek az előkészületeknek az eredményeképpen a Monarchiának 1914 nyarán készen kellett állnia a háborúra. A kérdés az, hogy készen állt-e rá?

A háború előkészítésében az állam civil és katonai csúcsvezetésének nyilvánvalóan megvan a maga feladata. A hadseregnek képesnek kell lennie a tervezett hadműveletek sikeres végrehajtására, az állami intézményrendszernek pedig biztosítania kell a hadsereg működésének emberi és anyagi feltételeit, és így tovább.

¹ POLLMANN 2014.

A háború külpolitikai előkészítése ugyanakkor a diplomácia feladata. A fentiek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a.) az Osztrák-Magyar Monarchia a Szerbia elleni háború előkészítéseként gondoskodott kiszemelt áldozata külpolitikai elszigeteléséről, miközben biztosította saját szövetségesei megfelelő támogatását, és b.) az osztrák-magyar haderő létszám, felszerelés és kiképzettség tekintetében kellő fölényrel rendelkezett ahhoz, hogy a szerb haderőt legyőzze. Amennyiben mindkét feltételezés igazolható, úgy a szerb média vádjai helytállóak. Ha azonban nem, a belgrádi állítások nem tarthatók fenn.

A SZERB HÁBORÚ DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE

1914 nyarán az Osztrák-Magyar Monarchia nyolc európai állammal volt határos. Közülük kettő: a jelentéktelen Liechtenstein és a várhatólag semleges Svájc a külpolitikai számításokban nem játszott szerepet. A fennmaradó hat szomszéd közül a dualista birodalmat háromhoz (Németországhoz, Olaszországhoz és Romániához) érvényes szövetségi szerződés fűzte. A többi hárommal: (a szerb feltevések szerinti kiszemelt áldozat) Szerbiával, továbbá Montenegróval és Oroszországgal a viszonya különböző mértékben ugyan, de ellenségesnek volt minősíthető. A három baráti és a három ellenséges állam azonban nyilvánvalóan nem egyenlítette ki egymást, hiszen az utóbbiak között Oroszország is szerepelt. Márpedig a cári birodalom az akkori Európa legnagyobb területű és népességű államaként természetesen a legnagyobb létszámú szárazföldi haderővel is rendelkezett, ennél fogva erőfölényének kiegyenlítése önállóan egyetlen állam számára sem volt megoldható feladat. Ausztria-Magyarország is csak akkor vállalhatta a háborút Oroszországgal, ha szövetségesei is támogatják. Aligha véletlen tehát, hogy mindkét koalíció, amelynek a Monarchia beltagja volt, többé-kevésbé oroszellenes tartalmú volt. Közülük a korábbi, az 1879-ben kötött Kettősszövetség Ausztria-Magyarország és Németország, míg az 1882-ben aláírt Hármasszövetség az előbbieken kívül még Olaszország részvételével jött létre. Utóbbi koalícióhoz 1883-ban Románia is csatlakozott. Az Oroszországtól való félelem a Monarchia külpolitikájának az egész dualista korszakon végighúzó alapvető vonása volt. Gróf Andrassy Gyula, a frissen kinevezett közös külügyminiszter még 1872 elején fogalmazta meg az orosz fenyegetés ellensúlyozására a német szövetség szükségességének gondolatát. A Monarchia és Németország oroszellenes védelmi szövetsége azonban csak hét esztendővel később jöhetett létre, mivel Bismarck német kancellár alapján véve nem értett egyet Oroszország elszigetelésének

gondolatával: az ő külpolitikai koncepciójának a *három császár szövetsége* felelt meg. Bismarck a fenyegető francia háború miatt nem kívánt egy ellenséges Oroszországot keleti határai mellett: Ausztria-Magyarország, Németország és Oroszország laza koalíciója reményei szerint biztosíthatta, hogy két keleti szomszédja nem fordul nyíltan egymás ellen, amit természetesen el szeretett volna kerülni. 1879-ben azonban Bismarck eltökéltsége a három császár politika mellett egy pillanatra meggyengült: az előző évi berlini kongresszuson megalázó diplomáciai vereséget szenvedett Oroszország fenyegető magatartásának valamint Andrássy közelgő menesztésének hírére a német kancellár maga javasolta Andrásynak az oroszellenes titkos védelmi paktumot, aki azt természetesen elfogadta. Az ekkor aláírt Kettőszövetség² a Monarchia legszilárdabb koalíciója maradt és egészen 1918-ig érvényben maradt, alapvetően meghatározva az osztrák-magyar külpolitikát, és biztosítva, hogy Oroszországgal szemben ne maradjon egyedül.

Ehhez képest az 1882-ben kötött Hármasszövetségből³ a dualista birodalom lényegesen kevesebbet profitálhatott. Az olaszok ugyanis egy Oroszország elleni koalíciós háború esetére csupán jóindulatú semlegességet garantáltak szövetségeseik számára, míg ők francia támadás esetére Németország és a Monarchia teljes katonai segítségére igényt tarthattak. Ráadásul Itália védhetetlenül hosszú tengerpartjára való hivatkozással az olaszok Anglia ellen nem kívántak magukra vállalni semmiféle koalícióból fakadó kötelezettséget. Tudott dolog volt az is, hogy Olaszország jogot formál a Monarchia olasz lakta területeire: az *irredenta Italia* közismert jelszava a „Trento e Trieste” volt. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Olaszország titokban kiegyezett a franciákkal (holott a Hármasszövetséghez történt csatlakozásuk eredeti indoka éppen a Franciaországgal szemben megromlott viszonyuk volt), továbbá kedvező stratégiai fekvését kihasználva (az oroszokkal való összefogás lehetőségével fenyegetve) kikényszerítette a Monarchiától a területi rekompenzáció elvének elfogadtatását, miáltal lehetetlenné tett számára minden balkáni területgyarapodást, hiszen cserébe Dél-Tirolt vagy Triesztet kérte volna, úgy elmondhatjuk, hogy Ausztria–Magyarország számára a Hármasszövetség legfőbb előnye az volt: a nyílt hátbatámadástól nem kellett tartania addig, míg Olaszországot a koalíción belül tudhatta. Kétségtelen tény, hogy az olaszok gyakorlatilag kezdettől megbízhatatlan szövetségesként szerepeltek a bécsi számításokban.

² Szövegét lásd SZABÓ 2009. 24.

³ Szövegét lásd SZABÓ 2009. 28.

Ugyancsak kevéssé számíthattak 1914 nyarán az osztrák-magyar döntéshozók Romániára egy esetleges háború esetén. A Monarchia délkeleti szomszédja 1883-ban csatlakozott a Hármasszövetséghez,⁴ abban az időszakban, amelyet nyugodtan nevezhetünk az osztrák-magyar balkáni befolyás csúcsának. A 19. század nyolcvanas éveinek első felében a dualista birodalom külpolitikai befolyása a félsziget jelentős részén – Szerbiát, Bulgáriát és Romániát illetően – szinte zavartalanul érvényesült. Mindez döntően annak volt köszönhető, hogy legfőbb balkáni riválisa, Oroszország figyelmét ázsiai ügyek kötötték le. Kis túlzással ezekben az években a Monarchia azt csinált a Balkánon, amit akart. Ez az idő azonban nem sokáig tartott... Mindenesetre Románia csatlakozásáról az uralkodón és legszűkebb környezetén kívül senki sem tudott az országban, és a nagy titkolózásnak meg is volt az oka. 1914-re pedig a Monarchia romániai befolyása már a múlté volt: a Hármasszövetségből fakadó kötelezettségek teljesítésére sem Bukarestben (azon kevesek, akik egyáltalán tudtak róla), sem Bécsben nem számíthattak a stratégiák. Románia a második Balkánháború győzteseként, tekintélyben és önbizalomban gyarapodva önálló tényezőként jelent meg a délkelet-európai válságövezet sorsának alakításában érdekelt államok között. A Monarchiával szembeni területi követelése, a birodalomban élő románok érdekeinek védelme alapvető konfliktusforrásként legalább annyira bizonytalan szövetségessé tette Romániát a Hármasszövetség többi tagja számára, mint amennyire bizonytalan szövetséges volt Olaszország.

1914 nyarán tehát Ausztria–Magyarország három szövetségese közül kettő megbízhatatlannak számított, és csupán Németország támogatása látszott bizonyosnak egy eljövendő háború esetén. Valójában még ez utóbbi is rejtett magában bizonytalansági tényezőket. Német részről ugyanis sokáig bizonytalanságban hagyták osztrák-magyar szövetségüket afelől, vajon érvényes-e a Kettősszövetségből fakadó segítségnyújtási kötelezettség (casus foederis) a Balkánra is?⁵ Bismarck idejében erre a kérdésre határozott nem volt a válasz. A német kancellár, aki hamarosan ráébredt, hogy nyilvánvalóan elsiette az oroszellenes védelmi szövetség aláírását, a következőkben mindent elkövetett azért, hogy a Kettősszövetség hatását semlegesítse: már 1881-ben újra tető alá hozta a három császár szövetségét, 1887-ben pedig az oroszokkal kötött ún. viszontbiztosítási szerződés révén gyakorlatilag teljesen semlegesítette a Kettősszövetség oroszellenes életét. II. Vilmos trónra lépése és Bismarck menesztése után a helyzet ugyan megváltozott és a németek

⁴ Szövegét lásd SZABÓ 2009. 29.

⁵ POLLMANN 2006. 47–52.

hajlandóak voltak elismerni a balkáni casus foederist, ám csak azzal a feltétellel, hogy a Monarchia saját hadicéljait alárendeli a német (berlini értelmezésben persze közös osztrák-magyar-német) hadicéloknek. Ez annyit jelentett, hogy Ausztria–Magyarország Szerbia elleni tervei nem ütközhetnek a koalíció kontinentális háborúra vonatkozó terveivel. Magyarul: amennyiben Oroszországot nem sikerül távol tartani az osztrák-magyar-szerb háborútól, úgy a Monarchia feladja balkáni támadó terveit és minden erejével a közös cél: Oroszország feltartóztatására csoportosítja át hadosztályait. Ez logikus követelménynek tűnhetett, ugyanakkor nehezen elfogadható volt Bécs számára, mivel egyet jelentett a háború eredeti, igazi és voltaképpen egyetlen céljának feladásával. A két szövetséges alapjában véve eltérő háborús elképzeléseinek problematikus (valójában lehetetlen) összeegyeztetése mindig magában rejtette a koalíción belüli feszültségek felszínre kerülését (amire azután a világháború folyamán számos példa is történt). Mindenesetre a korlátozott balkáni háború és a korlátozás nélküli kontinentális háború közötti átmenet tisztázatlansága a Monarchia számára a német támogatást még az 1914 júliusi *biankó csekk* képletes kiállítás után sem garantálta feltételek nélkül. A döntő napokban a német felső vezetésen belüli véleménykülönbségek még csak tovább fokozták a zavart, olyannyira, hogy Bécsben nem is igen tudták, kinek higgyenek: a császárnak, a vezérkari főnöknek vagy a kancellárnak?

A Monarchia diplomáciája tehát 1914 nyarára saját szövetségesei támogatására sem számíthatott feltétlenül. Lássuk, hogyan sikerült a kiszemelt ellenfél izolálása. Nos, a Szerbia elleni sikeres háború feltétele lett volna, ha a Monarchia a háborút orosz közbelépés nélkül vívhatja meg. Szerbia, amely a 19. században még a Monarchia erős befolyása alatt álló országnak számított, az 1903-as véres dinasztia-váltást követően hatalomra került Karadgyorgyevicsek uralkodása alatt egyre határozottabban oroszbarát külpolitikát folytatott. E tekintetben az 1908-1909-es annexió válság különösen fontos mérföldkő volt: ekkor sikerült a Monarchiának az Oroszországhoz fűződő, mindaddig hullámzóan alakuló, de végig kezelhető kapcsolatait végérvényesen elrontani. A válság tetőpontján (1909 tavaszán) csaknem háborúra került sor az oroszok támogatására bizvást számító Szerbia és a Monarchia között. Ekkor azonban az oroszok még nem álltak készen a dualista birodalommal (és feltehetőleg Németországgal) szembeni mérkőzésre, mivel még nem heverték ki a Japántól (1904-5) elszenvedett vereség következményeit. Szerbia kénytelen volt engedni, amit azonban csak fogcsikorgatva tett meg. A Monarchia diplomáciai győzelmet aratott ugyan, de ezt fegyveres zsarolással érte el. Ez a

fajta *militáns diplomácia*⁶ a következő időszakban még kétszer (1913 tavaszán és őszén) sikert hozott előbb Montenegróval, azután Szerbiával szemben, ám a siker feltétele mindkét esetben az volt, hogy Szentpéterváron még nem látták elérkezettnek az időt a leszámolásra. A militáns diplomácia azonban hosszú távon aligha volt folytatható: egyrészt rengeteg pénzbe került a haderő mozgósítása (amit nem lehetett győztes háborúval kompenzálni), másrészt a bécsi döntéshozókat már nem elégítette ki a diplomáciai zöld asztal mellett kivívott siker: egyre inkább teret nyert közöttük az a felfogás, hogy tartós eredményt Szerbiával szemben csakis háborúval lehet kikényszeríteni. Belgrádnak tehát egyre nagyobb mértékben szüksége lett az orosz támogatásra: minél inkább növekedett az osztrák-magyar fenyegetés, annál inkább. Ez pedig egyre inkább növelte annak valószínűségét, hogy egy következő alkalommal Oroszország már nem fogja leinteni szerb pártfogoltját, ha a Monarchia háborúval fenyegeti. Reális számítások szerint 1914 nyarára Szerbia érinthetlenné vált Ausztria-Magyarország számára *katonailag*: csakis egy kontinentális háborút kockáztatva lehetett kihívást intézni a belgrádi kormányhoz. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy a bécsi diplomáciának nem sikerült leendő ellenfelét elszigetelni. Ellenkezőleg: a leendő ellenfél a korábbiaknál is erősebb szövetségeseikkel rendelkezett, hiszen Oroszország révén az antant támogatására is számíthatott. *A szerb háború diplomáciai előkészítése tehát egyáltalán nem valósult meg.*

Vajon egyáltalán nem volt lehetőség Szerbia elszigetelésére? Tisza István magyar miniszterelnök még 1914 tavaszán is látott erre esélyt. Március 15-én kelt memorandumában felvázolta elképzelését Szerbiának első lépésben a Balkánszövetség tagállamaitól: Romániától és Görögországtól való elválasztására. Az említett államok valamint Bulgária és Törökország viszonyának rendezése lehetne szerinte az alapja egy erőteljes német-osztrák-magyar Balkán-politikának, amely képes lehetne ellensúlyozni a francia támogatással érvényesülő orosz Balkán-politikát. Ez azonban nyilvánvalóan csak hosszú távon eredményezhetett volna sikert. 1914 nyarán a sarajevói merényletet követően az osztrák-magyar döntéshozóknak arról kellett dönteniük: gyors vagy hosszú távon eredménnyel kecsegtető megoldást válasszanak-e. Tisza elképzelésének tesztelésére végül is nem maradt idő: kezdeti ellenkezés után maga is úgy látta, hogy az idő a Monarchia ellen dolgozik...

⁶ WILLIAMSON 1991. 121.; POLLMANN 2014a. 303–307.

A SZERB HÁBORÚ KATONAI ELŐKÉSZÍTÉSE

Az osztrák-magyar Vezérkar természetesen rendelkezett Szerbia elleni háborúra érvényes felvonulási tervvel.⁷ A lehetséges háborús szituációknak megfelelően többféle forgatókönyvvel számoltak. Conrad vezérkari főnök azonban a legvalószínűbbnek az egyfrontos – Szerbia és Montenegró elleni – illetve a kétfrontos – Oroszország és Szerbia valamint Montenegró elleni – háborút tartotta. (Ugyanakkor készültek kalkulációk arra az esetre is, ha Románia is beavatkozna a hadműveletekbe.) A Monarchia számára a legkedvezőbb természetesen az egyfrontos, kizárólag a balkáni hadszíntérre korlátozódó háború lett volna, ám a vezérkari főnök maga is tisztában volt vele, hogy ennek megvalósulására kicsi az esély s sokkal valószínűbb, hogy Oroszország akár kezdetől, akár a későbbiek folyamán szintén hadviselő fél lesz. Mindenesetre bármennyire is kevésbé volt valószínű az orosz távolmaradás, a Monarchia hadvezetése nem kívánt *eleve* lemondani az egyfrontos háború lehetőségéről. A tervezés során ezért különösen fontos szerepet kapott az az eshetőség, hogy Oroszország nem kezdetől, hanem csak később lép be a háborúba, miáltal az eredetileg egyfrontos háborút menet közben kell kétfrontossá átalakítani. Jóllehet napnál világosabb volt, hogy ennek az átcsoportosításnak a végrehajtása különösen gondos tervezés esetén is számtalan problematikus részletet tartalmaz, a vezérkari főnök elmulasztotta a tervek kidolgozásának ellenőrzését. Ennek következtében 1914 augusztusában, amikor tényleg bekövetkezett a vázolt szituáció, a Monarchia súlyos stratégiai helyzetbe került és végső soron ennek is köszönhetően mindkét hadszíntéren (a Balkánon és Galíciában) komoly vereségeket szenvedett. Mindenesetre az a tény, hogy az osztrák-magyar Vezérkar rendelkezett tervekkel egy jövőbeli szerb háború esetére, önmagában nem támasztja alá a szerb médiában közölt feltételezést. Valamennyi vezérkar igyekszik kidolgozni valamennyi valószínűsíthető háborús szituációra alkalmazható terveket. Az pedig, hogy a kidolgozott felvonulási terv a gyakorlatban nem működött, a felkészülés elégtelen voltát bizonyítja.

Ami a Monarchia haderejének egy szerb háborúra történő anyagi felkészítését illeti, elmondható, hogy a katonai célokra fordított költségvetési forrásokra vonatkozó adatok ugyancsak nem támasztják alá a gondosan eltervezett támadásról szóló teóriát. Egy nemrégiben megjelent tanulmányban Balla Tibor szemléletes adatokkal bizonyítja, hogy Ausztria-Magyarország a nagyhatalmak közül abszolút

⁷ DEGREIF 1983. 267. skk.

értékben a legkevesebbet költötte védelmi kiadásokra.⁸ Ráadásul a birodalom katonai kiadásai 1870-től 1910-ig 24,1-ről 15,7 százalékra estek vissza az éves állami költségvetésen belül. Különösen alacsony volt az egy főre eső védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya Magyarországon: ez az adat a korabeli európai országok között itt volt a legkisebb.

Az alacsony költségvetési ráfordítások következtében elmaradt a haderő szükséges fejlesztése is. Ez oda vezetett, hogy az osztrák-magyar fegyveres erő fegyverzetében, haditechnikában, felszerelésben és kiképzettségben hátrányban volt a többi hadsereggel szemben. Lemaradása valamennyi fegyvernemben érzékelhető volt. Balla Tibor egyértelműen fogalmaz: „Ausztia-Magyarország számára egy háború megvívása szinte vállalhatatlan volt. A központi hatalmak tagjaként a német szövetségi rendszerből adódó háborús céljai és kötelezettségei valamint a birodalom haderejétől elvárható teljesítmény között jelentős ellentmondás feszült.”⁹

Mindez különösen annak a fényében érdekes, hogy a dualista birodalom felelős döntéshozói – bár tisztában voltak az elmaradt fejlesztésekből fakadó hátrányok következményeivel – a hadsereggel szemben nagyon magas követelményeket állítottak, és elvárták, hogy a Monarchia külpolitikai érdekeinek védelmében a fegyveres fellépést mint az érdekérvényesítés kézenfekvő eszközét rendre alkalmazhassák. Ugyanakkor nem beszélhetünk tudatos háborúra készüléstről: a döntéshozók a hadsereget mint a militáns diplomácia részét használták, miközben minden alkalommal megelégedtek a diplomáciai sikerrel. Ráadásul csakis olyan esetekben folyamodtak az erőszakkal történő zsaroláshoz, amikor valószínűsíthető volt a másik fél gyengeségét illetve pillanatnyi elszigeteltségét.

Végeredményben elmondható, hogy az 1914 nyárig vezető folyamatok egyáltalán nem támasztják alá azt a feltételezést, miszerint a Monarchia tudatosan készült a Szerbia elleni háborúra. Sem diplomáciai, sem katonai téren nem beszélhetünk tudatos előkészítő tevékenységről. Ami a sarajevói merényletet követő egy hónapban történt, sokkal inkább azt bizonyítja, hogy a háborúról szóló döntés kellő előkészítés és kellő megfontolás nélkül született. Valójában a trónörökös pár meggyilkolása kínálta alkalom a Szerbia ellen *régóta tervezett, de elő nem készített* háború kirobbantására túlságosan csábítóan bizonyult. Egyedül Tisza István állt ellen ennek a csábításnak. Sajnos ő sem túl sokáig...

⁸ BALLA 2014. 634.

⁹ BALLA 2014. 639.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALLA TIBOR (2014): A militarista birodalom mítosza. Az osztrák-magyar haderő az első világháború előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 127. év. 3. szám 658–645.
- DEGREIF, DIETHER (1983): *Operative Planungen des k.u.k. Generalstabes für einen Krieg in der Zeit vor 1914*. Mainz.
- POLLMANN FERENC (2006): The Dual Alliance and Austria-Hungary's Balkan Policy. In Robert S. Rush – William W. Epley (eds.): *Multinational Operations, Alliances and International Military Co-operation: Past and Future* (Proceedings of the Fifth Workshop of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group) 47–52.
- POLLMANN FERENC (2014): *A Potiorek-levél*. http://nagyhaboru.blog.hu/2014/01/10/a_potiorek-level (A letöltés ideje: 2015. jan. 14.)
- POLLMANN FERENC (2014a): Militant Diplomacy and Austria-Hungary's Albania-policy. In Necdet Tuna (szerk.): *The Balkans and the History of the Balkans from the XIVth Century to the Present*. XIVth Congress of Military History Papers I. Ankara. 303–307.
- SZABÓ DÁNIEL (2009): *Az első világháború*. Szerkesztette Szabó Dániel. Budapest, Osiris Kiadó
- WILLIAMSON, SAMUEL R. (1991): *Austria–Hungary and the Origins of the First World War*. London, Macmillan.

Kosztá István

A HÁBORÚZÓ BALKÁN ÉS ROMÁNIA

WAR ON THE BALKAN AND ROMANIA

Abstract

The Romanian Prime Minister, Dimitrie Sturdza cited the opening speech of Carol I in the Romanian parliament on 15/28 November 1885 when he stated that Romania followed the events in Transdanubia with proper placidity and attention. According to him, they did not want to intervene in a conflict where the powers of the Treaty of Berlin should have had the final word. However, they had realized that some conditions were to disturb general and necessary peace. This message might be mysterious for contemporary readers, but, in fact, the Romanian government refused reservedly the Serbian Kingdom that sought political partners against Bulgarian intrusion. The reason for this conflict was the fact that the Bulgarians—ignoring the Treaty of Berlin—had invaded East-Rumelia that was under Turkish control and annexed it. Alexander of Battenberg, the prince of Bulgaria had just disengaged his country from Russian protectorate, while Serbia was encouraged and relieved by the Monarchy after the defeat of Slivnitsa. The status quo that had been so fastidiously guarded by the powers interested in the Balkan was upset. As a consequence of the decline of the Ottoman Empire, the Balkan was left without consistent control, and powers, such as the Austro-Hungarian Monarchy and Russia tried to pursue their interests on the ‘unattended’ territory. The Monarchy tried every option: conciliation, alliance, wangling, division and diplomacy with Germany or sometimes opposed to it. However, the Austro-Hungarian statesmen

believed that they would have been more successful with arms. Because of the interventions of Berlin, the Monarchy restrained. The careless endeavours distracted the Monarchy's attention, so they did not realize that the scales were tipped in favour of its enemies. Bucharest could not be ignored and since 1903 it had been an open secret that Romania was interested in the events in Macedonia. It was also overlooked that the acquisition of South Dobruja was a strategic question for Romania and they intended to reach this goals through independent diplomatic and political actions. The treaty of Bucharest that ended the Balkan Wars and triggered the enthusiastic congratulation of the German emperor was a cold shower. My analysis is based on archival research and on a wide selection of historic literature; moreover, it considers the notions of Gábor Demeter. With a special regard to the place and role of Romania in this conflict I try to unravel the diplomatic relations at the time of the Balkan Wars which drifted the Monarchy inevitably into the war.

KEYWORDS: congress of Berlin, Dobruja, Romanians in Macedonia, brothers' war, Treaty of Bucharest, István Tisza

I. Carolnak a parlamentet 1885. november 15/28-án megnyitó trónbeszédét idézve Dimitrie Sturdza román kormányfő emlékeztet arra, hogy Románia kellő „nyugalommal és igen figyelmesen követte a Dunántúlon egymást követő eseményeket. A dolgok természete szerint nem avatkoztunk be egy olyan konfliktusba, amelyben a berlini egyezményt aláíró hatalmaké lett volna a döntő szó. Mindazonáltal sajnálattal tapasztaltuk, hogy némely körülmény az általános és igen szükséges békét megzavarni látszik.” A mai olvasó számára sejtelmes üzenet a román kormánynak a bolgár tolokodásra partnert kereső szerb királyság rákérdezésére adott, tartózkodón elutasító válasza volt. A konfliktus: a bolgárok a berlini egyezményre fittyet hányva, bementek a török fennhatóságú Kelet-Ruméliába és elcsatolták. A helyzet: Battenberg Sándor bolgár fejedelem éppen kifordult az orosz protektorátus alól, Szerbiát a monarchia egyértelműen bátorította és a szlivnicai (Slivnitsa, Sliwnica) katonai vereség után kimentette. Borult a *status quo*, amire oly kényesek voltak a Balkánon pozíciót kereső törekvések. Az Oszmán Birodalom elbizonytalanodása okán az egymást követő években szilárd felügyelet nélkül hagyott (maradt), *gazdátlan* Balkánon mi is ezt tettük az ugyanoda tolokodó Oroszország (és mindenki) ellenében. Válogatás nélküli eszközökkel: nagyhatalmi „egyeztetéssel”, de német hátszéllel, olykor az ellenében is; barátkozva, ügyeskedve, megosztva, vagyis

diplomáciázva. Úgy ítéltük meg a némelykor, hogy fegyverrel több esélyünk lenne. Berlieni beszólásra minden alkalommal visszafogtunk. (IONESCU 90–92.) Okatlan igyekezetünkben *nem vettük észre*, hogy nem javunkra borult az egyensúly és szinte minden helyzetben kikerülhetetlenné válik Bukarest, pedig 1903 óta nyílt titok volt, hogy Románia *érintett fél* a macedóniai történetekben. *Azt sem*, hogy Dél-Dobruzsza megszerzése stratégiai kérdés számára s céljai elérését *különjáró* diplomáciai és politikai cselekvéssel kívánja elérni. A német császár lelkes gratulációját kiváltó, balkáni háborúkat követő *bukaresti béke* volt a kijózanító közzuhany. Dolgozatom levéltári kutatásaimra építve, és a nagyon bő irodalomból Demeter Gábor elemzéseire külön is figyelve, a balkáni háborús idők diplomáciai műhelyeiben próbál meg eligazodni különösképpen Románia helyéről és szerepéről ebben a történetben, amely feltartóztatlanul a Nagy Háborúba sodort bennünket.

A BALKÁNI KÜZDŐTÉR

Románia „nagypolitikai esélyeit” az 1877-ben megindított orosz–török háború pörgette fel. A román csapatok besegítése az orosz oldalon a plewnai erődök bevételénél eldöntötte a kellemetlen helyzetbe került oroszok javára a háborút, amelybe a végére beszálltak a török uralom ellen korábban lázadó bolgár, szerb és montenegrói *szabadcsapatok* is. A január 19-én megkötött fegyverszünet után a békemegállapodást 1878. február 19-én az Isztambul melletti San Stefanóban (mai nevén Yeşilköy) írták alá. Romániát nem hívták meg San Stefanóba.

A San Stefano-i béke átszabta a balkáni határokat: Románia és Szerbia független állammá válhatott, Bulgária autonómiát kapott, de még a Török Birodalom felügyelete alatt. Mindenki részvételét területekkel honorálták. Az oroszok „meggyőzték” Romániát, hogy jó csere Budzsák (a tulajdonképpeni Besszarábia, lényegében a ma Ukrajnához tartozó Gagauz autonóm terület) átengedése Dobruzsza ellenében. A San Stefano-i béke határozványai viszont valahogy mindenki érdekeit sértették.

A Monarchia sértve érezte magát, mert a berlieni, előzetes *háromcsászári*¹ egyeztetésen készült, majd nagyhatalmi körben véleményeztetett memorandum

¹ I. Vilmos német, Ferenc József osztrák császár és II. Sándor orosz cár egyeztetése, amely 1881. június 18-án, Berlinben ligára váltott, és a „három császár szövetsége” néven tudunk róla.

után az illetékes *kétcsászári, reichstadti találkozó* beszélgetéseiből semmi nem valósult meg. Anglia azért sértődött meg, hogy – bár a békeszöveg egyik sarkalatos tétele volt a szabad hajóút a szorosokban –, Oroszország túl közel került Konsztantinápolyhoz és így a szorosokhoz. Így aztán az történt, hogy Bismarck, aki ez esetben semleges fél volt (pontosabban kivárt, és leintette a kétoldalú kakaskodást) az újabb háborús helyzet kialakulása után, 1878. június 13-ra Berlinbe hívta össze a kollégákat,² és ott az egy hónapig tartó tárgyalások végére átrendezték a Balkán ügyeit.

A hatalmak elismerték Románia, Szerbia és Montenegró függetlenségét, és biztosították a Duna hajózási szabadságát. Románia birtokában maradt a San Stefanóban az oroszok által cserére ajánlott Dobrudzsának, a Duna deltájának és a Kígyók-szigetének. Viszont arra kötelezték, hogy honosítsa a területén megtelepedett bevándorlókat, egészen pontosan a zsidókat, akik idegen állampolgárként addig letelepedési engedélyt sem kaptak.

Románia dolgában a berlini szerződés 44. cikkelye a gordiuszi csomó, mint-hogy abban szabják meg az egyesült fejedelemségek függetlensége elismerésének feltételeit. Brunswik (BRUNSWIK 147–157.) a 44. cikkely kommentárjában elmondja, hogy a rezidensek jogai rendezésének a kikötése elsősorban a fejedelemség területén, illetve a csereterületen (Dobrudzsában) élő moszlimok „befogadását” kívánta rendezni. A szerbiai helyzethez hasonlóan. A kongresszus általános vitája során derült ki, hogy Moldvában és Besszarábiában igen nagy számban élők, nem moldovai polgár zsidó népesség telepedett le, akinek jogait lényegében külső hatalom, leginkább a Monarchia garantálja. A román liberális alkotmányban jogaik rendezésére nincs paragrafus. Németország külön feltételeként szabta meg az önállóság elismerésének, hogy a román állam vásárolja ki a Strousberg³ német vasútépítő társaság részvényeit.

Románia „az orosz ügy rendezése után”, 1878 júliusában hivatalosan elfogadta a berlini döntést. A politikum nem lelkesedett a meggyőződése szerint önkényes

² A Monarchiát id. Andrássy Gyula, a Monarchia közös külügyminisztere, Károlyi Alajos, a Monarchia berlini követe és Heinrich von Haymerle, a Monarchia római követe, Romániát Ion C. Brătianu miniszterelnök (az egyetlen ilyen rangú résztvevő) és Mihail Kogălniceanu külügyminiszter képviselte.

³ A Strousberg-ügyet (Bleichroder és Hansemann német bankcsoport) csak alkotmánymódosítással lehet lezárni. A román parlament egy 1880. január 27-én elfogadott külön törvénnyel („*Legea pentru cesiunea căilor ferate ale societății acționarilor către statul român*”) kötelezte magát arra, hogy a 44 éves futamidőre befektetett 237 500 000 lej törzstőkéjét annak közel háromszorosával, 713 345 150 lejrel kiváltja. Április 1-jén elszámolták és átvették a német befektetőktől a vasutat.

„területcseréért”, és minden eszközzel tiltakozott az eljárás miatt. A király 36 évvel később, egy közlékeny pillanatában elmesélte miniszterelnökének, hogy 1878-ban átadott egy feljegyzést I. C. Brătianu akkori kormányfőnek, amelyben arra kérte, hogy egyezzen meg Oroszországgal 150 millió frank kompenzáció fejében, és Bulgáriától kérje a Várna–Ruszcuk–Sanula határvonalat. Meg is kapta volna, csak hogy az angol megbízott, White bevitte őt az alagútba azzal a mesével, hogy Ausztria betart majd Oroszországnak, és akkor megtarthatja Besszarábiát is. Ezt a változatot támogatja majd Anglia is. C. A. Rosetti attól félt, hogy ha valamit kapunk a Duna túloldalán (Dobrudsza), akkor az osztrákok elvihetik Olténiát. A spekulációk fölött döntött a berlini kongresszus. Carp külügyminiszter szerint a White-történet mese, a király utólag találta ki, hogy fedezze a Berlinben kapott pofont. (CRISTESCU 14–15.)

A határkiigazítás nem volt a leggördülékenyebb, 1879 januárjában román csapatok elfoglalták Dél-Dobrudsza⁴ és Bulgária határán a végül Bulgáriának ítélt Szilisztra határváros fölötti dombokon álló erődítményeket. A türelmetlen tolokodást az orosz diplomácia tiltakozására a berlini bírák sem fogadták lelkesedéssel, sőt, emlékeztették a román kormányt arra, hogy tartozik még az alkotmánymódosítással⁵, illetve a német pénzen épült vasút kivásárlásával. December végén rendeződnek a diplomáciai kapcsolatok Románia és a Porta között is. 1880 tavaszán végül majdnem minden rendeződött, Berlinben, Párizsban és Londonban pár nappal korábban, Görögországban és Hollandiában február végén befogadták a szuverén európai közösségbe Romániát. Maradt családon belül a trónutódlás protokolluma, amit a még királyi hercegi család nyári, németországi útján rendezett, és I. Vilmos császár a Hohenzollern család feje szentesített.

Igen fontos dokumentumnak vélem Románia így kialakult pozíciójának további betájolásában, illetve további cselekedeteinek az értelmezésére I. Vilmos március 5-re keltezett, „unokatestvérének és hű barátjának” küldött üdvözlő levelét, amit Paul Lindenberg a királyról írt monográfiájából fordítok ide minden egyéb kommentár nélkül:

„Drága unokaöcsém! Íme, megvalósult az, amire régóta, s olyannyira vágytunk! Kemény és kitartó harc volt az ára annak a lehetőségnek, hogy a magad

⁴ A román csapatok november 26-án fejezték be dobrudzsai bevonulásukat.

⁵ Június 3-án a parlament módosította az alkotmány 7. cikkelyét a honosítás dolgában: „a vallási hovatartozás nem lehet akadály a polgári jogok gyakorlásában, bárki idegen megszerezheti a román állampolgárságot, egyéni kérelmezéssel.”

uraként láthassalak megállni! Teljesüljön a mondás, hogy: »Lassan, de biztosan!« Mindig rokonszenves voltál és maradtál nekem Hohenzollernként is, meg emberként is, de ahol sokan, a maguk választotta úton ugyanazon célkitűzéssel tülekednek, ott időre és áldozatokra is szükség van, míg végre mindenkit ki tudsz elégíteni. Ezért kellett nekem is halogatni és kívárni, hogy végre, az egész világ előtt elismerhesselek! – Isten áldja meg önálló (szuverén) uralkodásod, téged, a királynét és országodat! Unokatestvéd és hűséges barátod, Vilmos.» (LINDBERG 2006.)

Az, 1881 decembere óta királyi Románia önálló diplomáciázásba kezdett a Balkánon, különjárásra tervezett a Monarchia és Oroszország között egyensúlyozva. Így könnyebb volt eligazodnia. Geostratégiai helyzete, nyersanyagforrásai (leginkább kőolaj és fa), gabonája, építkező lendülete (a konstancai kikötő és az oda vezető vasút, általában a vasúthálózat kiépítése) igen nagy lehetőséget jelentett az egymással olykor vetélkedő nagyhatalmi családi vállalkozásoknak. Az árnyékban tudta a Német Császárság – pár árnyalattal ugyan módosulóban lévő – támogatását, amelynek, ha nem túlzás, csendestársa volt és lesz is törökországi berendezkedésében és egy ideig a háború alatt.

Nem viszem mélyebbre e témában az olvasót. Nem írásom tárgya, de egy fontos epizód abban a könyörtelen és eszközökben nem válogató versengésben, ami a térségben (a Balkánon és Európa keleti felén) a Török Birodalom behelyettesítésére végül a háborúhoz vezetett.

Természetesen mindenki, miképpen Románia, több, kevesebb sikerrel a maga útját járta!

MACEDÓNIA, A SZABAD PRÉDA

A disputa tárgya a Török Birodalom belső átrendezését elindító mozgalom bölcsője – ha alkalmas itt ez a meghatározás –, a Macedónia néven meghatározott területek voltak. Azért körülményeskedem Macedóniával, mert ezen a néven soha nem volt egy szuverén államalakulat. Történetünk idejére senki és mindenki földje volt, egyébként a végnapjait élő Török Birodalom három vilajetje, Selanik (Salonica, Thessaloniki, nekünk Szaloniki), Kosovo és Bitola osztozott rajta. A terület geostratégiai helyzete avatta mindenki számára fontossá, ahogy Barbara Jelavich

fogalmazott: „*A félsziget szíve volt a Vardar és a Struma völgyével, és Konstantinápoly után a második jelentős kikötővel, Szalonikival*”. (JELAVICH 1983.)

A „gyűjtőcsóvával” a bolgárok indultak el. 1911 őszén járunk, az olasz hadüzenet hónapjában. Gesov⁶ bolgár miniszterelnök megkereste kormánya Szófiában szabadságoló római követét, Dimitar Rizovot, aki mellesleg ez időben a legavatottabb ismerője volt Macedóniának,⁷ azzal a kéréssel, hogy melegítsék fel, fogalmazzák át az 1904. április 25-én aláírt bolgár–szerb megállapodást,⁸ amit Rizov belgrádi követ korábban diplomáciázott ki (GUËCHOFF 13.)⁹ és hozzon össze számára egy négyszemközti beszélgetést Milovanović¹⁰ szerb kormányfővel, külügyminiszterrel. Az olasz–török háború híre a franciaországi Vichy-ben érte utol Gesovot, ahová a szeptember végi (politikai csoportosulása által megnyert) bolgár választások után¹¹ utazott el. Otthonról azt telefonáltál neki, hogy igen fontos sürgősen visszatérni, de útközben ne felejtse el Párizsban és Bécsben megfigyelni a hangulatot.

Két kérdésére kért választ a francia külügyminisztertől¹² Párizsban és von Aehrenthal osztrák–magyar külügyminisztertől Bécsben.¹³

„I. A háború kizáróan török–görög, vagyis helyi konfliktus marad és hamarosan véget is ér?”

⁶ Gesov, Ivan Evstratiev (1849. február 20. – 1924. március 11.) bolgár politikus, 1911. március 29. és 1913. május 30. között volt Bulgária miniszterelnöke.

⁷ Rizov, vagy Rizoff, Dimitar Hrisztov (Bitola, 1862–1918) bolgár újságíró és diplomata. Történetünk idején (1908–1915 között) Bulgária meghatalmazott római követe.

⁸ A különben is inkább általánosságokat tartalmazó védszerződésnek nem volt gyakorlati eredménye, mert az aláírása után azonnal kibeszélte egy szerb hivatalnok, aki félállásban tudósította a bécsi *Neue Freie Presse* napilapot. A bolgárok függetlenségi nyilatkozata után (1908) a szerbek okafogyottnak minősítették a megállapodást.

⁹ Adataim, ahogyan egy angol mondaná: stright from the horse’s mouth; vagyis első kézből származó forrása Gesov francia nyelvű emlékirata.

¹⁰ Dr. Milovan Đ. Milovanović (1863. február 17. – 1912. június 18.) szerb diplomata, író, alkotmányjogász. 1911. július 8. és 1912. július 1. között Szerbia miniszterelnöke.

¹¹ Az általános választásokat 1911. szeptember 17. és 20. között rendezték meg.

¹² Justin Germain Casimir de Selves (Toulouse, 1848. július 19. – Párizs, 1934. január 12.) francia politikus. 1911. január 27-től 1912. január 9-ig Franciaország külügyminisztere.

¹³ A bolgár miniszterelnököt 1911. október 4-én, szerdán du. fél 3-kor fogadta Selves a Quay d’Orsey rakparti hivatalában, von Aehrenthal külügyérünk pedig ugyanazon a héten, szombaton du. 3-kor.

2. *Nem zavar-e majd be a török oldal, ahol a fanatizmus most reneszánszát éli, valamiféle sovén indíttatású felkelés az ifjútörökök ellen; vagyis nem köszön-e vissza az 1909. áprilisi ellenforradalom?”* (GUÉCHOFF 16.)

Első kérdésére a francia és az osztrák válasz is igenlő. Láttuk korábban, hogy az olasz diplomácia, pestiesen szólva előbb levajazta a dolgot a szövetségbeli kollégáknál (Potsdamban nem érdekelt senkit), majd Péterváron, Londonban és Párizsban. Monsieur de Selves huncutul megjegyezte, hogy hite szerint „*l’Italie consentira à payer une indemnité pour la Tripolitaine*”, vagyis az olaszok abba is beleegyeznének, ha valamit fizetni kellene Tripolitániáért a törököknek. (Guéchoff 16.) Von Aehrenthal a jelzett szombaton még nem ismerte Hilmi pasa nyilatkozatát a kitartásról.

„Amikor én erről tájékoztattam – írja Gesov –, von Aehrenthal visszakérdéztett: »Hol akarnak ők háborúzni? A szárazföldön, a tengeren? Kilátástalan, bízom benne, hogy békét kötnek.« Nem tudott a terület kiváltásáról és a líbiai területek fölötti szuverenitásról.» (GUÉCHOFF 17.)

Gesov második kérdésére de Selves válaszában volt némi aggodalom, Aehrenthal semmilyen veszélyt nem látott ki a fejleményekből. Úgy gondolta, hogy az ifjútörök az egyetlen szervezett társaság a birodalomban, és elég erős ahhoz, hogy akarátát átvigye. Egyébről is szó esett természetesen, amiből a bolgár kormányfő azt a következtetést vont le, hogy a francia diplomácia nem a bolgárokat, hanem a törököket tartja rendbontónak a Balkánon, a Monarchia meg mintha szimpatizálna egy esetleges bolgár kezdeményezéssel. Bármilyen mozgolódással – teszem én hozzá –, amely a szerbeket elbizonytalanítaná. Sejtése sem volt von Aehrenthalnak arról, hogy Gesov – az igen diplomatikus válaszok birtokában – még Bécsben találkozott a Belgrádon át oda korábban felutazott Rizovval, aki tájékoztatta arról, hogy megbeszélte Milovanović szerb kormányfővel a *tête à tête* találkozót. Az események ettől fogva felgyorsultak.

HÁBORÚ A BALKÁNON

1912. szeptember végére összeállt tehát külön-külön alkuval az a megállapodásokor (szövetségek, titkos záradékok és mindenik mögé katonai egyezmények

(DABIJA 162–163.), amit nem a leghabzótabban *Balkán-szövetségnek* nevezünk. Az a közös a szláv megállapodásokban, hogy a vitás kérdésekben az orosz cáratyuskát fogadják el döntnöknek. Választott ellenségük kinek-kinek más, vagy kinek-kinek másképpen ugyanaz. A Magas Porta a főellenség, de a bolgárok szemük sarkából figyelnek a görögökre, a szerbekben sem bíznak igazán. A románoktól félnek, mert azok ugyan biztatóan semlegesek, de nem mulasztanak el egyetlen alkalmat sem arra, hogy emlékeztessenek mindenkit, akit az illet, hogy a status quo megváltozása, vagy megváltoztatása de jure tárgyalóasztalhoz hívja a feleket. Ahogy Richard Hall összegez:

„Sebtében, egyéni érdekből összehozott, tökéletlen és törékeny diplomáciai eszköz. Bulgáriának van félre nem érthető, írott szövetsége Görögországgal, Montenegróval és Szerbiával. Szerbiának is írott szerződése van Montenegróval. A görög–szerb és a görög–montenegrói csak szóbeli egyezkedések, amit bajosan lehet alkalmazni.” (HALL 13.)

Tény, hogy a csoportból senki nem tartotta be a háborús helyzetre írt kottát. A montenegróiak voltak a legtürelmetlenebbek. Ők már augusztusban bosszantották a déli határon álló török őrseget, október 8-án szó szerint nekivágtak és bevonultak a szandzsákba és a déli, határ közeli albán területekre. A többiek módszerezen rákészültek. A bolgárok és társaik szeptember 30-án mozgósítottak, egy nappal később elrendelik a mozgósítást a törökök is. A bolgár nemzetgyűlés október 5-én megszavazta a Gesov-kormányának a kért 80 millió leva hitelt, és elnapolja határidő nélkül a következő ülését.

Hogy teljesen összezavarjam a balkáni történetben tájékozódó olvasómat, összefoglalom Romanovszkij szófiai orosz attasé és kollégája, Dabija¹⁴ őrnagy október 10-i magánbeszélgetésének lényegét. Az orosz ezredes kiszivároztatja a diplomáciai postával érkezett tájékoztatót, hogy a Monarchia és Oroszország október 8-án, a nagyhatalmak megbízásából, közös levélben:

„erélyesen elítél minden olyan cselekvési szándékot, amely a béke megbon-tásához vezetne. Megígéri, hogy a berlini egyezmény 23. paragrafusa értelmében saját kezébe veszi a török fennhatóság alatt lévő európai területek

¹⁴ Gheorghe Dabija (Iasi, 1872–1943) román tábornok, 1919-ben az északi seregcsoport hadrendjében a 2. román vadászhadosztály parancsnoka.

közigazgatási reformjának megvalósítását, tiszteletben tartva természetesen Ő Császári Felsege, a szultán szuverén jogait és a Török Birodalom területi egységét. Ha mégis kitörne a háború a Török Birodalom és a balkáni államok között, a háború elszámolásakor nem engedik meg az európai török birodalmi területek jogállásának a megmásítását.” (DABIJA 196.)

A francia diplomácia október 4-én kereste meg nagyhatalmi kollégáit békeüggyben. A későn tervezett közös nagyhatalmi leintésből csak az említett levélre telt.

„Ez volt a híres status quo-jegyzék, melytől olyan sokat reméltek, s amelyen utóbb olyan könnyű szívvel túltették magukat. A jegyzéket a megbeszélések értelmében az osztrák–magyar és orosz diplomáciai megbízottak nyújtották át a szövetséges kormányok fejeinek (okt. 8.). Ezzel egyidejűleg Konstantinápolyban Pallavicini követ egy újabb reformra ösztönző jegyzéket nyújtott át a portának, mely már előbb bejelentette készségét az 1880-as szabadelvű vilajet-törvény életbe léptetésére. De már ez is későn volt.” (BALANYI 296–297.)

Hosszú és izgalmasan érdekes történet, amelyre hosszú elkalandozás lenne itt részletesen kitérni, bár nagy volt a kísértésem. Közvetlen érintettségünk okán idézem Gesov jegyzeteiből Milovanović „politikai összefoglalóját”. Milovanović elfogadta, hogy Macedónia nagyobbik fele, szavai szerint: „*la part leonine*” (oroszlánrésze) Bulgáriáé lehet, de a felosztás méltányos határainak a kijelölését bízzák az orosz cár közvetítésére:

„Persze ha majd a Török Birodalom felszámolásával egy időben majd Ausztria–Magyarország is szétesik, a megoldás rém egyszerű lesz: Szerbia megkapja Boszniát és Hercegovinát, ahogy majd Románia Erdélyt, és nekünk nem kell azért rettegnünk (félünk), hogy Románia beavatkozik a mi Törökországgal vívott háborúnkba.” (GUÉCHOFF 27.)

A szerződést a tárgyaló delegációk éles vitái után, március 13-án írták alá.¹⁵

¹⁵ A szerződés szövegét közli a *Le Matin* francia napilap az 1913. november 24-i, hétfői számában. Összefoglalóan elemzi a Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars* címmel 1914-ben, Washingtonban megjelent 4. füzeté. 44–46.

A ROMÁN IGÉNYEK

A Román Királyság fixa ideája *Dobrudzsa déli határvonalának kiigazítása*. (BRĂTESCU 9.) A történet eleje az a berlini kongresszuson orosz indítványra született döntés, amely a három elcsatolt besszarábiai megye (Cahul, Bolgrad, Ismail) *cseréjébe* a Román Fejedelemséghez csatolta Dobrudzsa török tartomány északi részének kétharmadát. A maradék egyharmad (román ortográfiával két megye: Durostor és Caliacra) az eredendő vita témája a régi/új szomszéd Bulgáriával. Tény, hogy a mindenkori Dobrudzsa természetes, déli földrajzi határa valahol az a vízválasztó dombvonulat, amely Provádia és a Fehér Lom völgyére hajlik. A berlini határvonal egy önkényesen kialakított cikcakk, amely nagyjából a Karaszu völgyét követi és védhetetlen, illetve nem biztosítja a később megépített cernavodai hidat és Konstanca kikötőjét.

A berlini forgatókönyv szerint román–bolgár egyeztetés kérdése, de a bolgárok nem voltak hajlandók asztalhoz ülni. Égett már a kanóc, amikor Szentpétervárról azt üzenték Szófiába, hogy most vagy soha, meg kell nyugtatni a románokat. Sebeko orosz követ dolga volt ezt a román kormánnyal közölni. A *Ruskoe Slovo* lapban olvasta Dabija őrnagy, a szófiai román attasé, hogy

„Romániai semlegessége okán méltó a balkáni államok és a nagyhatalmak feltétel nélküli elismerésére; elhárítja az európai bonyodalmak iránti aggodalmakat, magatartását nyilvánvalóan honorálja majd a békemegállapodás”.
(DABIJA 231.)

A Monarchia és Berlin diplomáciai vezetése ugyanígy gondolta, mi több, folyamatosan tájékoztatta a román királyt (von Aehrenthal és Kiderlen-Wächter személyes jó kapcsolatban voltak I. Carol királlyal).

A francia diplomácia, ha szabad ezt így fogalmazni, mintha csak erre sétálna, a művészbejárón érkezett Bukarestbe tájékozódni. Paul Deschanel, a francia képviselőház elnöke „diszkrét politikai megbízással” (BACALBAŞA IV. 61–62.) jár a román fővárosban április utolsó hetében, a király mégis találkozni óhajtott vele. 29-én fogadta, és örömmel nyugtázta, hogy Millerand hadügyminiszternek eltökélt szándéka ráncba szedni a francia hadsereget. Egy héttel később Párizs főpolgármestere volt Bukarest vendége. Ő azonban nem kapott meghívást az udvarba. A francia diplomácia egyébként sem volt kíváncsiságán túl nagyon érdekelt akkor a romániai tervekben.

Nem volt meglepetés tehát, hogy Berchtold gróf¹⁶ augusztus 24-én személyesen utazott el Bukarestbe, hogy a legudvariasabban kitartásra kérje I. Carol királyt, és kifürkésze, hogy teljes bizalommal áll-e még a szövetség, és ugyanúgy látja a keleti politikát, ahogyan mi, Bécsből. A román király emlékezete szerint a látogatás célja: *„Miután Fürstenberg jelezte, hogy örömmel ide utazna, barátságom jeléül meghívtam feleségével együtt. Feleségének a szüleit – Károlyi lány – igen jól ismerem berlini éveimből. Berchtold grófot nem ismerem, a császár kívánsága volt, hogy fogadjam. Kérése igen megtisztelő volt.”*

A *Pester Lloyd* 1912. augusztus 25-i, a *Neue Freie Presse* augusztus 25. és 26-i számaiban tudósít a látogatásról, de sem ezekből, sem máshonnan nem derül ki, hogy tárgyyszerűen miről volt szó a kétórás bemutatkozó fogadáson. Berchtold augusztus 13-án aggodalmas levelet írt a nagyhatalmi klub tagjainak, amelyben közös akciót javasol a balkáni forrongás lecsillapítására. Nem volt sikere. Oroszország időszerűtlennek mondta. Mit mondhatott volna, a cári diplomácia volt a szövetségesdi bábája. Berlinből is lehangoló válasz érkezik. Kiderlen-Wächter egy mondata osztrák kollégája kezdeményezéséről 1912. októberre keltezett berlini levelében: *„Mit Berchtold habe ich viel Ärger, weil er adsolut nicht weiß, was er eigentlich will!”* Azaz: Berchtold idegesít, mert egyáltalán nem tudja, hogy mit akar. (KIDERLEN-WÄCHTER 188.)

A pár nappal korábban bukaresti állomáshelyére érkező Nyikolaj Nyikolajevics Sebeko orosz meghatalmazott követ, a jó hangulatban lévő I. Carol királytól értesült az osztrák–magyar követ készülődéséről:

„A király első találkozásunk alkalmával utalt Berchtold sinaiai látogatására. Nehezményezte az orosz sajtó elmarasztaló kommentárjait, és elmondta, hogy a látogatás egyetlen rezonja az volt, hogy meg akarta ismerni személyesen az új osztrák külügyminisztert. Elődjei – Gólurowski, Aehrenthal, a német Kiderlen-Wächter – szolgáltak Bukarestben, személyesen ismerte őket. Berchtoldnak nem volt különleges megbízatása, jött és ment, nem jelent semmilyen változást a két ország kapcsolatában. A király szavait a kormány külügyminisztere is megerősítette.” (SCHEBEKO 137.)

Érdeemes átolvasni az orosz diplomata feljegyzéseit a román belpolitikai helyzetéről, mert néhány érdekes adalékot találunk benne a történesek további alakulására:

16 Leopold von Berchtold osztrák-magyar külügyminiszter.

„Augusztus 20-án (1912) fogadott bemutatkozó jelentkezésekre a király a Peleş-kastélyban. Békehangulat van az egész országban. Nem készülnek senki ellen. A kormány fél szemmel Oroszországra, fél szemmel szomszédja, Bulgária mozgására figyel. Ha a Balkánon változnék a status quo, akkor Románia mindenképpen kompenzációkat kér ambícióból, meg területi növekedésére is. Filipescu és Brătianu gondolja ezt másképp, az egyik Erdélyre hajt (a liberális), a másik Besszarábiára (a konzervatívok). A helyzet adta lehetőséget várják, mit sem törődve azzal, hogy szándékaik ellenséges hangulatot váltanak ki a szomszédságban. Már az első napokban megállapíthattam, hogy ellentmondás van a politikai közéletben. A külkapcsolatokat Berlinre és Bécsre figyelve irányítja a király és a kormány (Măiorescu), az ország hangulata pedig teljesen más. A kormányváltás (a nyíltan oroszellenes Carp helyére a mérsékelt Măiorescu lép) azt sugallja, hogy a külkapcsolatokban elmozdult volna Oroszország és az antant felé, de egyre markánsabban a saját útját járja. [...] Az én helyzetem [később – K. I.] igen kényes volt, mert a mi kapcsolataink az osztrákokkal ismét elmérgesedtek, a román közvélemény is szemmel láthatóan egyre ellenségesebb lett a hármas szövetség iránt. A király azonban tántoríthatatlan volt német és osztrák–magyar szövetsége iránti hűségében.” (SCHEBEKO 136–137.)

Carol román király pedig szuverén irányítója országa külpolitikájának. Országga pedig – ahogy többször példáztam már – istenadta stratégiai helyzeténél fogva kikerülhetetlen, másképpen: felértékelődnek diplomáciai kapcsolatai.

A Balkán háború most az aktuális példa.

Az orosz diplomácia – ahogy az a háború közben kiderült – elvesztette befolyását az események alakulására. A Monarchia egyedül maradt balkáni gondjaival, a német szövetséges csak akkor figyelt oda, amikor a bolgárok Lüle-Burgasnál¹⁷ nagy csatát nyertek, mert ezzel a német katonai önérzeten esett csorba, és Konstantinápoly fenyegetettsége nyilvánvalóvá vált. Berlin volt az első, ahonnan a román beavatkozást sürgették. Ettől kezdve, a nagyhatalmi tétovázás okán minden figyelem, a háborúban mindent és semmit sem elért balkániak a titokzatosan türelmes I. Carol királyt választották közvetítőnek, vagy mediátornak, ahogyan ma mondanánk. Hogy a csatáldzsai kudarc után kitudódott Ferdinand bolgár uralkodónak¹⁸

¹⁷ Török nevén Lüleburgaz.

¹⁸ I. Ferdinánd (Bécs, 1861. február 26. – Coburg, 1948. szeptember 10.). Koháry Antónia hercegnő unokája..

miniszterelnökéhez november 20-i levelében küldött kérelme béketárgyalások azonnali megkezdésére (HALL: 69.) a bukaresti királyi palotában több vendégre terítettek.

Titu Maiorescu miniszterelnök-külügyér naplójából olvasom (MAIORESCU 43-49.), hogy már november 17-én, szieszta időben, délután 3-kor Sebeko betoppan hozzá, és tájékoztatja, hogy Danev,¹⁹ a bolgár képviselőház elnöke Bukarestbe készül azonnal, hogy elszámoljon budapesti küldetésével uralkodójának, ahol Ferenc József császár Ferdinánd kérésére fogadta. Másnap Fürstenberg (aki szinte minden napos bejáró) követ érdeklődik a román külügyben, hogy Conrad von Hötzendorf tábornok, aki császáruk és királyunk levelét hozza, indulhat-e Bécsből. Azt a választ kapja, hogy szívesen látott vendég, de halassa el indulását Danev, a bolgár képviselőház elnökének látogatása utánra. 22-én, pénteken Kalinkov bolgár követ délben Gesov nevében elnézést kér Danev késése miatt. Danevet Ferdinánd király hívta be a főhadiszállásra, hogy a fegyverszünet dolgában tanácskozzanak.

Délután Fürstenberg Berchtold levelével jelentkezik kihallgatásra. Berchtold cáfolja a Monarchia szófiai követétől származó pletykát, hogy Ferenc Ferdinánd a Budapesten házaló Danevnek azt mondta volna, hogy a szerbek adriai kikötő-igénye nem lenne *casus belli*, illetve hogy Ferenc Ferdinánd nem sürgette volna a román határ kiegészítési igényeket. Berchtold, aki beszélt erről a trónörökösrel, az ellenkezőjét állítja. Késő délután a király ügyeletes adjutánsa tájékoztatja a miniszterelnököt, hogy Oszmán Nizami pasa,²⁰ aki a török fegyverszüneti delegáció főtárgyalója, vasárnap (november 24.) este Bécsből átutazóban Konstantinápoly felé megáll Bukarestben, és hétfőn 11 órára kihallgatást kért a királytól. Délután 4-kor Maiorescunál tiszteleg Szefa bej követ társaságában, és elmeséli a kihallgatáson történtek lényegét. Idézem saját fordításomban, szó szerint, mert érdekes adalékkal szolgál:

„Oszmán elgondolás az, hogy ne békeszerződést, hanem csak előzetes megállapodást kössenek. Egy lezárt megállapodást Európa körülményesebben tudna módosítani háború nélkül, mert az oroszok azonnal elfogadnák, és akkor mit tegyen Ausztria? Egy előzetes forgatókönyvet könnyebb megírni, kiegészítésképpen pedig Ausztria és Szerbia, illetve Románia és Bulgária külön állapodna meg. Így aztán ezeket a dokumentumokat egy háromnapos

¹⁹ Sztojan Petrov Danev (Sumen, 1858. január 28. – Szófia, 1949. július 30.) bolgár liberális politikus, 1911 és 1913 között a bolgár képviselőház elnöke, később miniszterelnök.

²⁰ Oszmán Nizámi pasa (1856–1939) török diplomata, 1908-tól 1913-ig országa berlini követe.

– Bernben, Hágában vagy Temesváron szervezett – konferencia átírhatná a berlini megállapodást. Megígértem neki, hogy elgondolását támogatni fogom Ghyka révén Szófiában. A török elmondta azt is, hogy Románia okosan tenné, ha mozgósítana, mert Berlinben a német vezérkartól megtudta, hogy Oroszország nincs felkészülve háborúra. A fegyverben álló Románia részben könnyedén elégtételt kaphatna a bolgároktól, és segíthetne Törökországnak, amely a macedóniai és albániai kivonulása után az anatóliai gyökerekre építve sokkal erősebb lesz. Azt válaszoltam, hogy még át kell ezt gondolni az orosz pánszlávizmus összefüggésében.”

A beszélgetés alapján készült levelet – aznap este egyeztette a királlyal és Take Ionescu belügyminiszterrel – csak másnap küldte el Ghykának Szófiába. (MAIORESCU 46.)

CONRAD VON HÖTZENDORF BUKARESTBEN

Fürstenberg tájékoztatása alapján Maiorescu 28-án jelenti a királynak Conrad von Hötzenndorf tábornok másnapi érkezését. Ferenc Ferdinánd trónörökös kezdeményezésére kapta november közepén a romániai *missziós* megbízást. November 17-én kora délelőtt Budapestről Bécsbe érkező Berchtold gróf külügyminiszter várta eligazításra. Berchtold előjáróban tájékoztatta Danev bolgár házelnökkel (Budapesten) egy héttel korábban folytatott beszélgetéséről, amelyben kérte, hogy „*ösztönözzük Romániát, hogy beszélje rá Törökországot egy előzetes békekötésre*”. A *kérés* ellentételeként a béketárgyaláson a Monarchia képviselni fogja Románia érdekeit. Ez volt a *misszió*, amire Berchtoldtól *szóbeli és írásbeli megbízást* kapott. Egyeztetnie kellett a szövetség megújításáról is, és kérje meg a királyt, hogy Románia továbbra is *pari passu* legyen a szövetségben. Tájékoztódnia kellett katonai ügyeinkben, illetve egyértelműsíteni kellett katonai magatartásunkat Romániával szemben, és próbáljon meg a németekkel analóg katonai együttműködési egyezményt felépíteni. Ha lehet, utóbbi írásban is rögzíteni. Kívánság, hogy *adott esetben* Románia katonailag is segítse Bulgáriát.

Bécsbe visszatérve hosszú jelentésben számol be a beszélgetéseiről a császárnak, amit aztán közöl emlékirata (CONRAD 351–372.) *romániai missziójáról* írt fejezetében. Egy összegzés, a témába vágó részlet az emlékiratból:

„Meggyőződése – írja jelentésében Conrad –, hogy a Monarchiának feltétlenül át kell vinnie ezt a román igényt, vagyis hogy Románia meg kell, hogy kapja ezt a területi kompenzációt, különben a király, aki a román külpolitika döntő tényezője, igen kellemetlen helyzetbe kerülhet országa és népe előtt. Fennáll az a veszély is, hogy a bizonytalanság arra bátorítana némely politikai csoportosulásokat, hogy fontolóra vegyék az orosz ígéreteket, és majd azt róhatnák fel a királynak, hogy a kiváró tétlenség okán üres kézzel kerül ki a balkáni válság adta helyzetből.”

Az már a kormányvacsora után került szóba, a Maiorescu miniszterelnökkel folytatott eszmecsere, hogy Románia nyilvánvalóan eleget tesz szövetségi kötelezettségének, ha a Monarchiát bármi támadás érné. Az érdekes az, hogy Maiorescu mondatából Conrad arra a sejtésre jut, hogy „ha a Monarchia lenne a kezdeményező, akkor Románia nem tartaná indokoltnak a támogatásunkat. Persze Maiorescu nem így fogalmazott, de úgy gondolom, hogy a sorok között elmerengve ezt kikövetkeztethetem”.

A fegyverek egy időre sutba kerültek ugyan, de lényeges kérdések félbe-szerbe hagyva, megoldatlanok maradtak. Drinápoly (Adrianopole, mai nevén Edirne) ostrom alatt áll, Albánia, amely a Monarchia és részben Olaszország nem egyeztetett, de német ráfigyeléssel közös ügye (V. ö. DORNFELDT-SEEWALD 1–21.), a Monarchia ijedségére a csomagban a szerbek óhajtott adriai kikötőjének kérdésével (Durazzonál, máshol?), Kavala²¹ és Szaloniki hovatarozása, egyáltalán a macedóniai területeket elosztó határok. Janinát a görögök, Szkutarit²² a montenegróiak akarták. Ezekkel egyidejűleg a gordiuszihoz méltó csomó egyébként a berlini kongresszus öröksége: a román *stratégiai* területi igények Dobrudzsa déli határában. A fegyverszünetben került a második vonalbeli nagypolitika eszközei közé a követelés tárgya.

Tíz nap állt a felek rendelkezésére helyet találni annak a tárgyalássorozatnak, ahol megkezdhetik átírni az új helyzetre alkalmas, *békés rendezés* forgatókönyvét.

²¹ Görög nevén: Καβάλα. Több írásmódja használatos: Kavála, Kavalla, Cavalla, Cavalle is. Város Görögország kelet-macedóniai tartományában, az azonos nevű öböl partján, Thassos-szigettel szemben.

²² Város (albánul: Shkodër / Shkodra, olaszul: Scutari) a mai Albánia északnyugati részén, a montenegrói határ közelében, az azonos nevű Shkodra kerület székhelye.

MINDEN ÚT BUKARESTBE VEZET

A londoni kudarc után Szófiában is leülnek a román és a bolgár megbízottak a dob-
rudzsai követelésről tárgyalni. A bolgár főtárgyaló továbbra is az időhúzásra játszó
Danev, akit ezúttal a neves sebész, Szarafov doktor asszisztál. Később, már ismét há-
borús időben,²³ Szentpéterváron a nagyok követői próbálták meg formálisan közösen
eljutni a minimum kompromisszumig a román–bolgár területi vitában,²⁴ a tét viszont
sokkal több volt már, mint a két dél-dobrudzsai megye hovatartozása. Helyosztóra
fordult a nagy diplomáciai igyekezet. A balkáni szlávok ügyében gyámságot vállalt
cári diplomácia igen szorult helyzetbe került az újra nekilendült fegyvercsörgésben,
amely elkerülhetetlenül a megszerzett területek fölötti *családi* vitává alakult a végki-
fejtet perspektívája nélkül. (CARNEGIE 46., GUÉCHOFF 170–188., HALL 102.) A cár, bár
később majd felajánlja jószolgálatait az egymással farkasszemet néző bolgár–szerb
és görög területi vita rendezésére a szövetségi szerződésben elfogadott forgatókönyv
szerint,²⁵ 1913 februárjában még jobb alternatívának látta egy kívülálló, de nem ér-
dektelen harmadikat bevonni a rendezésbe. A nem véletlenül Szentpétervárra össze-
hívott, a londonival azonos időben kezdődő követi konferencia lehetett a fordulat he-
lye. Mi sem jobb bizonyíték rá, hogy a Monarchia és az orosz diplomácia egymással
versengve magának vindikálja az ötletet és a formális döntést, amely Romániának
ítélt, de eleve semmire sem kötelezett. Ghyka megfogalmazásában, aki a román kor-
mány képviselőjében utazott Szentpétervárra:

*„Mindenki számára egyértelmű kell legyen a követek leendő döntése, amit
Románia elismeréssel nyugtázna, ha valóban a javára szólna, semmire sem
kötelez, ha viszont ellenünkre szólna, nem állíthatja meg közvetlen akciót,
kat, mindegy, hogy annak mi lenne a következménye.”* (GHYKA: 157.)

A paradoxon az, hogy az ítélet látszatra kedvező volt, ám elfogadhatatlan, ergo
a „közvetlen akció” lett a *rendezés* egyetlen lehetősége.

²³ 1913. január 30-án a balkániak felmondták a fegyverszünetet, és öt helyen folytatták az abbaha-
gyott hadműveleteket: Janina és Szkutari körül, albán területen, Drinápolynál és Bular térségében
(Gallipoli).

²⁴ A konferencia résztvevői május 9-én írják alá azt a határozatról szóló jegyzőkönyvet, amelyben
Romániának ítélik Szilisztra várost és erődrendszerét. A román parlament május 28-án szavazott
az elfogadásáról 77 igen és 9 ellen-szavazattal.

²⁵ 1913. június 8-án.

A román méltatlankodásra Berchtold gróf, a Monarchia külügyminisztere május 22-én keltezett táviratában arra utasítja bukaresti követét, hogy kérjen kihallgatást a királytól, és „*tisztelettel, de komolyan és határozottan adja elő a levelében felsorolt érveit és utasításait*”, (*Außenpolitik* Bd. VI. doc. nr. 7103, 488–490.) amely több figyelmeztető fordulatot is tartalmaz arra az esetre, ha Románia nem fogadná el a bolgárokkal való kiegyezés érveit. Fürstenberg herceg 24-én délelőtt Maiorescu miniszterelnöknek mutatta meg a levelet, aki elég egyértelműen kioktatta, hogy a szentpétervári protokollumban Romániának ítélt Szilisztra „nem a bolgárok ajándéka”, amit a levél megfogalmazása szerint ellentételezni kellene nekik, hanem egy európai konferencia döntése. A bolgárok Szentpéterváron visszautasították a határkiigazítást, ami a konferencia valós tétje volt. A Ballhausplatz pedig ne ötleteljen arról, hogy Romániának mi a jó, és mi nem. (MAIORESCU 111.) A királyi kihallgatásról Fürstenberg május 25-én számol be. (*Außenpolitik* Bd. VI. doc. nr. 7153, 521–522.) A király válaszában bevezető mondatában világosan megfogalmazza álláspontját Berchtold felvetésére: „*A bécsiek vegyék azt figyelembe, hogy Románia nem tudja elfogadni Bulgária határtalan területi terjeszkedését, ez folyamatos fenyegetést (veszélyt) jelentene Románia számára.*”

Három nappal később Fürstenberg egy hosszabb jelentésben tér vissza az alapvető kérdésre: hova állna Románia egy bolgár–szerb fegyveres konfliktus esetében? Saját fordításomban idézem teljes terjedelmében, mert viszonylag pontosan behatárolja a további történések hátterét:

„*Úgy tűnik, hogy I. Carol király nem találja a helyét az osztrák–magyar politikában. Úgy gondolja, hogy csupán azért, mert több évtized óta követi a hármasszövetség politikáját – amit nem kevés belső bonyodalom árán és a Nagy-Románia megvalósítását követő román irredentizmus módszeres elfojtásával tudott fenntartani –, jogot nyert arra, hogy Ausztria–Magyarország vegye tekintetbe elsősorban, és mindenkor az ő személyes, illetve dinasztija és népe érdekeit. I. Carol király mélységes bizalmatlansága Bulgária iránt – az a félelem, hogy ezt a második délkelet-európai hatalmi tényezőt, amelynek lehetséges konszolidációja a királyban és a románokban félelmet keltett, Monarchiánk többre értékeli, mint Romániát – arra készítette az uralkodót, hogy gyanakvással fogadja a bécsi kabinet Bulgáriával kapcsolatos minden kezdeményezését, beleértve a megtörténtek támogatását is a válságokán létrejött hatalmi csoportosulásban. Nehéz lehetett Őfelségének elviselni, hogy Excellenciád sinai látogatásán, a Conrad von Hötzendorf báró*

által 1912 novemberében átadott császári üzenet dacára nyilvánvalóvá vált, hogy Bécs erőfeszítéseket tett Bulgária támogatására abban a konfliktusban, amely Románia, királya és népe méltósága a tét. I. Carol király személye méltatlan lebecsülését véli Monarchiánk legjelentéktelenebb ingadozásában is Románia és Bulgária között. A király úgy véli, hogy elvárhatja Ausztria–Magyarországtól, hogy az a meglévő kapcsolatok szelleméhez híven, amelyeket ő az elmúlt télen ismételten megerősített (igaz, nem kevés töprengés után), környezete befolyásos tényezőinek tanácsai ellenére feltételek és fenntartások nélkül Románia pártján legyen. Ezek azok a lélektani okok, amelyek arra készíthették I. Carol királyt, hogy nem fogadta el utolsó fogadásom alkalmával érveimet álláspontja egyértelműsítésére Bulgáriával szemben. Őfelsége a király számára Bulgária mindig fekete bárány volt, és az iránti félelme, hogy az majd konszolidálódik és mérhetetlenül kiterjeszkedik, egyik napról a másikra beigazolódott. Most azzal jön Ausztria–Magyarország, a hű barát, akire úgy gondolta, hogy teljes bizalommal számíthat, hogy nyújtson kezet, kössön szerződést a balkáni hegemoniáért vívott közdelemben félelmetes riválisával, aki a válság egész ideje alatt könnyörtelen, intoleráns és gögös ellenségnek bizonyul, és egyetlen megkövető gesztust (amende honorable) sem tett. Lehetetlen feladat elhitetni az uralkodóval, hogy nem Monarchiánk önzése (egoizmusa) vezényeli ezt a magatartást. Joggal kérdezheti meg I. Carol király, hogy Ausztria–Magyarország miért kéri szövetségesétől, hogy mondjon le valós és morális érdekeiről, amikor egyszerűbb lenne rákényszeríteni egy még az ellenséges csoportosuláshoz tartozó államnak, amelyről különben bebizonyosodott, hogy nem lehet rá építeni azokat a korlátozott áldozatokat, amelyek lehetőséget adnának Romániának, hogy fenntartások nélkül vegyen részt Monarchiánk balkáni politikájában.

Az előbbiekből következik, hogy ennek a mi politikai taktikánknak a folytatása Románia iránt, elvonatkoztatva lényegtelenebb tényezőktől, olyan mély elégedetlenséget szülne Ausztria–Magyarország iránt, hogy súlyos mulasztással vádolhatnának, ha erre a nyilvánvaló veszélyre nem figyelmeztetnék.

Mindezek ellenére a király itt az egyetlen és igaz támasza a hármasszövetség politikájának, akit jottányit sem befolyásol a belpolitikai agitáció, semmilyen külső csábításnak nem enged, megrendíthetetlen és elkötelezett híve császári

uralkodónknak. A legkomolyabban figyelmeztetnem kell viszont arra, hogy ha a király érzelmeit – aki hajlott kora okán már nem annyira kitartó – továbbra is próbára tesszük, akkor könnyen megtörténhet, hogy mai ellenfeleink felé fordul, és úgy Románia olyan úton indul el, amely kapcsolataink újragondolásához vezetnek. Ennek következménye az lesz, hogy Románia újrafogalmazza külpolitikáját, s az óhatatlanul a magyarországi román irredentizmus nem várt kiéleződéséhez vezet. Rendkívül feszült az a kötelék, amely Monarchiánkat Romániához kapcsolja, és nagyon nehéz lesz majd újrakötni, ha elszakadna! Magától értetődő, hogy a számomra minden alkalommal, kegyes bizalommal előlegezett őszinteséggel vitába szálltam ez alkalommal is Őfelsége a királlyal. Miután meggyőződtem arról, hogy sikertelen minden próbálkozásom elfogadtatni, hogy Silistra odaitélése talán elégséges előfeltétel lenne egy semlegességi megállapodásnak (Bulgáriával), megkíséreltem legalább egy Szerbiával megkötendő egyezség veszélyeiről meggyőzni. Ismételten felsoroltam azokat az érveket, amelyek az eddigi politikai logika szerint arra kényszerítenék Romániát, hogy Bulgária felé közeledjék. Minden erőfeszitésem sikertelen volt, mert az uralkodó szilárdan kitart az alábbi elvei mellett:

- 1) Bulgária Románia történelmi ellensége, olyan ellenfél, amelynek a gyarapodása veszélyeket rejt.
- 2) Ez okból Bulgáriának magának kell jóindulatú baráti szándékát egyértelműsíteni, mielőtt Románia bármiképpen elkötelezné magát iránta.
- 3) Szerbiát, amellyel Romániának soha nem voltak vitás kérdései, oly mértékben meg kell erősíteni, hogy ellensúlya legyen Bulgáriának a Balkánon.
- 4) Egy esetleges román–szerb együttműködés csak alkalmoszerű lenne egy bizonyos időre, és nem befolyásolná a román külpolitika irányultságát. Ebből arra következtettem, hogy ha nem jönne létre megállapodás Bulgáriával, akkor Őfelsége szándéka, bekapcsolódva egy bolgár–szerb konfliktusba, elfoglalni azt a területet, amit célszerűnek tart Románia számára. (Június 5-én Carol király jóváhagyta a délelőtti kihallgatáson azt a külképviselteknek címzett köriratot, amelyben Maiorescu miniszterelnök és külügyminiszter arról tájékoztatja követeit, hogy egy balkáni konfliktus kirobbanása esetében

„Románia cselekvésre kényszerül”. *Maiorescu: 118.*) Tekintettel arra, hogy egy következő háborúban Bulgária amúgy is területeket veszítene, bölcsebb dolog lenne saját kezdeményezésre, tárgyalások útján lemondani területekről, és így alaposan csökkenthetné veszteségeit, és ráadásul megnyerné Románia barátságát.” (Außenpolitik Bd. VI. doc. No. 7189, 540–543.)

A „TESTVÉRHÁBORÚ”

Korán kiderült, hogy a békeszerződés aláírását követően a nagyhatalmi diplomácia nem tudja meggátolni a balkáni testvérháborút. Senki nem figyelt már oda a figyelmeztető tanácsokra, bárhonnak is jöttek azok. Az orosz cár tárgyalásokra hívó levelére²⁶ Szófiából és Belgrádból nem érkezett egyértelmű válasz Szentpétervárra, a Monarchia pedig egyenesen felháborodott azon, hogy az orosz diplomácia előzetes egyeztetés nélkül atyáskodna a Balkánon.²⁷ Van még egy remény: *Maiorescu* román miniszterelnök június 12-én jegyzi a naplójába:

„Reggel fél 10-től du. fél 1-ig, és délután 4-től fél 6-ig a minisztériumban vagyok, *Waldthausen*, *Blondel* és *Sebeko* érkezik. Románia felértékelődött a balkáni válság alatt tanúsított magatartásával, az idegen követek tőlünk várják, hogy segítsünk be a balkáni szövetségesek közötti háború megakadályozásába.” (*MAIORESCU 120.*)

Fürstenberg jelentésében egyértelmű, hogy Románia saját érdekeit követve azonnal felvonul a bolgárok ellen, ha háborúba fut a bolgár–szerb feszültség. (*MARGHILOMAN 155.*)²⁸ A király június elején fontolóra veszi 3 hadosztály tartalékosainak a behívását. A cári követ azonnal rá is kérdez. Azt a választ kapja, hogy „*békemegtartó fenyegetésnek szánják*”. Két héttel később a cári követ egy fontos hírrel érkezik a bukaresti külügyi hivatalba: Oroszország úgy véli, hogy a bolgárok megállíthatatlanok, meg fogják támadni a szerb és görög vonalakat.

²⁶ *Archive diplomatique* 53. année, No. 7-8. Juliet – Aout 1913. 45–46..

²⁷ A bécsi német követ egy héttel korábban jelentette ki Berlinbe – *Berchtold* gróf kijelentését idéve –, hogy a *Ballhausplatzon* soha sem tudnák elfogadni Oroszország gyámkodását a Balkánon..

²⁸ V. ö. *Waldthausen* bukaresti német követ távirata 1913. június 6-ára keltezve a külügynek és június 10-i levelét *Bethmann Hollweg* kancellárnak. 13368. sz. /14. és 13393. sz. /37. *GPEK Bd. 35.*

„Sebeko azt tanácsolja nekem, hogy azonnal üzenjek Danevnek Szófiába, hogy abban az esetben, ha támadnak, a román haderő átkel a Dunán, elfoglalja a Tutrakán–Ekrene-vonalat, és anektálja a területet. Sebeko magánvéleménye, hogy egy ilyen fenyegetés talán még megállíthatja a bolgárok megfontolatlan háborúját, meg egyértelműsítene azt is, hogy Románia ma a Balkánon a legfontosabb szereplő. Tehát előbb Ausztria, most meg Oroszország is hozzájárul ahhoz, hogy elfoglaljuk stratégiai határvonalunkat. Micsoda változás a 6 hónappal korábbi helyzethez képest!” – jegyzi naplójába Maiorescu.²⁹

A történeti irodalom betájolása szerinti *második balkáni háború* eseménytörténete nem tárgya írásomnak. Röviden mégis: a bolgárok június 29-én éjszaka a Trákiából átcsoportosított hadosztályok ütegeivel váratlanul tüzet szórtak a demarkációs vonalra, annak ellenére, hogy a magas diplomácia kivonult a háttérből, és magára hagyta őket. Neljudov bukaresti orosz követ június 27-én már azt táviratozta Pétervárra, hogy: *„Közöltem Danevvel, mennyire fájjaljuk Bulgária tragédiáját, de egy újjunkat sem mozdítjuk azért, hogy Romániát visszatartsuk.”* A szófiai német követség köréből is azt tanácsolták, hogy *„szabad keze lenne, ha kiegyezne Romániával”*. (DABIJA 205.) A szófiai román követ július 10-én átadja a bolgár kormánynak kormánya táviratát, amelyben tájékoztatja a bolgárokat, hogy a román csapatok másnap átkelnek a Dunán. A török nagyvezír is bekopog Bukarestben, és fegyverszövetséget ajánl. Elegánsan visszautasítják. A bolgár hadsereg pár nap alatt összeomlik. A román lovashadosztály a király parancsára Szófia előtt 15 km-re megáll. A szerbek átkeltek a vitatott határon, a Vardar-folyón, a görögök Szeresz és Kavala felé menetelnek. Ferenc József császár és apostoli királyunk azt tanácsolja Ferdinánd bolgár cárnak, hogy teljesítse a román kéréseket. A távirat másolatát Fürstenberg adja oda a román kormányfőnek július 18-án koradélután. Ferdinánd egy szót sem ír erről Carol királynak címzett levelében, hanem arra kéri, hogy sürgetően kérje a „többiektől” valamiféle békeegyeztetés megkezdését. 21-én Hoyos gróf Berchtold üzenetével titokban, gépkocsin Bukarestbe érkezik Predeálon át, és kihallgatásra vár Fürstenberg rezidenciáján. Berchtold „a konfliktus európai megoldását kéri”, ha netán a román szövetséges döntő pozícióba kerülne egy elkerülhetetlen békekonferencián. Von Fürstenberg egy héttel később átadja Maiorescu román miniszterelnöknek a Monarchia jegyzékét a szerb, görög és bolgár újraosztás „elképzeléseiről”. A román álláspont: *„Ha Európa tehetetlenül tudomásul veszi, hogy a törökök visszafoglalták Drinápolyt, akkor nincs erkölcsi alapja ahhoz, hogy ötletei*

²⁹ Uo. 125.

legyenek (befolyásolja) a bukaresti békekonferencia egyeztetéseiben.” (MAIORESCU 146.) 22-én délután Fasciotti, Jackson amerikai, Barclay, Vredenburg és Waldthausen követ tájékozik a román külügyminisztériumban, később ismét Fasciotti érkezik a bolgárok képviselőjében Ferdinánd bolgár cár táviratával: „*Bulgária helyzete azt kívánja, hogy a békét legkésőbb holnap reggel írják alá.*” Arra kéri a román királyt, hogy interveniáljon ezért Belgrádban és Athénban. (MAIORESCU 143.)

A BUKARESTI KONFERENCIA

Július 24-én a „hadviselő felek” delegátusai útra keltek Bukarest felé a számunkra „megalázónak” mondott békekonferenciára, amely július 30-án, délután 4-kor ül össze, és a technikai bevezető után elfogadja a katonai delegációk javaslatát ötnapos fegyverszünetre. Közvetlen egyezkedések után készült el több melléklettel az a tízcikkelyes szerződés, amelyben a keresztény balkáni államok megállapodtak a Balkán átszabásában. Törökországot nem hívták meg a bukaresti egyeztetésre (jelentkezését Maiorescu elegánsan elhárította) azon egyszerű oknál fogva, hogy részvétele esélyt adott volna a török diplomáciának a londoni békekonferencián a nagyhatalmak asszisztenciájával már elfogadott békemegállapodásban leszögeezett területvesztései újratárgyalására, ami kitárta volna az ajtót a nagyok közvetlen beavatkozására, különösképpen a határok kitűzésében.

Nem volt egyszerű, mert a konferencia elnökévé választott Maiorescu dolgozószobájában – akár a kormányépületben, akár a külügyben tartózkodott – egymásnak adták a kilincset a „nagyok” követei a legújabb ötletekkel, hírekkel és álhírekkel. Sebeko, aki némelykor a francia Blondellel érkezett, a román–bolgár megállapodás után azzal állított be, hogy a bolgárok azt suttojják, hogy most, hogy a románokkal megállapodtak, folytatnák a háborút a görögökkel és a szerbekkel. Az angol Barclay egy jegyzék hevenyészett fordításával állított be augusztus 3-án, amelyben az állt, hogy „Anglia fenntartja magának a jogot, hogy megvizsgálja a konferencia határozatait, s kiváltképp azt, amely Kavala hovatartozásáról ítélt”. Take Ionescu hozza másnap azt a hírt, hogy a német trónörökös Martha Bibescunak írt levelében „*arra biztat bennünket, hogy a bolgároktól vegyünk el annyit, amennyit csak tudunk, és ne törődjünk azzal, hogy a nagyhatalmak erről mit mondanak*”.³⁰ Sebeko és Waldthausen

³⁰ A levélről (táviratról?) Alexandru Marghiloman is tud, július 23.– augusztus 5-én írja be naplójába: „*Maiorescunál: Ausztria megváltoztatta magatartását Szerbiával szemben, nem ő vezet minket, hanem követ bennünket. (Delavrancea is jelen volt.) – A német trónörökös nyílt táviratot*

közösen interveniál Kavala dolgában, amelyet a németek a görögöknek szánának, de úgy, hogy ne bosszantsák vele a Monarchiát, aki a bolgároknak szeretné leosztani. Fasciotti olasz követ előlegezi kormányának azt a döntését, hogy nem kívánják a békeszerződés revízióját, csak akkor, ha minden nagyhatalom ezt akarja. Aznap déltájban Barclay is ez értelemben korigálta korábbi hírét. Fürstenberg külön jár, ő „jó hírekkel” szeretné vigasztalni Bécset, ahol nem tudnak elfogadni semmilyen rendezési tervet, amit nem a Ballhausplatzon találtak ki.

Augusztus 8-án reggel 9-kor Barclay már azzal állít be Maiorescu lakására, hogy kormánya gratulál a konferencia sikeréhez. Utána sorban érkezik Waldthausen II. Vilmos német császár levelével és Sebeko. A cár külön levélben gratulált a román diplomáciai sikernek. Blondel az aláírás napján³¹ hozza Maiorescu lakására kormánya egyértelmű gratulációit. A jelenet tanúja Venizelosz görög miniszterelnök, aki viszont gyönyörű feleségét mutatja be a román kormányfőnek. Fasciotti az olasz kormány elismerő és gratuláló levelét mutatja be egy nappal később.

Ausztria–Magyarország levélben lebegteti a revíziót. (LICHNOWSKY 19.) Az orosz külügyér is társult a készülő indítványhoz, de mint a cár leveléből kiderült, Szazonov pillanatnyi megingása volt a „visszacsatlakozás”. A román udvarban – enyhén szólva – nehezményezték a Monarchia gratulációinak az elmaradását.

A Monarchia bukaresti meghatalmazott követe augusztus 11-én rejtjelezett táviratban (*Außenpolitik* VII. 8328. szám, 104.) arról tájékoztatja Berchtold grófot, hogy aznapi kihallgatásán a király megjegyezte, hogy minden uralkodótól kapott már gratuláló leveleket a békekonferencia sikeres befejezéséért. A cár levelét meg is mutatta. „*Őfelsége világosan tudtomra adta, hogy nagyon örvendene császáruk hasonlóan elismerő levelének, ami alkalmat jelentene számára bejelenteni a román közvéleménynek, hogy császáruk és vele együtt a Monarchia részt vesz Románia sikerében.*” Fürstenberg kommentárja a távirat végén: „*Úgy vélem, hogy egy üdvözlő távirat elmaradása sajnálatos lenne, és alkalom itt mindenféle kommentárra.*” (Ferenc József személyes üdvözlő távirata nemsokára megérkezett, a román újságok az első oldalon közölték a király válaszával együtt. – Bacalbaşa IV. 125.) Amikor a jól végzett munka tudatában már mindenki vakációra készül, akkor (augusztus 15-én) fut be Szefa bej gratulálni. Törökország egymaga rendezte a maga területi kiigazításait, és ezt később Európa tudomásul vette.

küldött Martha Bibescunak: »Faites à votre guise et fichez-vous des grand puissance!« A király is tud az üzenetről.” Azaz: Cselekedjenek kedvük szerint, és ne törődjenek a nagyhatalmakkal!

³¹ Augusztus 10-én, délután 4-kor, a hálaadó Te Deum után.

A bukaresti konferenciával, amely öt szuverén állam közös akaratát könyvelte el a békeszerződéssel, sajnos nem zárult le az a sodró folyamat, amely a Balkánon és a Balkán fölött sokáig még nyílt konfliktus marad. Amit presztízsből nagyon akartunk: a szerződés revízióját; (V. ö. DEMETER 2007. 75–94.) partnerek nélkül nem sikerült nekünk a nyílt színen kieszközölni. A román király viszont már döntései előtt egészen biztos volt benne, hogy sem Németország, sem Franciaország nem járul hozzá a „hagyományos” felülvizsgálathoz, s ebben a meggyőződésében az sem tudta elbizonytalanítani, hogy Berchtold két táviratára hivatkozva a Monarchia követe tisztelettel, de burkolt fenyegetésként azzal érvelt, hogy a bolgárok szövetségi ajánlatot tettek a Monarchiának, és külön a hármas szövetségnek. (*Außenpolitik* VII. 8328. szám, 104.)

EPILÓGUS

Augusztus 26-i kihallgatásán (in ein längerer Gespräch) Carol király megemlíti Waldburg gróf, bukaresti német császári ügyvivőnek osztrák kollégája toladását. Waldburg Bethmann Hollweg Reichskanzlernek küldött másnapi táviratában ezt meg is említi. (GPEK Bd. 39. 439–440.) Ugyanarra a napra datált levelében a részletekről is beszámol. A király Románia kapcsolatait Ausztria–Magyarországgal rossznak (schlecht) ítéli meg. Nehezményezi azt is, hogy Magyarországon az utóbbi időben (in der letzten Zeit) újra barátságatlan megnyilvánulásokról hallani az ottani románokkal (unfreundliche Akte den dortigen Rumänen) szemben, és hivatkozik egy román pedagógus-rendezvény betiltására. Lényeges viszont az, hogy „*Öfelsége egy bukaresti turfon igen nyomatékosan kijelentette Fürstenberg hercegnek, hogy egy nagy Bulgáriát nem tűr el (nicht dulden), és Szerbiára tesz Bulgária ellenében. A felháborodott követ azonnal Bécsbe küldte Haymerle báró követségi tanácsost a hírrel. Bécsben világossá tették, hogy Ausztria–Magyarország számára elfogadhatatlan egy Nagy-Szerbia, ezért muszáj (müsse) Bulgáriát támogatni (mit Bulgarien gehen).*”

A kancellár a levelet bemutatta II. Vilmos császárnak, aki néhány helyen megjegyzést írt rá. A „*nicht dulden*”-hez odaírta, hogy „*Ganz natürlich*”, a „*müssen*”-hez két felkiáltójelet tett, a „*mit Bulgarien gehen*” mellé pedig: „*dann werden die beiden sobald nicht zusammenkommen! Ich gehe mit Rumänien*”, vagyis: „*Akkor majd nem leszünk együtt, én Romániával megyek.*” (GPEK Bd. 39. 440-441.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Außenpolitik. Oesterreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegeausbruch 1914.* Wien 1930. Bd. VI.
- CONSTANTIN BACALBAŞA (1936): *Bucureştii de altădată 1901–1910.* Vol. III. Ediția II. Bucureşti.
- BALANYI GYÖRGY (1920): *A Balkán-probléma fejlődése a párizsi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856–1914.* Budapest.
- BRĂTESCU, C. (1938): Dobrogea Regelui Carol I și colonizările dobrogene. In *Analele Dobrogei* XIX. vol. III.
- BRUNSWIK (1878) – *Le Traité de Berlin annoté et commenté* par Benoit Brunswik, Paris.
- CRISTESCU, SORIN (2007): *Carol și politica României (1878–1912).* Bucureşti.
- CONRAD, Feldmarschall (1921): *Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918.* I–III. Wien – Berlin – Leipzig – München.
- DABIJA, G. A. (1936): *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria 1910–1913.* Bucureşti.
- DEMETER GÁBOR (2007): Az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke közvetlen hatásai a nagyhatalmi politikára és Bulgária külpolitikai orientációjára. A *KÚT* 1–2. sz. 75-94.
- DORNFELDT, MATTHIAS – SEEWALD, ENRICO (2009): Die deutschen diplomatischen Vertretungen in Albanien von 1913 bis 1944. *Zeitschrift für Balkanologie* (ZfB) Bd. 45. Nr. 1.
- FISCHER FERENC (1999): *A német-angol geopolitikai metszéspon: Bréma–Berlin–Blzác–Bagdad–Basra kontra Kairó–Kuvait–Karachi (1898-1918).* Kutatási Füzetek 6. Pécs.
- FOX, FRANK (1915): *The Balkan Peninsula.* London.
- GAROESCU, GEORGE G. (1935): *Războaiele Balcanice, 1912–1913 și campania română din Bulgaria.* Ediția II-a.
- GHYKA, DIMITRIE (2004): *Memorii (1894–1940).* Iași.
- GUÉCHOFF (1915): *L'Alliance Balkanique.* Paris.
- GPEK – *Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914.* BD. 35–39. Berlin 1926.
- HALL, RICHARD C. (2000): *The Balkan Wars 1912–1913 Prelude to the First World War.* London and New York.

- HAMZA GÁBOR (2001): A macedón kérdés az európai politikában. 1. rész . *Magyar Szemle Új* folyam X. évf. 9-10. sz. 202–210. 2. rész: *Magyar Szemle Új* folyam X. évf. 11–12. sz. 192–205.
- IONESCU, TAKE (1923): *Amîntiri*. București.
- IORDACHE, ANASTASIE (1998): *Criza politică din România și războaiele Balcanice 1911–1913*. Paideia.
- JELAVICH, BARBARA (1983): *History of the Balkans: Twentieth Century*. Cambridge.
- KIDERLEN-WÄCHTER (1924): *Kiderlen-Wächter der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlas*. Berlin – Leipzig.
- KORFF, SERGEI ALEKSANDROVICH (1922): *Russia's foreign relations during the last half century*, New York.
- LICHNOWSKY (1918): *Die Denkschrift des Fürsten Lichnowsky. Der vollständige Wortlaut „Meine Londoner Mission 1912–14“*. Bern.
- LINDENBERG, Paul (1908): *König Karl von Rumänien*. Berlin.
- MAIORESCU TITU (1995): *România, războaiele Balcanice și Cadrilaterul*. București.
- MARGHILOMAN, ALEXANDRU (1927): *Note politice*. București.
- SCHEBEKO, N. (1936): *Souvenirs*. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914. Paris.
- STOJANOV, PETAR (1978): Macedónia helye az osztrák–magyar, orosz és szerb kormány – a Balkán érdekszférákra való felosztásával és meghódításával kapcsolatos – terveiben 1876–1878 között. *Létünk* VIII. évf. 3. sz. 1–206. 161–167.
- Néhai Dr. THALLÓCZY LAJOS osztályfőnök hátrahagyott iratai sztenographalt részének átírása*. Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1677. Bosniaca
- ZBUCHEA, GHEORGH (1999): *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică secolul XVIII–XX*. București.
- WERTHEIMER EDE (1910): *Gróf Andrassy Gyula élete és kora*. II. kötet. Budapest.

Kiss Gábor Ferenc

ERŐVISZONYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

POWER RELATIONS ON THE EVE OF WORD WAR I

Abstract

This study presents and analyses the power relation at the time of the outbreak of WWI. The examination is focused primarily on the great powers of the era, including those countries that entered the war later. The war potentials of Germany, the Austro-Hungarian Monarchy, Great-Britain, France, Russia, Italy and the United States of America are reviewed and compared. Other countries are discussed only if the analysis of the aforementioned powers requires. The study relies on published data and absolute and relative indexes are applied to describe the relations and tendencies of the years before WWI. The emphasis is put on those parameters whose significance was confirmed by the outcomes of the war. The most important aspects of the analysis are geographical, ethnic and demographic characteristics, military and economic capacities, military goals and operation plans. In addition to numerical data, I consider political and cultural relations very important as well. My aim is to highlight those factors of the war that might be less noticeable than the events on the fronts, but still very important.

KEYWORDS: power relations, great powers, World War 1, military potential

A tanulmányomban az első világháború kitörésekor fennálló erőviszonyok mutatatom be, elemzem. Vizsgálatom tárgyát elsősorban a korszak nagyhatalmaira

szűkítem, melyek közé beleértem azon országokat is, melyek csak később léptek be a háborúba. Ennek során áttekintem és összehasonlítom Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Törökország, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Olaszország és az Amerikai Egyesült Államok háborús potenciálját, ezek egymáshoz viszonyított helyzetét. Más államokkal csak akkor és olyan mértékben foglalkozom, amennyiben az előbbi államokhoz szükséges említésük.

Az elemzés a szakirodalomban megjelent adatokra támaszkodik. Az elemzés során elsősorban az analízis és az összehasonlítás módszerét használom. Abszolút és relatív mutatók bevezetésével mutatom be az 1. világháború előtti évek viszonyait, tendenciáit.

A világháború kimenetének ismeretében kerülnek kiválasztásra azok a paraméterek, melyek jelentőségét az események ismert menete bizonyította. A vizsgálat legfontosabb szempontjai: földrajzi tényezők, etnikai és demográfiai viszonyok, gazdasági tényezők és a fegyveres erők állapota, helyzete, katonai elképzelések, haditervek. A számadatok mellett fontosnak véljük az egyes nagyhatalmi aktorok politikai, kulturális viszonyaira vonatkozó információkat is.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy terjedelmi korlátok miatt teljes mélységű elemzésre nem vállalkozhat a tanulmány.

SZÖVETSÉGEK

1815-ben Bonaparte Napoleon végleg elhagyta Franciaországot és száműzetésben Szent Ilona szigetén töltötte életének hátralévő hat esztendejét. Ezzel a mintegy negyedévszázados háborús időszak után viszonylagos béke köszöntött Európára. 1914-ig nem akadt sem időben, sem térben a Franciaország elleni háborúhoz mérhető fegyveres konfliktus. A nemzetközi rendszer többé-kevésbé sikerrel akadályozta meg a háborúk eszkalálódását s biztosította a konfliktusok rendezéséhez szükséges mechanizmust. A XX. század első évtizedére a nagyhatalmi együttműködés, mely korábban a hatalmi egyensúlyra való törekvésével békés időszakot teremtett, de legalábbis lokalizálta a fegyveres konfliktusokat, megszűnt. Az együttműködés helyett egyértelműen két hatalmi tömb mentén sorakozott fel Európa s az e tömbökhöz való tartozás egyre merevebb politikára bírta, s néha a kötelezte a hatalmakat.¹ Ezzel egyúttal bizonyos biztonságot is adott szembenálló feleknek, ha az ellentéteket fegyveres

¹ KISSINGER 1996. 162.

vonalon akarták intézni, hisz háború esetén a realizálódott szövetségek és a stratégiai kényszerek miatt bármelyikük számíthatott szövetségesére. Ez azért is így van, mivel a szövetségesek között sikerült elsimítani az addigi együttműködést akadályozó érdekkülönbségeket² Más feszültségek pedig ahelyett, hogy finomodtak volna, inkább szaporodtak, mélyültek, csak immáron nem egyes országok, hanem inkább a hatalmi tömbök között eszkalálódtak. Az ellentétek mellett a hatalmi szövetségekből következő kötelezettségek is a nemzetközi biztonság ellenében hatottak, különösen úgy, hogy az I. világháború előtt nem létezett a konfliktusok békés rendezésére hivatott nemzetközi intézmény- vagy általánosságban elismert kötelezettségrendszer.

A világháború előzményeinek szempontjából elsőként a szembenálló felek közti kapcsolatrendszert vesszük szemügyre. A háborúban való szembenállás szempontjából két hatalmi csoportosulást különböztetünk meg: a központi hatalmak (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia³) és az antant hatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország⁴) csoportja. A szövetségek léte a hadviselés szempontjából is fontos tényezőnek tekinthető: a szövetségesek oldalán vívott háborúk egyik legfontosabb tapasztalata, hogy jelentősen meghosszabbíthatja a háború időtartamát s növelheti intenzitását. Különösen, ha a szövetséget alkotó államok – legalább is részben – komplementer módon viszonyulnak egymáshoz, vagyis rendelkeznek olyan erőforrásokkal, lehetőségekkel, potenciállal, mellyel a szövetséges társnak nem, vagy csak kisebb mértékben állnak rendelkezésre s ezt képesek megosztani. Ebből a szempontból a két szembenálló hatalmi csoportosulásban mindkét oldalon megvolt ez az erősokszorozó tényező.

A következőben áttekintjük a polarizálódott Európában az egyes államokra jellemző, a háború irányába ható érdek- és ellentéthálózatot. Németország számára egyértelmű volt, hogy szövetségi kötelezettsége és stratégiai okoknál fogva is támogatni kell az Osztrák–Magyar Monarchiát.⁵ A németekkel szemben kialakuló brit–francia–orosz együttműködés, a többfrontos háború veszélye a német nemzetből a „bekerítettség” s az ebből kialakult fenyegetettség érzését váltotta ki, s ez

² Gondoljunk az antant létrejöttének körülményeire, mely hatalmi csoport az angol–francia és az angol–orosz, főleg a gyarmati kérdésekben jelentkező érdekelletétek tisztázása után nyerte el végső formáját. (1904. angol–francia egyezmény; 1907. angol–orosz egyezmény) DIÓSZEGI 2001. 552–555., 560–563.

³ Később csatlakozott Törökország, Bulgária.

⁴ Ide tartozik még Belgium, Szerbia, Japán. 1915-ben Olaszország, 1917-ben pedig az Amerikai Egyesült Államok. Más államok is beléptek az antant oldalán a háborúban, de részvételük inkább csak jelképes szinten mozgott.

⁵ BANKS 2001. 13.

az érzés azt sugallta, hogy ebből a helyzetből ki kell törni.⁶ A századforduló éveire Németország káprázatos növekedést produkált mind az anyagi, mind a szellemi javak terén s gyakorlatilag a világ második-harmadik⁷ legerősebb hatalmává vált. Ennek megfelelően ezt az erőt politikai befolyássá konvertálandó, a kontinentális hatalmi státusból világhatalmi tényezővé igyekezett válni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy meglévő előnye átmeneti,⁸ ezért, hogy ezzel minél jobban élni lehessen, egy mielőbb megindított támadásra, egy nagyerejű, meglepetésszerű döntő győzelemre van szükség.⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia a pánszerb és pánszláv mozgalommal szembeni fellépése, illetve a Balkán feletti dominanciára való törekvése miatt állt szemben a szintén a terület feletti befolyás megszerzésére aspiráló oroszokkal. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tényező, hogy a Ferenc Ferdinánd trónörökös elleni merénylet sokkal több, mint pusztán háborús ürügy. A háttér ismeretében¹⁰ komoly provokációnak is tekinthető.

Nagy-Britannia számára a legfontosabb cél befolyásának, gazdagságának és katonai erejének alapját képező tengeri fölényének mindenáron való megőrzése. Ebben pedig legveszélyesebb kihívónak egyértelműen a flottáját rohamléptekben fejlesztő Németország számított.¹¹ Emellett szerződés kötelezte Belgium semlegességének védelmére, ugyanakkor a belga területek a La Manche csatorna biztosítása miatt stratégiaileg is fontosak voltak a szigetország számára.¹² Mint elsőrendű kontinentális partner, Franciaország támogatása az esetleges német kontinentális túlhatalom ellenében a britek számára szintén a legmagasabb prioritással bírt.

Oroszország számára egy győztes háború mindenképpen fontos belpolitikai eredménnyel járna, mivel csökkentené a belső feszültségeket. De a háborúba való belépés nem csak lehetőség, hanem kötelezettség is lehet. A Franciaországgal

⁶ NÉMETH 2002. 70.

⁷ Például nehézipar terén sok tekintetben megelőzte Nagy-Britanniát s közvetlenül felsorakozott az Amerikai Egyesült Államok mögé, de pénzügyi tekintetben még egyértelműen London volt a világ központja. KENNEDY 1992. 189–193., 219–220.

⁸ GALÁNTAI 2000. 96., 149–150., 154. Az brit, francia és orosz fegyveres erőknél komoly fejlesztések indultak meg, amikkel Németország az erőforrások egyenlőtlensége miatt hosszú távon nem vehette fel a versenyt.

⁹ BANKS 2001. 13.; Ebből a szándékból és az ország földrajzi fekvéséből is következik a Schlieffen-terv.

¹⁰ Gondoljunk a háttérben tevékenykedő szerb titkosszolgálatra, mely szerepet játszott a merénylek felkészítésében. GALÁNTAI 2000. 79–88.

¹¹ KEEGAN 1998. 101–107.

¹² SZIJJ – RAVASZ 2000. 65–66.

fennálló katonai szövetség konkrét cselekvést írt elő egy Franciaországot ért támadás esetén a franciák megsegítésére, másrészt Szerbia biztonsága is elsőrendű orosz érdek. Szerbia feletti befolyás és a szerbek támogatása fontos eszköz a nagyobb cél, a Balkán feletti dominancia megszerzése felé.¹³

1915-ben Olaszország pontosan körvonalazott okok mentén lépett az antant oldalán háborúba: Adriai-tenger feletti hegemonia, Isztria, Trieszt és Dél-Tirol megszerzése vitte az antant táborába. Mindezen igények kielégítését az 1915-ben megkötött londoni szerződésben az antant meg is ígérte¹⁴ Törökország a Közel-Keleten került szembe Nagy-Britanniával az ottani brit politika miatt, ugyanakkor hagyományosan ellenérdekelt volt a balkáni orosz terjeszkedéssel szemben.¹⁵

Fentebb felsorolt, 1914-re megmaradt feszültségforrások tehát többnyire a korabeli hatalmak által is életbevágónak érzett, ezért feloldhatatlannak vagy csak háborúval feloldhatónak tűnő problémák voltak. Az erőszakos megoldás felé hatott az is, hogy az ismert konfliktuskezelési eljárások ereje kimerült 1914-re. A vitás kérdések erőszakos rendezése, a nemzetek számára „igazságtalan”, „méltatlan” helyzetek megoldása pedig támogatásra talált a lakosság körében is, korábban nem látott nemzeti egységet alakítva ki a háború támogatása mellett, sőt korábban háborúellenes mozgalmak is beléptek a hadbalépést üdvözlők táborába.¹⁶

A MODERNIZÁCIÓ

A hosszú XIX. század alatt Európában és Észak-Amerikában fontos változások mentek végbe. Az átalakulás minősége és mélysége mintegy előkészítette az I. világháború általunk már ismert lefolyását, mind katonai, mind pedig politikai, gazdasági, demográfiai és társadalmi szempontból.

A változások oly mértékűnek bizonyultak, hogy hatásait a kor emberei – katonák és civilek – egyaránt képtelennek bizonyultak teljes mértékben felmérni. Először tehát vizsgáljuk meg, mely tényezők változása teremtette meg az első világháború történelmi környezetét.

¹³ BANKS 2001. 13.

¹⁴ CZÉKUS 1930. 10.; DIÓSZEGI. 1997. 266.

¹⁵ SZIJJ – RAVASZ 2000. 679–682.

¹⁶ KEEGAN 2010. 151–154.; NEMETH 2002. 70.; DUBY 2007. 221.; SZVÁK 2001. 449.; HELLEF 2003. 699.

A 18. századtól kezdve szellemi és anyagi téren egyaránt lényegi struktúraváltások indultak meg és mentek végbe. A modernizáció¹⁷ szempontjából kiemelendő tényezőknek tartjuk a mezőgazdaságban végmenő átalakulást, a munkaerő mobilitásának növekedését, az erőgépek terjedését (gőzgép, majd motorizáció), a felhasznált energiaforrások további diverzifikációját (szén mellett megjelent a földgáz, olaj, majd villamosság¹⁸), az urbanizációt, a tudomány és a technika fejlődését, a kül- és belkereskedelem fellendülését, a nehézipar rohamos fejlődését. A fejlett közigazgatás, a modern pénzgazdálkodás és az egyre szélesebb körben elterjedő társadalmi – „civil” – szervezetek, mozgalmak s a politikai részvétel egyre nagyobb rétegeket érintő lehetősége biztosították a humán és materiális javak mind fokozottabb és tervezhetőbb igénybevételét. A humán erőforrás „minősége” is jelentősen javult. Az oktatási színvonal emelkedése, a kulturális és szellemi javak elterjedése, az élelmiszerellátás, a közegészségügy és az orvostudomány fejlődése nemcsak „minőségileg” magasabb szinten, hanem mennyiségileg is nagyobb számban, fizikailag és szellemileg alkalmasabb emberanyaggal látta el a hadseregeket (és a gazdasági, állami szférát). Az egyre összetettebb világban kulcsfontosságú szerep jutott a kommunikációnak és a közlekedésnek. A vasutak, közutak és a tengeri szállítás fejlődése s a szállítás mellett a posta, a távíró, a telefon és a rádió egyre olcsóbb, hatékonyabb és gyorsabb formáját jelentették az összeköttetésnek. A politikai téren egyre fontosabb szerepet kapott a nemzeti tudat, az osztályöntudat és a tömegekkel való kommunikáció.¹⁹

A változások tehát részben minőségi oldalon következtek be (egyre jobb, egyre fejlettebb produktumok), de ugyanakkor mennyiségileg is megjelentek. A tömegesedés jelentkezett minden szférában. A hadügy területén a század végére általánosan elterjedté váltak a sorozáson alapuló, állandóan fenntartott, professzionális tömeghadseregek. Európában, Nagy-Britannia kivételével,²⁰ az összes nagyhatalom általános hadkötelezettségen alapuló tömeghadseregre tért át.

¹⁷ A modernizáció természetesen nem azonos módon jelent meg a világban, de hatásait mindenütt, különböző módon és mértékben, de tapasztalni lehet s a témánk szempontjából releváns hatalmak esetében komoly átalakulást jelentettek. Persze ez nem mindig előnyös módon jelent meg, de összességében jelentősen megnövelte az államok képességeit.

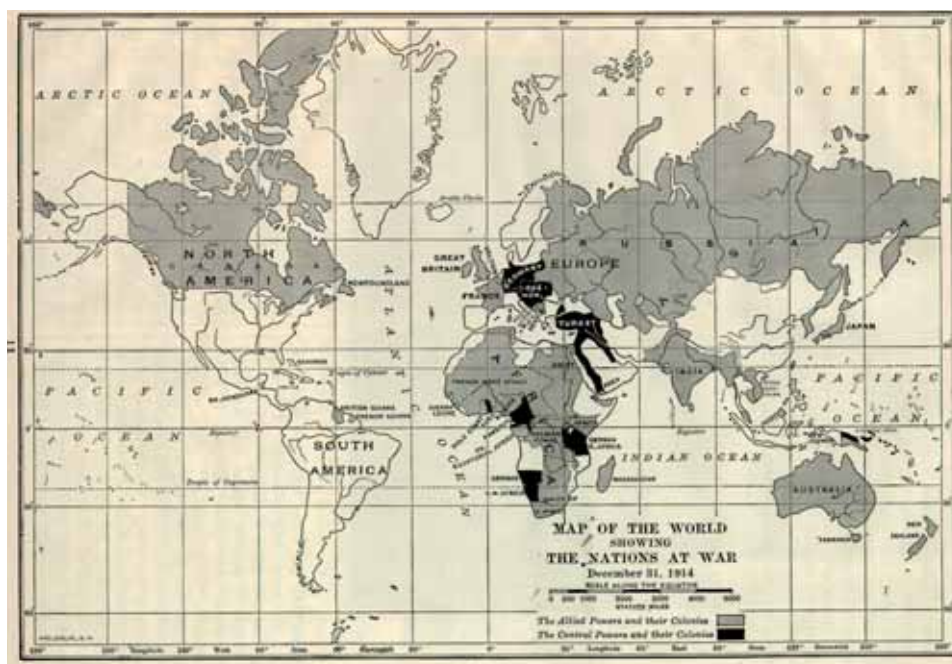
¹⁸ 1913-ban az olaj, földgáz és villamosáram a felhasznált energiának mindösszesen csak 4.77 %-t tették ki. POUNDS 2003. 493. Alacsony arányuk ellenére jelentőségük vitathatatlan: új típusú gépek, erőgépek számára csak ezek képesek hatékony energiaforrást biztosítani.

¹⁹ DAVIES 2002. 714–731., 1247.

²⁰ Ugyanez elmondható az Amerikai Egyesült Államok haderejéről is, mely szintén a katonai szolgálatot önként vállaló katonákból és haditengerészekből állt.

Mindezek erővonalak kumulációja következett be 1914–1918 között, megjelentek a totális táború²¹ bizonyos jellegzetességei²², előrevetítve a második világháborút, mint az első modern totális háborút.

Az 1914-ben kitört első világháború sok tekintetben eltért a korábbi háborúktól. A korábbi háborúkkal összehasonlítva, egész Európára – vagy azon túl, más földrészre – kiterjedő háborúkkal már korábbi korszakokban is találkozhattunk: Franciaország háborúi 1792–1815 között, a harmincéves háború, a hétéves háború. Az eltérés lényegét nem a háború időbeli vagy térbeli kiterjedésében²³ látjuk, hanem inkább intenzitás és arányok tekintetében véljük. Vagyis az adott térben egyre nagyobb haderők, egyre nagyobb tüzérrővel, egyre nagyobb tartalékokkal, egyre hosszabb hadműveleteket folytatnak. Intenzívebbé vált a tér kihasználása: a repülőgép és tengeralattjáró megjelenése, s háterszág elleni politikai és propaganda hadviselés kiterjedt alkalmazása révén.

A világ 1914-ben.

²¹ Mindenre kiterjedő, minden erőforrás összpontosító, minden lehetséges eszközzel folyó háború. SZABÓ 1995. 1333–1334.

²² Például: totális mozgósítás, a polgári lakosság elleni katonai fellépés.

²³ A térbeli kiterjedés tekintetében az adott történelmi korban az ismert világ kiterjedése és háború által érintett földrajzi tér közti arányszámot tartjuk mérvadónak.

FÖLDRAJZI TÉNYEZŐK

A hadviselésre ható egyik legfontosabb tényezőnek tekinthetők a hadszíntér, illetve a szembenálló felek földrajzi viszonyai, illetve az ezekből következő előnyök és hátrányok. A központi hatalmak szempontjából kedvező paraméternek tekinthető, hogy az antanthoz képest központi fekvésük révén közvetlen és biztonságos belső összeköttetési vonalak biztosítják az államok közti közvetlen kapcsolatot Németország és a Monarchia között, majd később a Török Birodalommal is. Ez az anyagi segítségen túl lehetővé tette a csapatok védett, gyors mozgását az egyes hadszínterek között, szükség szerint erősítve vagy gyengítve az egyes frontokat. Ennek jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha mindezt az antant szempontjából vesszük szemügyre. Ha az antant haderők különböző frontokon csak pár hétnyi fáziskéséssel indították meg a hadműveleteiket, a német és az osztrák–magyar erőknek komoly hadászati előnyt jelentett, hogy gyors átcsoportosítással lehetőségük volt ezen a támadások egymás utáni visszaverésére.

Ezzel szemben a Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország közötti távolság jelentősen megnehezítette az összeköttetést és az együttműködést. A később hadbalépő²⁴ Olaszországgal a francia–olasz határ miatt volt szárazföldi összeköttetés, az Egyesült Államok hadbalépése²⁵ és Európában való felvonulása idejére pedig már sikerült az Atlanti-óceánt biztosítani a német tengeralattjáróktól, illetve az antant hajógyártás már pótolni tudta a tengeren elszennvedett veszteségeket.²⁶ Ugyanakkor a háború korábbi éveiben a német tengeralattjárók tevékenysége súlyosan veszélyeztette az antant – különösen Nagy Britannia – számára létfontosságú tengeri útvonalakat.²⁷ Mint láttuk, ez területi tagoltság milyen nehézséget okozott a katonai műveletek összehangolásában és a csapatok szükség szerinti mozgásában.

A központi hatalmak centrális fekvése az előnyök mellett ugyanakkor komoly veszélyeket is rejtett magában. Egyik a komoly terheket jelentő többfrontos háború, a másik pedig a tengeri kijáratok kérdése. Miközben az antant Európa periférikus területeinek birtoklásával szabad kijárással rendelkezett a világtengerekre, a központi hatalmak gyakorlatilag a háború kezdetétől kizáródtak onnan, elszigetelődve a német gyarmatoktól s a világ többi részétől.

²⁴ 1915. május 24.

²⁵ 1917. április 6.

²⁶ GALÁNTAI 2000. 371–372.

²⁷ Nagy-Britannia esetében 1913-ban az export 69.9 %-a, az import 62.5%-a Európán kívüli területekkel realizálódott. MOWAT 1968. 80.

Az 1. táblázat adataiból jól látszik az antant hatalmas területi és demográfiai fölénye. Ez pusztán az anyaországokat tekintve is nyomasztó, de ha a gyarmatokat is beszámítjuk, akkor még súlyosabb a helyzet. A területi fölény nem a hadszínterek méretét növelte meg, hiszen a legfontosabb harcok Európa – a szembenálló felek összterületéhez képest szűk – harcterein folytak. A nagyobb terület nagyobb tartalékokat (nyersanyag, gazdasági kapacitások, katonai erő), támaszpontokat, piacot jelentett. Az óriási emberveszteségek miatt pedig felértékelődött a gyarmatok lakossága, mint potenciális katonanyag és munkaerő. Már háború kezdetén is jelentős gyarmati hadseregek álltak készenlétben (lásd 2. táblázat), de későbbiekben ez az erőfeszítés még jelentősebbé vált. 1914 és 1918 között Franciaország egyedül Afrikából 450 000 főnyi bennszülött katonát sorozott be, ezen felül pedig Észak-Afrikából 110 000, Szenegálból pedig 5700 európai származású katonával gyarapodott a francia hadsereg.²⁸ A Brit Birodalom esetében 1 270 000 indiai katona mellett 458 000 kanadai, 112 000 új-zélandi, 332 000 ausztrál és 136 000 dél-afrikai újonc teljesített katonai szolgálatot.²⁹

A lakosság létszáma mellett fontos annak „minősége” is. A korszerű háború viszonyai között a haderő emberutánpótlása egyre képzetesebb újonccállományt igényel. Ezt igazolja a háború során végbemenő átalakulás is, mely a létszám zömét kiadó szárazföldi csapatoknál következett be. A háború folyamán átstrukturálódott a fegyvernemek aránya. A francia hadsereg adatai jól szemléltetik ezt a folyamatot: 1914 és 1918 között gyalogság aránya 77 %-ról 50,4 %-ra, a lovasság pedig 4 %-ról 3,6 %-ra csökkent. Ugyanakkor markáns növekedést produkált a tüzérség (16-ról 33,5 %-ra), a műszaki csapatok (2,9-ről 7 %-ra), a repülő csapatok (0,1-ről 3 %-ra) és a harckocsi csapatok megjelenése is 2,5 %-ot jelentett létszámból. Hasonló tendenciákat tapasztalhatunk minden félnél.³⁰ Ilyen tendencia mellett a képzett, az iskolázottabb lakosság a hadsereg számára is egyre fontosabbá válik. A műszaki-technikai jellegű fegyvernemek személyi utánpótlásának hatékonysága tehát a hadrafogható lakosság műveltségi szintjének is függvénye. Ugyanakkor már háború első éve is súlyos veszteségeket eredményezett a csapattiszti és altiszti állományban s ez későbbiekben sem változott.³¹ Ennek pótlásában elsősorban a tanultabb (tiszteknél középiskolai végzettséggel) újoncok jöhettek számításba. Ezen

²⁸ KOLLER 2014. 2.

²⁹ HORNE 2010. 526.

³⁰ WERTH 1930. 15.

³¹ A tisztikar az állománykategóriák közül a legsúlyosabb veszteséget szenvedte el minden hadseregben. KEEGAN 2010. 20.

tekintetben is óriási különbségeket látunk a szembenálló hatalmak között, hasonlóképpen, mint az egy főre eső GDP tekintetében.³² Az alapismeretek elsajátításához az elemi oktatás és az írni-olvasni tudás képezi az alapot, tehát ezen adatok fontos jelzést szolgáltatnak a műveltségi viszonyokról. Európán belül nyugatról kelet és északról dél felé haladva a lakosság írni-olvasni tudása egyre csökkenőbb tendenciát mutat. Oroszországban a századfordulón lakosság a lakosság 21%-a (férfiak 29 %-a) számított írástudónak.³³ Ezzel szemben az osztrák–magyar kettős állam átmenetet képezett kelet és nyugat között: 1910-ben a mezőgazdasági keresők 60, az iparban dolgozók 87% írt-olvasott. Olaszország hasonló arányt tudott felmutatni az analfabéták 37.2 %-os arányával.³⁴ Oroszországhoz képest a másik véglet Nagy-Britannia, ahol 1900-ra az analfabéták arányát 5% körül arányra szorították le.³⁵ Hasonló adatokat találunk Franciaország és Németország esetében is.³⁶

A bruttó nemzeti össztermék adatsoraiból is világosan kirajzolódik az antant fölénye. Az abszolút elsőbbség csak részben következett az óriási területi és lakosságszámbeli előnyből. A gazdasági túlsúlynak fontos tényezője az egy főre eső GDP-ből következő relatív fölény is. Ugyanakkor ez fejlettségi mutatóként szolgál: nagyobb egy főre eső GDP a gazdasági erőforrások intenzívebb, hatékonyabb, termékenyebb kihasználást mutatja. Ez alapján a legelmaradottabb nagyhatalomnak egyértelműen Oroszország mutatkozik. De ebben az esetben az elmaradottságot részben kompenzálja az ország kontinensnyi mérete, földrajzi viszonyai³⁷ és népességszáma, illetve sokkal fejlettebb szövetségesei pénzügyi és anyagi tartalékai. A nemzeti össztermék jelentősége tovább fokozódik, ha figyelembe vesszük, hogy elhúzódó háborúról van szó, ahol a hosszú távú tartalékok jelentősége megnő. Az anyagi mozgósítás céljára pedig az egy főre eső nemzeti össztermék az államhatalom számára nagyobb arányú elvonást (adók, járulékok, díjak, hitelek

³² Megjegyzés: az analfabéták aránya az egyes országokban természetesen nem azonos az egyes társadalmi rétegek, s az országon belüli belüli nemzetiségek között. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy ha GDP adatokat összevetjük az írni-olvasni tudás adataival, a két adat közt egyenes arány mutatható ki: a magas GDP magasabb általános műveltségi szinttel jár együtt.

³³ STEARNS 2001. 339.; PALOTÁS 2003. 12.;

³⁴ PALOTÁS 2003. 12.; *Progress of Literacy in Various Countries*. 200–213.

³⁵ FLOUD – JOHNSON 2004. 344.

³⁶ *Progress of Literacy in Various Countries*. 200–213.; STEARNS 2001. 339.

³⁷ Az orosz haderő számára mindenkor – különösen ha saját területén küzdött – előnyt jelentett, hogy az ország belseje felé törekvő ellenséges haderők, legyenek bár sokkal korszerűbbek, a terep, az időjárás s az infrastruktúra hiánya, elmaradottsága miatt nem tudták teljes mértékben kihasználni előnyüket.

formájában) tesz lehetővé. A magasabb GDP ugyanakkor arányaiban alacsonyabb állami kiadásokkal jár együtt,³⁸ ami szintén az jelenti, hogy fejlett országoknak nagyobb tartalékok állnak rendelkezésre pénzügyi, igazgatási, anyagi szempontból, s ezen tartalékok fokozott igénybevételekor a hátszág terhei lassabban növekednek. Miközben abszolút számokat tekintve egyre nagyobb erőforrásokat fordítanak a háborúra, ez ugyanakkora kiadási tételnél magasabb nemzeti jövedelem esetén relatíve alacsonyabb kiadást jelent. Így a hadikiadások növekedése kevésbé vagy később jelennek meg a lakosság anyagi viszonyaiban, ami nem csak anyagi, hanem politikai, morális, közhangulati szempontból is fontos tényezője egy nemzet kitartásának.

Ha a hadviselő országok belső kohézióját vizsgáljuk, akkor a megalapozott anyagi háttér mellett kulcsfontosságú tényező a lakosság etnikai összetétele. Ezen tekintetben egyértelműen a kétközpontú Monarchia a legsebezhetőbb. Lakosságából 23.7 % német, 19.8 % magyar, 12.7 % cseh, 9.8 % lengyel, 7.9% rutén, 6.4 % román, 5.8 % százalék horvát, 4 % szerb,, 3.9 5 szlovák 2.5 % szlovén és 1.5 % olasz nemzetiségű. A két uralkodó nemzet 43.5 %-os arányát egyenként egyik nemzetiség sem éri el, de ehhez képest a birodalmon belüli szláv népesség aránya 46.6 %!³⁹ Az etnikai sokszínűség önmagában nem lett volna probléma, amennyiben létezett volna olyan összetartó erő, mely a nem államalkotó nemzeteket is egyértelműen érdekeltté tette volna a Monarchia győzelmében, illetve fenntartásában.

Oroszország, hasonlóan a Monarchiához, többnemzetiségű birodalom, de sokkal kedvezőbb etnikai arányokkal: a lakosság 66.8%-a orosz (44.3 % nagyorosz, 17.8 % ukrán, 4.7 % fehérorosz). Ez az etnikai kép több szempontból sem olyan veszélyes, mint a Monarchia esetében. Az ukrán és belorusz népesség körében nem léteztek olyan birodalmon kívüli, vagy egyenesen ellenséges országhoz tartozó erős etnikai gravitációs pontok, mint a Monarchia románjai vagy szláv népei esetében. Vagyis mindkét népcsoport – ukrán és belorusz – besorolható ahhoz a többséghez, amely birodalmi keretekben gondolkodik – legalábbis 1914-ben. Másik lényeges szempont a nemzetiségek területi elhelyezkedése: a birodalom centruma markánsan orosz többségű lakossággal bír, vagyis a gazdaságilag, történelmileg, morálisan, politikailag legfontosabb területek egyértelműen érdekelték a birodalom területi egységének fenntartásában. A társadalmi viszonyok változatlan megőrzésének kérdésében nem ennyire egyértelmű a helyzet. Az elmaradottság,

³⁸ FERGUSON 1999. 112. Ez a háború előtti években: Nagy-Britannia: 13.1 %; Franciaország: 17 %; Németország: 18 %; Osztrák–Magyar Monarchia: 19 %; Oroszország 20 %.

³⁹ 1910-es adatok. PANDI 1995. 182–185.

a súlyos társadalmi, szociális viszonyok, a parasztság helyzete folytonos válság-gócokként tartották nyugtalanságban a birodalmat.⁴⁰ A perifériák lakossága – lengyel, finn területek, a Kaukázus térsége – nem képezték oly szerves, életfontosságú részét Oroszországnak, mint a Habsburg Birodalom többnemzetiségű területei. Adott esetben feladhatóak, beáldozhatóak anélkül, hogy az orosz törzsterület, a centrum és a legfontosabb erőforrások nagyobb mértékben sérülnének vagy a birodalom helyzete tragikusan megrendülne.⁴¹

A többi nagyhatalom esetében a brit, francia, olasz és német államon belül az államalkotó nemzetek mindenütt abszolút többséget alkottak, s nem volt komoly belső politikai erőforrás a területi dezintegrációra.

Összefoglalva, a központi hatalmak közül egyedül Németország sorolható a legfejlettebb államok „klubjába”, míg szövetségeseinek – különösen Törökország és Bulgária – lemaradása számottevő. Annak ellenére, hogy a dualista monarchia osztrák és cseh tartományai Európa legfejlettebb területei közé tartoznak, a duna menti birodalom tartományainak nagyobb része (Magyarország, Galícia, Bosznia) Európa közepesen fejlett vagy elmaradott területei közé tartozik, tehát ezzel együtt a Monarchia összességében inkább a középmezőnyhöz sorolható.

⁴⁰ Elég, ha végiggondoljuk a világháború előtti évtized elégedetlenség hullámain. Csak az 1913-as esztendőben 100 000 fő letartóztatására került sor államhatalom elleni támadásért. KENNEDY 1992. 226.

⁴¹ Lásd az 1918 utáni helyzetet.

1. táblázat. A hadviselő felek földrajzi adatai⁴²

	Ország, terület (zárójelben a hadbalépés éve)	Lakosság szám (millió)	Terület (millió km ²)	GDP¹ összes (milliárd dollár)	GDP egy főre (dollár)
Antant hatalmak	Oroszország (Finnországgal) (1914)	176.4	22.1	261.4	1481
	Franciaország (1914)	39.8	0.5	138.7	3485
	francia gyarmatok (1914)	48.3	10.7	31.5	652
	Nagy-Britannia (1914)	46	0.3	226.4	4921
	brit gyarmatok (1914)	380.2	13.5	257	676
	brit domíniumok ² (1914)	19.9	19.5	77.8	3909
	Olaszország (1915)	35.6	0.3	91.3	2564
	olasz gyarmatok (1915)	2	2	1.3	634
	Amerikai Egyesült Államok (1917)	96.5	7.8	511.6	5301
	Amerikai Egyesült Államok függő területek és gyarmatok (1917) ³	9.8	1.8	10.6	1088
	Japán (1914)	55.1	0.4	76.5	1387
	japán gyarmatok (1914)	19.1	0.4	76.5	857
Központi hatalmak	Németország (1914)	67	0.5	244.3	3648
	német gyarmatok (1914)	10.7	3	6.4	601
	Oszták–Magyar Monarchia (1914)	50.6	0.6	100.5	1986
	Törökország (1914)	23	1.8	25.3	1100
	Bulgária (1915)	4.8	0.1	7.4	1527

⁴² BROADBERRY – HARRISON 2005. 23–25.; Az adatok az 1913-as állapotokat mutatják. A valuta egység 1990-es árakon számolt dollárban értendő.

2. táblázat. Nagyhatalmak gazdasági adatai⁴³

Város: városi lakosság aránya 1913-ban az összlakossághoz képest százalékban kifejezve; Ipar: részesedés a világ ipari termeléséből 1913-ban százalékban kifejezve; Vas: nyersvastermelés 1913-ban millió tonnában; Acél: acéltermelés 1913-ban millió tonnában; Szén: széntermelés 1913-ban millió tonnában; Vasút: vasúthálózat sűrűsége km/1000 km²-ben kifejezve; Búza: búzatermelés 1913-ban millió tonnában

Ország	Város	Ipar	Vas	Acél	Szén	Vasút	Búza
Antant hatalmak							
Amerikai Egyesült Államok	23.1	32	26.2 ⁴	31.5	455	43	20.7
Nagy-Britannia	34.6	13.6	10.42	7.7	292	139.5	1.51
Franciaország	14.8	6.1	5.2	4.6	40.84	76	8.69
Oroszország	7	8.2	4.65	4.8	36	3.1	28 ⁵
Olaszország	11.6	2.4	0.42	0.93	0.7	65.9	4.49
Központi hatalmak							
Németország	21	14.8	16.7	17.7	277.3	117.2	4.65
Osztrák–Magyar Monarchia	8.8	4.4	2.35	2.6	54.1	36.8	6.2

GAZDASÁG

A világháború előtti évtizedek gazdasági folyamatainak számadatait vizsgálva láthatjuk, hogy a háborúban érintett hatalmak mindegyike lendületes növekedést produkált. 1898–1913 között. Az első világháború előestéjére, 40-90 %-os növekedést lehet kimutatni a nettó nemzeti össztermék terén: Nagy-Britannia 40%, Franciaország 59.6 %, Olaszország 82.7. %, Németország 84.2 %, Osztrák–Magyar Monarchia 90.9 %, Oroszország pedig 96.8 %-ot ért el.⁴⁴ A magas növekedési ütem elsősorban az ipari forradalom által később érintett országokban jelentkezett. Az elért szint szempontjából két tényező lényeges: a növekedési ütem és az adott nemzet kiinduló fejlettségi szintje. Ha megnézzük a fejlődés nagyságrendjét, s az 1913-as adatokat, egyértelműen látszik hogy a 19. század végének nagy nyertese Európában Németország, míg Európán kívül az Amerikai Egyesült Államok. Közben az abszolút értelemben tekintélyes

⁴³ KENNEDY 1992. 191–193.; POUNDS 2003. 498., 500., 503.; O'CONNOR 1970. 4–8.; FERGUSON 1999. 252.

⁴⁴ FERGUSON 1999. 44.

gazdasági háttérrel rendelkező angol és francia nemzetek gazdasági relatív nemzetközi súlyukat tekintve visszaszorultak. Ennek ellenére az orosz, osztrák–magyar vagy olasz fejlődés mégoly magas szintje sem tudta behozni a meglévő hátrányokat, s egyik esetben sem sikerült kiépíteni az ország és a haderő méreteihez, törekvéseihez megfelelő nagyságú és minőségű háttérrel, bár a világtermelésből relatíve növekvő szeletet hasítottak ki maguknak. A gazdasági elmaradottság mellé a társadalmi viszonyok terén is komoly hátrányok maradtak fenn. A gazdaság fejlődését sokszor a megfelelően képzett szakembergárda is gátolta – lásd iskolázottság mutatóit! Ez a szakképzett emberanyag ugyanúgy hiányzott a hadseregből is: Oroszországban mozgósításkor a csapatok szállítását a hadsereg vasúti zászlóaljai biztosították, de legénységük annyira gyenge volt, hogy *„több mint egyharmada teljesen vagy részben analfabéta volt, míg a tisztek háromnegyede semmilyen technikai képzettséggel nem rendelkezett.”*⁴⁵ A meglévő potenciálok gazdaságtalan kihasználását mutatja, hogy mind Oroszországban, mind a Monarchiában a háború alatt élelemhiány lépett fel, miközben mindkét ország jelentő agrárszférával rendelkezett!

A gazdasági erőforrások kiemelt szerepe jól jelzi a hadviselés megváltozott viszonyait. A 19. század második felére kialakult korszerű hadsereg és hadiflotta fenntartása egyre nagyobb összegeket emésztett fel. Az új fegyverzetek beszerzése, a kezelésükhöz szükséges személyzet kiképzése, gyakorlatban tartása, a technika fenntartása, a megnövekedett lőszer-, üzemanyag- és alkatrész igény komoly erőforrásokat kívánt már békében is. Háborúban pedig még nagyobb terhet rótt gazdaságra a mozgósított hadsereg ellátása, utánpótlása s a veszteségek pótlása. Másik oka a gazdaság előtérbe helyeződésének, hogy a haditervekben megfogalmazott célokkal ellentétben⁴⁶ a háború nem fejeződött be 1914-ben, hanem majdnem öt évig tartó felőrlő harccá változott. Ebben a helyzetben a háború kitörésekor magasabb katonai készültségi szinten vagy felkészültebb haderővel bíró hatalmak helyzeti előnye fokozatosan csökkent, mivel a háború elhúzódása miatt a hátrányosabb helyzetben lévő ellenfél lehetőséget kapott hátrányának kiküszöbölésére. Ennek pedig legfontosabb feltétele a megfelelő anyagi és humán háttér megléte: legyártani a megfelelő minőségű és mennyiségű fegyverzetet, illetve fejleszteni azt.⁴⁷ A helyzetet bonyolította, hogy a megnövekedett katonai igények kielégítése mellett a civil lakosság igényeit is

⁴⁵ KENNEDY 1992. 227.

⁴⁶ Mindegyik haditerv gyors lefolyású, még 1914-ben véget érő háborúval számolt. KEEGAN 2010. 55–102.; GALÁNTAI 2000. 147–170.

⁴⁷ Nem tértünk ki rá, de a műszaki, tudományos háttér, a közép- és felsőfokú oktatás megfelelő szintje szintén fontos tényező.

figyelembe kellett venni: nemcsak politikai vagy propaganda okokból, hanem mert a tömeges hadiipari termelés és a tömeghadsereg emberutánpótlása is igényelte, hogy megfelelő fizikai és mentális állapotban legyenek. A gazdasági teljesítményt intenzív eszközökkel elérő hatalmak hatékonyabban teremtenek új erőforrásokat ezen célokra, míg az elsősorban extenzív hatalmak – már a szükséges infrastruktúrák⁴⁸ hiánya, elmaradottsága miatt is – nehezebben mobilizálják anyagi erejüket.

Németország óriási gazdasági teljesítménye ellenére a központi hatalmak lemaradása gazdasági téren is számottevő. Az adatok jól szemléltetik, hogy a világ ipar termelésének alig 20%-t adják, közben az antant hatalmai 30.3 %-ot (az Amerikai Egyesült Államokkal együtt 62.3 %) produkáltak. Ilyen nagyságrendű antant előny tapasztalható az anyagi háborúhoz nélkülözhetetlen nehézipar tekintetében is: az antant szövetsége pusztán termelés adatokat tekintve már 1914-es állapotában képes volt azonos vagy nagyobb gazdasági erőt felmutatni, mint Németország és szövetségesei. Miután Oroszország 1917-ben kiesett, mint szövetséges, az antant fölénye tovább nőtt, mivel az újonnan belépő Egyesült Államok erőforrásai bőségesen pótolták, sőt meg is haladták az orosz gazdasági teljesítményt.

A mozgósításhoz és a haderő mozgatásához is létfontosságú infrastruktúra fejlettségének országonkénti szintjét jól mutatják a városiasodás mértékét, illetve vasúti sűrűséget jelző adatsorok. A vasúthálózat sűrűsége az országok erőforrásaink hatékony kiaknázáshoz szükséges. A nyersanyag és a késztermékek piacra, vagy a világpiacon szállítása a vasút szállítási kapacitása nélkül elképzelhetetlen vagy csak magas áron, lassan valósulhat meg. A pusztán termelés adatok mellett az egyes országok vasúthálózatának bővülése, modernizációja ugyanúgy híven jelzi a modernizáció mértékét. A személy- és teherszállítás teszi lehetővé, hogy korábban nehezen megközelíthető területek is hatékonyan bekapcsolódjanak a nagy gazdasági munkamegosztásba. Európa nyugati részén kiépült fejlett vasúthálózat összefogta az országok régióit, elérhetővé tett erőforrásaikat. Ezzel szemben Oroszországban a meglévő anyagi javak elérése is nagy nehézségekbe ütközött a közlekedési infrastruktúra elmaradottsága miatt. A háborús helyzetben ez azt is jelentette, hogy legyártott hadianyag a közlekedés elmaradottsága miatt nem jutott el frontra. Későbbiekben az is előfordult, hogy miközben a frontokon fegyver- és lőszerhiány akadályozta a hadviselést a hátsó részben hatalmas tartalékok álltak rendelkezésre.⁴⁹

⁴⁸ Közlekedés, hírközlés, oktatás, szakképzés közigazgatás, fejlett pénzügyi rendszer.

⁴⁹ PIPES 1997. 339.

A meglévő erőforrások elmaradott felhasználását jól mutatja a 2. táblázat búzatermelés adatsora. Abszolút mennyiséget tekintve hatalmas az orosz birodalom gabonatermelése (különösen a csúcstermést produkáló 1913-as évben), de ha ezt összevetjük az élelmezendő lakosság számával és a hatalmas termőterülettel, úgy már nem tűnik olyan kirívó teljesítménynek ez a termés mennyiség, különösen az előző évek sokszor sokkalta gyengébb adatait figyelembe véve. Ugyancsak ezen adatokból következik az orosz élelmiszerellátás bizonytalansága is: a többi hadviselő adatait⁵⁰ elemezve látható, hogy a termés mennyiség a mezőgazdasági technológia fejlettsége miatt kevésbé ingadozik s így tervezhetőbb, biztonságosabb a lakosság ellátása, mint a cár birodalmában. Fontos adalék, hogy Oroszországban 1910-ben még 8 000 000 faekét tartottak használatban!⁵¹

A bőséges francia búza mellett kirívó a lakosságszámhoz képest alacsony brit búzatermés: a Birodalmon belüli munkamegosztás keretében a brit szigetek ellátása, élelmezés tekintetében nagyban függött a tengerentúli forrásoktól (Egyesült Államok, India, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland). A tengeri útvonalak sebezhetősége ellenére Nagy-Britannia ellátása Királyi Haditengerészet fölénye miatt végig biztosabb lábakon állt, mint az erősen ingadozó termésátlagokkal és a szállítás és elosztás nehézségeivel küszködő Oroszországban.

A gazdasági mobilizálás hatékonyságát, a tömegtermelés és minőség összekapcsolását nagyban segítette, hogy megjelent a szabványosítás, az egységesítés. A 19. század második felében megalakul nemzetközi szervezetek révén a posta, távközlés, pénzügy rendszer, közlekedés, mértékek terén egységesedési folyamat indult be.⁵²

⁵⁰ O'CONNOR 1970. 4–8.

⁵¹ PALOTÁS 2003. 24–25.

⁵² KEEGAN 2010. 29–33.

3. táblázat. Hadseregek 1914-ben⁵³

Gy: gyaloghadosztály; L: lovashadosztály; Löv.: lövegek száma; NL: nehézlövegek száma.

Ország	Békelétszám	Gyarmati haderő	Hadilét-szám	Gy.	L.	Löv.	NL
Antant hatalmak							
Oroszország	1 445 000	–	3 400 000	114.5	36	6812	360
Franciaország	827 000	157 000	1 800 000	80	10	4316	232
Nagy-Britannia	248 000	190 000	–	6	1	750	24
Szerbia	52 000	–	247 000	11.5	1	380	50
Belgium	48 000	–	117 000	6	1	468	24
Olaszország	345 000		1 600 000	41	4	2000	...
Amerikai Egyesült Államok ⁶	138 500	–	208 000	3	1	...	–
Központi hatalmak							
Németország	761 000	7000	2 147 000	87.5	11	3816	1064
Oszták–Magyar Monarchia	478 000	–	1 338 000	49.5	12	2370	168
Törökország	250 000	–	1 000 000	1500	...
Bulgária	60 000	–					

⁵³ FERGUSSON 1999. 92–93.; KENNEDY 1992. 195.; PILCH 1928. 70.; SZIJJ – RAVASZ 2000.35–36., 508.; NICOLLE – RUGGERI 2003. 14.

4. táblázat. *Haditengerészetek 1914-ben*⁵⁴

Dread.: dreadnoughtok száma. Zárójelben az építés alatt álló dreadnoughtok száma.

Csatac.: csatacirkálók száma. Zárójelben az építés alatt álló csatacirkálók száma.

Pre-dread.: A dreadnought típus megjelenése előtti csatahajó konstrukció

Teng.: tengeralattjárók száma.; T: hadihajók tonnatartalma

Ország	Létszám (fő)	Dread.	Pre-Dread.	Csatac.	Ten.	T.
Antant hatalmak						
Nagy-Britannia	209 000	22 (13)	40	9 (1)	73	2 714 000
Franciaország	68 000	2 (2)	14	–	67	900 000
Oroszország	54 000	4		–	22	679 000
Olaszország	...	3	8	–	20	327 000
Amerikai Egyesült Államok	...	10 (4)	23	–	18	985 000
Központi hatalmak						
Németország	79 000	15 (5)		5 (3)	31	891 000
Oszták–Magyar Monarchia	16 000	3	3	–	5	444 000
Törökország	–	–	2	–	–	30 000

A SZEMBENÁLLÓ HADERŐK

A 3. és 4. táblázatok adatsorainak összevetésével kiderül, hogy már a háború kezdetén a pusztán számokat tekintve ezen a téren is egyértelmű antant fölényről beszélhetünk. Ez nem kizárólagosan az a brit–francia–orosz általános fölényének tudható be. Fontos tényező, hogy az antant szövetségnek – amire korábban utalás is történt –, szándéktól, politikától függetlenül is a rendszerben benne volt az erőforrások megosztásának, a feladatok leosztásának automatizmusa. Ez egy történelmi folyamat eredményeképp alakult így: miközben Franciaország és Oroszország megtehetette, hogy katonai erőfeszítéseit a szárazföldi hadseregre koncentrálja, Németország és szövetségesei számára ez nem volt járható út. Miközben a francia és orosz hadsereg létszámban és fegyverzetben egyre erősebbé vált, nem kellett tartaniuk attól, hogy tengeren esetleg jelentősen meggyengülnek, hiszen ott számíthatnak a brit flotta erejére s ez az előny megmaradt végig a háború folyamán. Ilyesfajta

⁵⁴ FERGUSSON 1999. 85.; STROHN 2013. 78.; KENNEDY 1992. 195.; McMURRY 1918.

előny élveztek a britek is: katonai kiadásaik nagyobb részét haditengerészetükre fordíthatták, s közben a nagyhatalmak közül a legkisebb szárazföldi hadsereget tartották fenn. Ugyan későbbiekben rákényszerültek szárazföldi erejük megerősítésére, de addig ez jelentős előny biztosított a német haditengerészeti törekvésekkel szemben, miközben Németország rákényszerült erőforrásainak megosztására, hogy ellensúlyozza a francia és az orosz szárazföldi fenyegetést és felvegye a versenyt világelső brit flottával. Az 1898-ban kiadott első haditengerészeti törvény, majd az azt követő törvény és törvénykiegészítések révén Németország egyre nagyobb és egyre látványosabb méretekben fejlesztette haditengerészetét.⁵⁵ A beinduló tengeri fegyverkezési verseny eredménye a kor tengeri csúcsgereje, a John Fisher admirális, a Király Haditengerészet parancsnoka által bevezetett új hadihajó típus, dreadnought⁵⁶ volt. A korábbi csatahajóknál gyorsabb, erősebb fegyverzetű, jobban páncélozott (és persze lényegesen drágább) hadihajó bevezetésével az addigi épített összes nehéz hadihajó (4. táblázatban predreadnought – dreadnought előtti csatahajó) elavulttá vált és ezzel az addigi német flottafejlesztési program addigi eredményeit javarészt sikerült semlegesíteni. Az új tengerészeti versenybe már csak a legerősebb műszaki technika háttérrel és anyagi bázissal rendelkező hatalmak szállhattak be (lásd táblázat: németek, britek és amerikaiak).

Ez alapján alakult ki a flották erőrendje, amely a rendelkezésre dreadnoughtok alapján (lásd 4. táblázat) tiszta brit (s ezzel antant) dominanciát tükrözött. Ugyanakkor a flották állományában megjelent egy forradalmian új eszköz, a tengeralattjáró, mely a háborút egyértelműen másodlagos szerepkörben – a nagyobb hajóegységek támogatása – kezdte. A legerősebb haditengerészetek erejét nem csak nagyságuk, hanem az új kihívások esetén mutatott reagáló képességük adja. Ahogy nyilvánvaló vált, hogy a tengeralattjárók segédzerepből képesek döntő tényezővé válni, a német haditengerészet, mely a háború kezdetén a többi nagy hadiflottaéhoz viszonyítva jelentős lemaradásban volt ezen típus tekintetében, képes volt kifejleszteni, legyártani a megfelelő tengeralattjáró típusokat és kiépíteni egy új alapokra helyezett tengeralattjáró-fegyvernemet.

A háború kezdetén a hadseregeknél és a haditengerészeteknél található kevés repülőgép és léghajó még nem befolyásolta jelentős részben az erőviszonyokat. Nem csak alacsony számuk, hanem feladatkörük (felderítés) és műszaki-technikai

⁵⁵ KEEGAN 1998. 104.

⁵⁶ A név az első ilyen típusú hadihajó, az HMS Dreadnought nevéből származik.

lehetőségeik kezdetleges szintje miatt sem álltak a katonai érdeklődés homlokterében. A háború kitörésével azonban minden viszonylag gyorsan megváltozott...

A szárazföldi hadseregek lehetőségeit és pusztítóképeségét a 19. század folyamán néhány tényező alapjaiban megváltoztatta. A tömeghadsereget tömegesen gyártott, egységes minőségű, szabványos felszereléssel látták el, ami egyszerűsítette a kiképzést, az utánpótlást és az új egységek szervezését. Az átalakulás nagy nyertesei egyúttal a 19. századi modernizáció nyertesei, akiknek tömegiparuk az arra alkalmas lakosságot tömegesen tudta ellátni felszereléssel és fel tudta készíteni a háborúra. A puszta embertömeg egyre kevésbé volt alkalmas fegyverzeti, technikai, ellátásbeli, kiképzésbeli hátrányok kiküszöbölésére.

Elsőként kiemelve, jelentősen korszerűsödtek a gyalogsági kézfegyverek. Alig több, mint fél évszázad alatt az egylövetű, 100-200 méter lőtávolságú muskéták helyett kb. 1000 méter hatásos lőtávolságú ismétlőpuskák váltak rendszeresített fegyverekké. Ezek a percenkénti 2-3 lövés helyett egy átlagos katona kezében 14 lövés/perc tűzgyorsaságot produkáltak s a rendszerbe állított géppuskákkal korábban elképzelhetetlen módon megnövelték a gyalogság tűzerejét.⁵⁷ Ezek a viszonylag olcsó eszközök a gyengébb hadseregek védekezőképességét is jelentősen megnövelték a nyíltan rohamozó, túlerejű ellenséggel szemben is.

Ugyancsak korszerűsödött a tüzérség is, melynek növekvő szerepéről már korábban említést tettünk (lásd a szöveget a 30. jegyzetnél). Ha megvizsgáljuk a szembenálló nagyhatalmak tüzérségét, a későbbi események ismeretében egyértelműen kijelenthetjük, hogy legelőrelátóbban a német hadsereg alakította ki tüzérségének fegyverállományát. A nehéztüzérség terén élvezett abszolút fölénye a háború első szakaszában komoly előny jelentett, egészen addig, míg a szembenálló hadseregek szintén felfejlesztették saját nehéztüzérségüket.

A hírközlés és közlekedés rohamszerű fejlődése a mozgósítás és a hadsereg szállítási, utánpótlási sebességét növelte meg, illetve megnövelte a szállítható teher mennyiségét is. Ebben elsődleges szerepet a vasút kapott, tehát a fejlettebb – sűrűbb – vasúthálózattal rendelkező hatalmak, amennyiben ezt kellően megszervezték, nemcsak gazdasági téren, hanem katonailag is előnyhöz jutottak.

Az 2. táblázat vasúti adatai alapján kijelenthető, nagyhatalmak közül vasúti téren Oroszország a háborús viszonyok között behozhatatlan hátránnyal indult. Bár kelet–nyugati irányú stratégiai vasútvonalai kiépültek, az alacsony vonalsűrűség, és az észak–déli vasútvonalak alacsony kiépítettségi foka csökkentette a csapatok stratégiai

⁵⁷ KEEGAN 2002.

mozgékonyosságát és lassította a mozgósítást, mely tényezők már a háború kezdeti szakaszában komoly jelentőségre tettek szert.⁵⁸ Amennyiben a vasúthálózat nem tudja betölteni rendeltetését, alternatívaként csak állati erővel – elsősorban lóval – vontatható szállítóeszközöket álltak rendelkezésre. De 1914-ben, a radikálisan megnövekedett utánpótlási igények miatt, háborút vívni lovakra alapozva már nem lehetett. Ugyanakkor a nagyszámú ló alkalmazása további terheket rótt az utánpótlási rendszerre: a nyugati fronton a német jobbszárnyon támadó német 1. hadsereghez beosztott 80 000 ló napi 900 tonna takarmány igényelt!⁵⁹ Ugyanakkor ebben az időben nem volt más alternatíva: 1914-ben a francia hadseregnek összesen 6000, a németeknek 1300,⁶⁰ az oroszoknak pedig 750 gépjárműve volt⁶¹. A mozgósított hadsereglétszámokhoz képest (lásd. 3. táblázat) mindegyik elenyésző mennyiségnek számít.

VÉGKÖVETKEZTETÉS

Az I. világháború kitörésekor fennálló erőviszony elemzése alapján kijelenthető, hogy már 1914-ben az antant javára mozdult el a mérleg nyelve. Ennek jelentősége azonban ekkor csekély volt. Ekkor a legfontosabb kérdés mindegyik küzdő fél számára, hogy a végre tudják-e hajtani haditerveiket. Amennyiben ez megvalósul, vagyis a háború rövid lefolyású lesz, abban az esetben az erőforrások nagysága, az anyagi- és embertartalékok különbsége jelentőségét veszíti. A háború kezdetén a gyors győzelem lebegett a hatalmak szem előtt s ebből következőleg – ha nem számítjuk ide a béke lehetőségét –, elméletileg három kimenete lehetett az 1914-es évnél: a központi hatalmak gyors győzelme, az antant gyors győzelme és a háború elhúzódása. Ebből a központi hatalmak számára az antant erőfölény miatt csak a gyors győzelem az elfogadható, míg az antant számára az erőforrások terén meglévő fölénye miatt a háború elhúzódása is bizonyos sikernek tekinthető, de legalábbis elfogadható opció jelentett.

⁵⁸ Az oroszok elleni német haditerv egyik kiindulópontját is az orosz hadsereg lassú mozgósítása képezte. PILCH 1928. 26.; Ugyancsak az orosz csapatok lassú mozgását és saját belső összeköttetési vonalaik fejlettségét használták ki a németek 1914 augusztusában, mikor a 8. német hadsereg a minegy kétszeres túlerőben lévő orosz 1. és 2. hadseregére mért katasztrófális vereséget. PILCH 1928. 94–96.; GALÁNTAI 2000. 193–195.

⁵⁹ STRACHAN 2005. 134.

⁶⁰ FÜZI 1986. 68.

⁶¹ GALÁNTAI 2000. 164.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BANKS, ARTHUR (2001): *Military Atlas of the First World War*. Pen and Sword.
- BROADBERRY, STEPHEN – HARRISON, MARK (2005): Economics of World War I. An overview. In Broadberry, Stephen – Harrison, Mark (ed.): *Economics of World War I*. Cambridge: Cambridge University Press. 3–40.
- BROADBERRY, STEPHEN – O'ROURKE, KEVIN H. (ed.) (2010): *Cambridge Economic History of Modern Europe*. Vol. 2. 1870 to the Present. Cambridge, Cambridge University Press.
- CZÉKUS ZOLTÁN (1930): *Az 1914-18. évi világháború összefoglaló története*. Budapest, Stádium. http://mtdportal.extra.hu/books/czekus_zoltan_az_1914_1918_evi_vilaghaboru_osszefoglalo_tortenete.pdf Hozzáférés: 2015.01.06.
- DAVIES, NORMAN (2002): *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DIÓSZEGI ISTVÁN (1997): *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- DIÓSZEGI ISTVÁN (szerk.) (2001): *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. 1799–1914. Budapest, Korona Kiadó.
- DUBY, GEORGES (szerk.) (2007): *Franciaország története*. II. Az új idők 1852-től napjainkig. Budapest, Osiris.
- Encyclopaedia Britannica* (1911). New York, Encyclopaedia Britannica Inc.
- FERGUSON, NIALL (1999): *The Pity of War*. London, Penguin Books.
- FLOUD, RODERICK – JOHNSON, PAUL (ed) (2004): *The Cambridge Economic History of Modern Britain*. Vol. Industrialisation 1700–1860. Cambridge, Cambridge University Press.
- FÜZI IMRE (szerk.) (1986): *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2000): *I. világháború*. Budapest, Korona Kiadó.
- HELLER, MIHAIL (2003): *Az orosz birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HORNE, JOHN (ed.) (2010): *A Companion to World War I*. Wiley–Blackwell.
- KEEGAN, JOHN (1998): *A tengeri hadviselés története*. Budapest, Corvina.
- KEEGAN, JOHN (2002): *A hadviselés története*. Budapest, Corvina.
- KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KENNEDY, PAUL (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISSINGER, HENRY (1996): *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo.

- KOLLER, CHRISTIAN (2014): Colonial Military Participation in Europe (Africa). In Ute Daniel et al. (ed.): *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin, Freie Universität Berlin. Berlin 2014-10-08. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10193>.
- LIDDELL HART, B. H.(2002): *Stratégia*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- McMURRY, FRANK M. (1918): *Geography of World War*. New York, The Macmillan Company.
- MOWAT, C. L. (ed.) (1968): *The New Cambridge Modern History*. Vol. XII. The Shifting Balance of World Forces. Cambridge, University Press.
- NÉMETH ISTVÁN (2002): *Németország története. Egységtől az egységig. (1871–1990)*. Budapest, Aula.
- NICOLLE, DAVID – RUGGERI, RAFFAELE (2003): *Italian Army of the World War I*. Osprey Publishing.
- O’CONNOR, MARION A. (1970): *World Wheat Supplies 1865–1913. Discussion Papers No. 12. Princeton (New Jersey), Princeton University*. https://www.princeton.edu/rpds/papers/WP_12.pdf Hozzáférés: 2015.01.06.
- PANDI LAJOS (szerk.) (1995): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Budapest, Osiris – Századvég.
- PALOTÁS EMIL (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris.
- PIPES, RICHARD (1997): *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- POUNDS, NORMAN J. (2003): *Európa történeti földrajza*. Budapest, Osiris Kiadó.
- PILCH JENŐ (szerk.) (1928): *A világháború története*. Budapest, Franklin Társulat. *Progress of Literacy in Various Countries*. A preliminary statistical study of available census data since 1900. Paris, 1953, UNESCO.
- SPECTOR, RONALD H. (2002): *Háború a tengereken*. Tengerészek és tengeri csaták a 20. században. Budapest, Kossuth Kiadó.
- STEARNS, PETER M. (2001): *Encyclopedia of European Social History From 1350 to 2000*. New York, Charles Scribner’s Sons.
- STRACHAN, HUGH (2005): *European Armies and the Conduct of War*. London – New York, Routledge.
- STROHN, MATTHIAS (ed.) (2013): *World War I. Companion*. Oxford, Osprey Publishing.
- SZABÓ JÓZSEF (főszerk.) (1995): *Hadtudományi lexikon*. 2 kötet. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság.

- SZIJJ JOLAN (főszerk.) – RAVASZ ISTVÁN (szerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- SZVÁK GYULA (szerk.) (2001): *Oroszország története*. Szerzők: Font Márta, Krausz Tamás, Niederhauser Emil, Szvák Gyula. Budapest, Maecenas – Pannonica Kiadó.
- WERTH HENRIK (összeáll., bevezetés) (1930): *A hadvezetés elmélete*. I. Budapest.

Horváth Csaba

**AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
HADÁSZATI TERVEI ÉS
A FELDERÍTÉS MŰKÖDÉSE
A HÁBORÚ MOZGÓ-
ÉS ÁLLÁSHÁBORÚ
IDŐSZAKÁBAN**

**MILITARY OPERATION PLANS AND MILITARY
INTELLIGENCE DURING THE WAR PHASES OF
MANOEUVRE- AND ATTRITION WARFARE**

Abstract

The Great War designated new directions in many aspects of warfare for military theoreticians and armies. Even the military operation plans implied many new conceptions both on French and German sides. These show us how prepared the participants were for the armed conflict, how much information they had about their enemies and which country considered its options realistically. The military plans of the Austro-Hungarian Monarchy highlight the planned division of the military troops between the Eastern and Southern the fronts, and the future tasks of the A-Staffel, the B-Staffel and the Minimalgruppe Balkan. The Austro-Hungarian plan that had been harmonised with German intentions was an important part of the Eastern operations towards Russia and could have fostered the realisation of

the Central Powers' military aims on this front. At the beginning of the war, the immediate introduction of military intelligence was of primary importance. The countries needed information about their enemies' strength, situation and plans. In the initial phase of the war (manoeuvre warfare), ground intelligence, especially cavalry units of army intelligence and mounted patrols watched every movement of the enemy. Primitive airplanes worked for aerial intelligence. The congealing of the fronts, the attrition warfare hindered both the ground and aerial intelligence, thus new intelligence methods, implements and notions gained in importance. Victory depended on breaking the front lines and penetrating into the enemy's territory. The commanders were ready to take every risk and sacrifice everything for this goal, but they always determined the location of the attack based on the information that the army intelligence had provided.

KEYWORDS: military plans, intelligence, attrition warfare, manoeuvre warfare, Austro-Hungarian Monarchy

1. A FELEK ELGONDOLÁSAI, HADÁSZATI TERVEI

A huszadik század elejére kialakult szövetségi rendszerek erőteljes lépéseket tettek a hadseregek növelésére. A milliós tömeghadseregek döntő szerepét ugyan szinte kivétel nélkül elismerték, de az alkalmazásukkal kapcsolatban többször hibás elgondolásokat fogalmaztak meg. A kidolgozott elméletek és doktrínák nem vették kellően figyelembe az orosz-japán (1904–1905), illetve a Balkán-háborúk (1912–1913) tapasztalatait. Nem tudatosult egyik félnél sem, hogy ott az átkarolásra törekvő csapatok manővere elakadt a másik fél nagy erejű tüzeiben, ami viszont lehetőséget teremtett annak számára, hogy szárnyait meghosszabbítsa és zárt arcvonalat alakítson ki, szükség esetén beássa magát. Így csak arctámadással lehetett kivívni a sikert, ami elhúzódó és nagy veszteségeket követelő összecsapásokhoz vezetett. Térben és időben kiterjedt hosszú csatározások kezdődtek, amelyeknek eredményeként a csapatok már automatikusan lövészárkokban kerestek menedéket és állásharcot folytattak minden lehetséges fegyver alkalmazásával.

Ezek a háborúk tehát már jelezték a hadművészet és a fegyverzettechnika közötti ellentmondásokat. Ehhez képest csak nagyon „óvatos” lépéseket tettek a felek, ragaszkodva saját nézeteikhez. A franciák például megerősítették a védelmi rendszerek műszaki berendezését. A németek, átgondolva a támadási elgondolásaikat,

erősítették a nehéztüzérség arányát a tüzérségen belül. Az orosz vezérkarnál átalakították a rejtett mozgósítás rendszerét és begyakoroltatták azt a csapatokkal.

Az alapkoncepció azonban szinten mindenhol maradt: a tüzérséggel és lovas-sággal támogatott gyalogság előnyomulásán, rohamain, egy hatalmas támadás átütőerején dől el minden, igen rövid idő alatt. A felek tehát egy néhány hetes, legfeljebb néhány hónapos háborúra készült fel, ahol a célokat támadó műveletekkel kívánták elérni.

1.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia elgondolása és tervei

Az Osztrák–Magyar Monarchia vezetése, a várható háborúval, elsősorban a Balkánon kívánta stratégiai helyzetét megerősíteni. Ideális helyzetben egy Szerbia (Montenegró) elleni lokális háborúval számoltak. Ez azonban kikényszeríthetett egy orosz fellépést, a balkáni szövetségesek megsegítése, ami alapjaiban változtathatta meg az erőviszonyokat.¹ A másik oldalon viszont figyelembe kellett venni a legfontosabb szövetséges Németország elgondolásait. Így a tervezett német nyugati hadjárat idején fel kellett volna tartóztatni egy nagy erejű orosz támadást mindaddig, míg a Franciaországot legyőző német csapatokat átszállítják a keleti területekre. Ebben az esetben viszont, a rendelkezésre állók erők nagysága miatt, a Szerbia ellen tervek nem lehetett megvalósítani. A legnagyobb probléma viszont akkor adódott volna, ha a Szerbia ellen megindított támadás után indul meg az orosz „gőzhenger”. Ebben az esetben a Monarchia hadereje kétfrontos háborúra kényszerül, ami kiemelten a vasúti szállítási lehetőségek miatt, teljes káoszhoz vezethetett.

Ezért nem volt véletlen, hogy a felvonulási terv inkább a „kényszerek” terve volt, mint a logikus katonai elgondolásoké.

A Monarchia hadászati terve és mozgósítási rendszere több lehetőséggel számolt:

- a Szerbia és Montenegró elleni háborúval (B eset);
- az Oroszország elleni - Németországgal közösen megvívandó - háborúval (R eset);

¹ POLLMANN 216.

Természetesen nem hanyagolták el egy esetleges olasz irány lehetőségét (I eset), illetve figyelmet kellett fordítani Románia irányába is.²

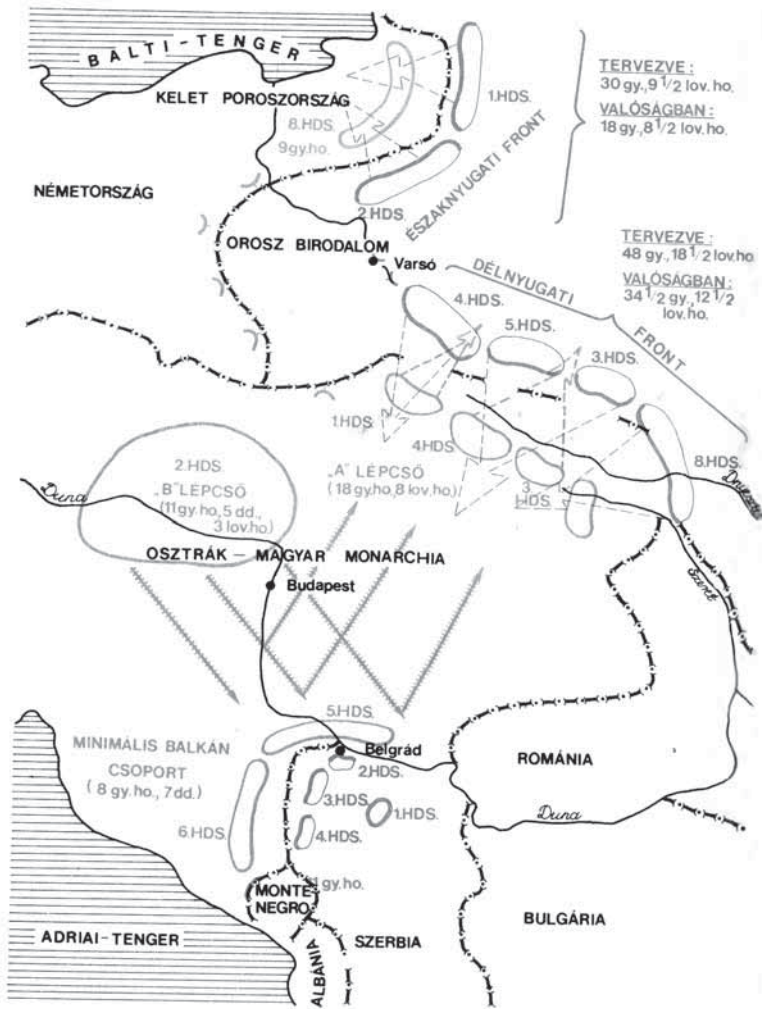
A mozgósítás rendszerét úgy dolgozták ki, hogy az minden eshetőségnek megfeleljen. A haderőt három részre osztották:

1. Az úgynevezett „A” lépcsőre, ami az 1., 3. és 4. hadsereget foglalta magába (26 hadosztály) és az Oroszország elleni műveletekre különítették ki. Amennyiben Oroszország csak később kezdene hadműveleteket az „A” lépcső akkor is a helyén maradna, nem tervezték átmozgatni semmilyen más irányba.
2. Az úgynevezett „minimális Balkán-csoportra”, ami az 5.,6. hadseregből állt (8 hadosztály és 7 dandár), és közvetlenül a Szerbia elleni alkalmazásra összpontosították. Váratlan hadműveleti történések esetén a csoport nem mint támadó, hanem mint lekötő csoportosítás is működhetett ebben az irányban.
3. Az úgynevezett „B” lépcsőre, amelynek állományát a 2. hadsereg (14 hadosztály és 5 dandár) alkotta. Valójában ez volt az eseményektől függő tartalék csoportosítás. Ha Oroszország belép a háborúba, akkor felvonul Galíciába, ha nem, akkor Szerbia ellen az 5.,6. hadsereggel együtt, mint „maximális Balkán-csoport” kerül alkalmazásra.

A 2. hadsereg alkalmazása kerülhetett előtérbe egy esetleges Olaszország elleni háborúban is. Romániával szemben már 1913-tól létrehoztak egy védelmi csoportosítást, de csak „másodrendű” alakulatokkal.³

² SZABÓ 18.

³ Az egyetemes 72.

Felvonulás, tervek keleten és délen (1914. aug. – szept.)

A Monarchia békelétszáma 478 000 fő volt, ami a hadműveletek kezdetére 1 421 000 főre emelkedett. Mozgósítás után 2 300 000 fő volt a létszám és a háború évei alatt még közel 9 000 000 embert mozgósítottak. Ez az összlakosság 17,1%-át tette ki.⁴

⁴ Hadtörténelem 246.

1.2. Az orosz tervek és elgondolások

Oroszország a Japán elleni háborúban számos tapasztalattal gazdagodott. Ennek eredményeként 1914-ben a hadsereg komoly átszervezés alatt állt. Már ez is nehézzé tette a gyorsan változó helyzetre történő reagálást és a gazdasági gondok csak tovább fokozták azt. A tervezett fegyverkezési program csak részeiben létezett, a meglévő fegyverzet elavult volt és az ellátási rendszer is akadozott. Fontos lépés volt viszont a kelet–nyugati vasúthálózat megerősítése és a mozgósítási rendszer modernizálása.

Az orosz haditerv célkitűzéseit saját érdekei mellett, a Franciaországgal kötött szerződés szabta meg. Eszerint a hadüzenettől számított 15 napon belül támadni kellett Kelet-Poroszországban a német erők lekötésére és csapatok elvonására a nyugati arcvonalról. A Németország és a Monarchia elleni orosz haditerv alternatív volt:

- az „A-tervet” (Ausztria) akkor szándékoztak alkalmazni, ha Németország fő erőit nyugaton veti be. Ez esetben Németország ellen két (1. és 2. hadsereg, összesen 66 hadosztály), a Monarchia ellen négy (3.,4.,5. és 8. hadsereg, összesen 113 hadosztály) hadsereg a teljes mozgósítás bevétele nélkül, tehát amint akcióképes, támadásba lendül.
- a „G-tervet” (Germánia) abban az esetben kívánták alkalmazni, ha Németország fő erőit Oroszország ellen veti be. Ebben az esetben mind a német, mind az osztrák-magyar arcvonalon három-három hadsereggel védekeznének, esetleg visszavonulni és mindaddig védelemben maradni, amíg a teljes mozgósítás eredményeként nem alakul ki az orosz erőfölény, majd ezt követően kerülhet sor a főerők támadó hadműveleteire.

Az orosz hadsereg békelétszáma 1 284 000 fő volt, amely a hadműveletek kezdetére megduplázódott. Mozgósítás után 5 400 000 fő állt fegyverben és Oroszország a háború alatt összesen 19 millió embert mozgósított, a lakosság 11%-át. 6848 könnyű- és nehéz táborigénylővel és 216 repülőgéppel rendelkezett. A hadseregnek 1914-ben 4,5 millió puska állt rendelkezésére a szükséges 13 millió helyett. Azok nagy százaléka is elavultnak számított.⁵

⁵ Hadtörténelem 248.

1.3. Szerbia elképzelései

A szerb elgondolást az orosz tevékenységhez hangolták. Aminek az volt a lényege, hogy az orosz támadás megindulásáig, minél kisebb területeket feladva, a haderő ütőképességét megőrizve védelmi műveletekkel kell lassítani az ellenség betörését, majd kihasználva az orosz támadást, támadó műveleteket kezdeni a Monarchia ellen.

Az Osztrák–Magyar Monarchia kiemelt célpontjának tekintett Szerbia 200 000 főnyi mozgósított hadereje (ehhez jött még az 50 000 főt számláló montenegrói haderő) jól képzett, a Balkán háborúk alatt már jelentős harci tapasztalatokat szerzett katonából állt.

1.4. A német elgondolás

A német elgondolás alapját, egy gazdaságilag és katonailag erősebb ellenfél elleni felkészülés jelentette. A német katonai doktrína ezért egy gyorsleflyású háborúban látta a siker lehetőségét, de felkészülve egy két arcvonalas háborúra. Kiemelt elemként jelölték meg a meglepés és a váratlanság szerepét, továbbá azt, hogy a háború alatt a hadászati kezdeményezést nem adhatják ki a kezükből. Mivel két különböző felkészültségű ellenféllel találkozhatnak, először az erősebbet kell megverni (Franciaország), majd átcsoportosítás végrehajtása után az információk szerint lassabban mozgósítót (Oroszországot).

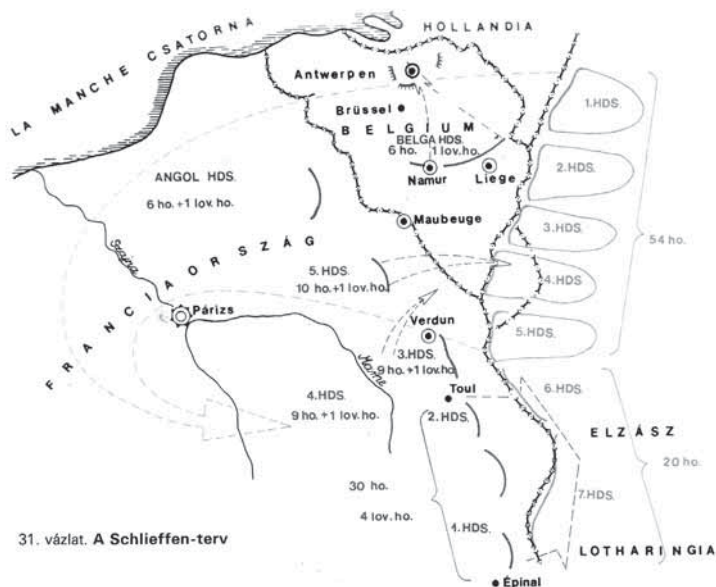
A német hadászati terv alapjait Schlieffen dolgozta ki a századforduló éveiben, és mielőtt megvált hivatalától, azt mintegy „végrendeletként” adta át utódjának 1905-ben. Tervének lényege: közel az egész német haderő bevetése Franciaország ellen oly módon, hogy egy viszonylag kisebb rész (6. és 7. hadsereg, 20 hadosztály) a francia-német határon az erődrendszerre támaszkodva védekezik. A hatalmas erejű jobbszárny (1., 2., 3., 4. és 5. hadsereg, 54 hadosztály) nagyívben (Hollandia déli sarkán, egész Belgiumon és Luxemburgon áthatoló, Franciaországba Lille városánál betörő és a tengerpartot érintő manőver átkarolja a német-francia határra és Párizs védelmére felsorakozott francia haderőt. Úgy vélte ez lesz a XX. század új cannae-i csatája.⁶

⁶ SZABÓ 19.

Schlieffen számolt ugyan Oroszországgal is, de az a terv kidolgozásakor még le volt kötve keleten a japánok elleni háborúval. A hírszerzési adatokat figyelembe véve és a már említett meglepés és váratlanság lehetőségének kihasználásával azonban úgy gondolta, hogy Oroszország csak akkor tud érdemben megindulni, mikor Franciaország sorsa már eldőlt. és a teljes német haderő felvonulhat ellenük. Az azt megelőző kisebb orosz „mozgolódást” egy német hadsereg (8. hadsereg, 9 hadosztály) és a Monarchia erő képesek kézben tartani.

Tehát Schlieffen egyszerre egy arcvonalas háborúban gondolkodott, először nyugaton, majd keleten. A Schlieffen elgondolás kialakítása utáni években azonban — már az ifjabb Moltke vezérkari főnökségének idején — alaposan megváltoztak az erőviszonyok, amelyeket a hadászati terv újragondolásánál figyelembe kellett venni.

Oroszország befejezte Távol-Keleten a háborút, belső gondjait is felszámolta. Nagyszabású vasútfejlesztésbe kezdett, ami egyértelműen a csapatai gyors felvontatását szolgálta. A francia felkészülés is fokozódott, valamint az angol expedíciós erő létrehozásával (összesen 7 hadosztály) már egyre nagyobb katonai erő jelenlétével lehetett számolni a nyugati arcvonalon is. Ezért Moltke hadászati koncepciójában az időtényező még erősebb szerepet kapott.

A Schlieffen-terv

A francia hadsereget minél gyorsabban meg kell verni, még az oroszok mozgósítása előtt, pedig világosan látta, hogy a franciák jóval nagyobb erővel vonulnak majd fel a francia német határra, mint az korábban várható volt.⁷

Moltke politikai megfontolásokból elvetette Hollandia elfoglalását területen való áthaladást, így azonban a Belgiumon áthaladó német jobbszárny számára egy viszonylag szűk kapu állt csak rendelkezésre, amelyet övvár-rendszer védett (Liege-Namur) Ennek az övvár-rendszernek a bevetelére, valamint a Maas folyón hídfők elfoglalására Moltke már békében felkészített egy hadműveleti csoportot („Emmich-féle hadműveleti csoport”, nevét parancsnoka után, vagy más néven „Maas- hadsereg”- ezt az alkalmazás helyéről kapta).

A német hadsereg békelétszáma 768 000 fő volt, amit a hadműveletek megkezdésére 2 147 000 főre emeltek, majd a mozgósítás befejezésekor elérte a 3 882 000 főt. A háború ideje alatt az összlakosság 19,5%-át, 13 250 000 főt mozgósítottak.

A német hadsereg tüzérsége 2076 nehézlöveggel rendelkezett, légiereje viszont csak 232 repülőgéppel bírt.⁸

1.5. A francia tervek és elgondolások

Az Antant létrejöttével Franciaország politikai és katonai helyzete megerősödött. Hadászati koncepciója az 1870-71-es porosz-francia háború óta gyakran változott, de mindegyiknek központi eleme volt egy nagyszabású, Elzász-Lotharingia visszaszerzését célzó támadás. A francia vezérkar korán tudomást szerzett a schlieffeni koncepcióról, de hadászati tervének lényegén nem változtatott. Úgy vélték, hogy miután a Schlieffen-terv gyengébb erőket csoportosít a francia határra, megkönnyíti az un. XVI. terv végrehajtást, ami hatalmas frontális támadást írt elő Lotharingiában, miközben viszonylag kisebb erők a belga és az elzászi határon feltartják a németeket. 1911 körül a XVI. tervvel kapcsolatban egyes jelentős katonai személyiségek, többek között Michel tábornok - háború esetén a hadsereg kiszemelt főparancsnoka - aggályokat vetettek fel.⁹

Javasolták, hogy támadás helyett az angol és belga erőkkel együttműködve, Belgium közepe táján, egy milliós hadsereggel vegyék fel a küzdelmet a németekkel,

⁷ SZABÓ 19.

⁸ Hadtörténelem 248.

⁹ SZABÓ 20.

lemondva a nagy támadás tervéről. Michel koncepciójában a defenzív jelleget kifogásolva nemcsak a tervét vetették el, de őt magát is elmozdították helyéről. Az érvényben lévő XVI. terv módosítását azonban Michel ellenfelei is indokoltnak tartották, és megkezdték egy új kidolgozását, amelyet – XVII. terv néven – 1913 májusában el is fogadtak.

Az új terv — éppúgy, mint a régi — a Rajnáig törő támadásra koncentrált. A támadás helyét azonban nem jelölte meg előre pontosan, hanem a német felvonulást figyelembe véve variánsokat biztosított. A francia hadászati koncepció szerves részének kell tekinteni azt is, hogy a francia és orosz vezérkar közti megállapodás szerint a mozgósítás tizenötödik napján megkezdődik az orosz támadás Németország ellen. A francia haditerv tehát Észak-Franciaország megvédésének és Elzász-Lotharingia visszavételének elgondolásából indult ki. A franciák erre a feladatra öt hadsereget terveztek felvonultatni. Épinal és Toul között az 1. és 2. hadsereg, 34 hadosztálllyal, Verdunnél a 3. hadsereg, 10 hadosztálllyal, Verduntól északra az 5. hadsereg, 11 hadosztálllyal. A 4. hadsereg a Marne folyó mögött tartalékban volt, 10 hadosztálllyal. Az 5. hadseregtől északra helyezkedett el az Angol hadsereg.¹⁰

A francia hadsereg békelétszáma 884 000 fő volt, amit a hadműveletek kezdetére 2 689 000 főre duzzasztottak föl. Mozgósítás után 3 781 000 katona tartozott a hadseregbe, míg a háború alatt 6 800 000 főt mozgósítottak, az összlakosság 17%-át.

A francia hadseregnek 3900 könnyű és 688 nehéz lövege volt és a legerősebb légierővel rendelkezett, ami 560 repülőgépet jelentett.¹¹

1.6. Az angol elgondolások

Anglia a tengeri uralom biztosítását tartotta a legfontosabbnak. A nem nagy létszámú, de professzionális szárazföldi haderejét előzetesen a gyarmati rend fenntartására tervezte alkalmazni. A háború megindulása után azonban bevezették az általános védkötelezettséget és gyors ütemben kezdték kiépíteni a szárazföldi haderőt.

Előzetesen azonban csak jelképes szárazföldi erőkkel kívánt megjelenni a nyugati hadszíntéren, vigyázva erőinek megóvására a későbbi, döntő időszakokra. Ez ekkor 6 gyalog és 1 lovas hadosztályt jelentett. A francia haderő bal szárnyán

¹⁰ Az egyetemes 71–72.

¹¹ Hadtörténelem 249.

vonultak föl, de az alkalmazással kapcsolatos kérdéseket nem hangolták kellően össze.

Az angol hadiflotta egyedül erősebb volt mint a Központi Hatalmak flottái együttvéve, így korlátlanul uralta az Európa menti és a világtengereket.¹²

1.7. A tervek, elgondolások összegzett tapasztalatai

Valamennyi haditerv a hadászati célok rövid idő alatti elérésére épült, ami vagy egy döntő csapáson alapuló támadást, vagy annak aktív védelemmel történő döntő elhárítását jelentette. Ennek alapján nem tartották szükségesnek hadászati tartalékok felállítását sem.

Nem vették figyelembe, hogy a milliós tömeghadseregek állnak mindkét oldalon és az egyre korszerűsödő technikai lehetőségek a hadműveletek sorozatát követelik meg ahhoz, hogy a hadászati célok megvalósulhassanak.

A haditervek mindegyike az ellenséges hadseregek szárnyról való megkerülésére és bekerítésére irányult, amit végrehajthatónak tartottak. A terveket általában az ellenfél erejének lebecsülése és a saját lehetőségek túlértékelése jellemezte.

A hadászati feladatokat végrehajtó hadseregeknek általában 20-30 km szélességben, egylépcsős hadművelati felépítésben kellett támadniuk. A hadtestek 6-10, a hadosztályok 3-5 km szélességben támadtak.

A németek például nem számoltak azzal, hogy az oroszok még a mozgósítás teljes befejezése előtt támadó műveleteket kezdenek Kelet-Poroszországban. A nagymélységű feladatot hadászati tartalék nélkül akarták végrehajtani. A német vezérkar egyébként 40 napos orosz mozgósítási idővel számolt.

A franciák hadterve a katonai elmélet ellentmondásait tükrözte, általában a passzivitás és kivárás jellemezte. Noha az elgondolás tartalmazta Elzász-Lotaringia visszafoglalását, de a támadás időpontját és módját nem határozták meg, a kezdeményezést átengedték a németeknek, bíztak a védelmi koncepcióban.

A tervek általános hibája, hogy az elkövetkezendő háborút kizárólag mozgékony, gyorslefolyású háborúnak képelték el, ahol a győzelmet egyetlen, esetleg néhány döntő ütközettel ki lehet vívni. A résztvevő hatalmak ezért nem is készültek fel hosszantartó küzdelemre. A legtöbb államban a fegyver és lőszeranyagok kevésnek, a hadiipar kapacitása pedig elégtelennek bizonyult.

¹² Hadtörténelem 249.

Az állásháború kialakulása meglepte a szemben álló feleket, hiszen arra előzetesen nem számoltak. Ezután már az áttörés lett a győzelem kivívásának egyetlen lehetséges eszköze.

2. A FELDERÍTÉS JELLEMZŐI A HÁBORÚ „MOZGÓ” ÉS „ÁLLÁSHÁBORÚ” IDŐSZAKÁBAN

Ahogy a résztvevő felek, úgy az Osztrák-Magyar Monarchia felderítése is alapvetően a földi- és a légjáró csapatok működésén nyugodott. Ezen kívül még az úgynevezett „egyéb források” állhattak rendelkezésre. Ezek a források, a hírszerzők, kémek, már békében megtettek mindent, hogy egy teljes képet alakítsanak ki a potenciális ellenségről. Adatokat gyűjtöttek annak szervezetéről, fegyverzetéről, mozgósítási rendszeréről és várható terveiről, elgondolásairól.

A vélemények – bár sokféle elgondolást tükröztek – teljes egyetértést mutattak abban, hogy a lovassági felderítés döntő szerephez juthat a jövő háborújában. A magyar munkák közül is kiemelkedett egy 1899-ben kiadott tanulmány, amely Plank Ede tollából származott és „A lovasság földérítő szolgálata” címet viselte. Ez a munka a jól felszerelt és felkészített lovas testek (hadosztályok) alkalmazása mellett tört lándzsát, és ezen belül az alkalmazás legapróbb részleteinek kidolgozására is vállalkozott.¹³ A későbbi események egyértelműen bizonyították, hogy a Monarchia vezetése teljesen azonosult ezekkel az elgondolásokkal, ezért nem okozott meglepetést, hogy az osztrák-magyar hadsereg földi felderítése a háború első időszakában elsősorban a lovashadosztályok közel és távolfelderítő tevékenységére épült.

2.1. A felderítés jellemzői a háború „mozgó” időszakában

A háború első ún. „mozgó” időszakában az ellenséges csapatok felderítésére tehát, lovas hadosztályokat alkalmaztak. A hadosztályok fő feladata a felvonulás biztosítása volt, majd az ellenség mélységében önálló felderítő tevékenységet folytattak.¹⁴

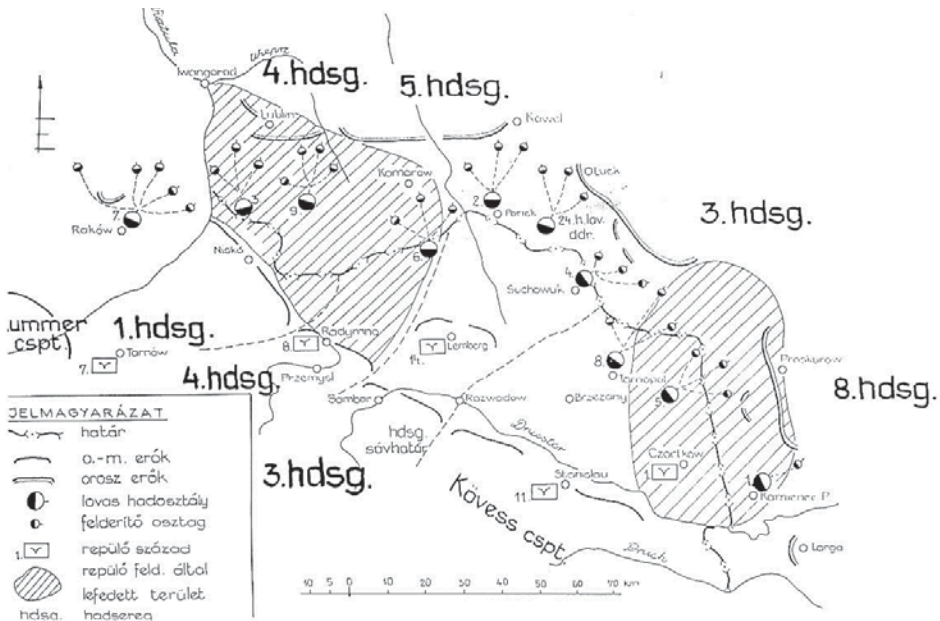
¹³ PLANK 32–43.

¹⁴ FABIANICS 53–54.

Mivel a szemben álló erők is hasonló elgondolás alapján és hasonló szervezettekkel próbálták feladataikat megoldani, többször került sor közöttük összecsapásokra. Nem egy esetben a felderítéssel megbízott hadosztály parancsnoka inkább az összecsapást választotta a szemben álló lovas erőkkel, nem törődve a feladattal. Ez pedig az elgondolt felderítési rendszeren belül hézagot teremtett. Erre a későbbiekben a 4. lovashadosztály példáján keresztül még visszatérünk.

A hadosztályok 3-5 felderítő osztagokat alkalmaztak, az osztagok járőröket küldtek ki. A járőrök általában 10-15 lovasból álltak. Különleges felszerelésük nem volt. Jellemző volt még külön tisztí járőrök kiküldése.¹⁵

1914-ben az Oroszország ellen mozgósított, négy hadseregből álló osztrák-magyar haderő, Przemysl tapasztalataira, a San és a Dnyeszter vonala mögött vonult fel. A felvonulási területet, a határ mentén, a békeállomások csapatai, lovasság, pénzügyőr és népfelkelő csapatok biztosították. A hadműveleti felderítés kezdetét a hadsereg-főparancsnokság augusztus 15-ében szabta meg. Intézkedéseit 11-én ki is adta.

A felderítés működése 1914 augusztus közepén

¹⁵ CZEKUS 236.

A távolfelderítés a meghatározott időben kezdődött meg, a négy hadsereg kilenc lovashadosztályával és egy lovas dandárjával. Amikor tehát a háború megindult, legelőször a két fél felderítésre küldött lovasságának kellett találkoznia, egymással megküzdenie, hogy azután az ellenség gyalogos tömegeinek hollétét és erejét megállapíthassa. A lovasságot, ennek megfelelően, főleg a lovasság elleni, karddal a kézben végrehajtandó, bátor rohamra képezték ki és jóval kevesebb gondot fordítottak a gyalogos harcra, melytől nem reméltek oly gyors sikert.

A Monarchia is elsősorban lovasságát vonultatta fel. Ennek zöme már békeidőben Galíciában állomásozott, hogy gyors felvonulása biztosítva legyen. Felvonulása után az volt a feladata, hogy áttörjön a határon, szétverje az orosz lovasságot és híreket hozzon a mögötte levő seregekről. Tudva azt, hogy Conrád haditervének mily lényeges föltétele volt az, hogy az ellenségről idejében és pontos híreket kapjon, megállapíthatjuk, hogy lovasságunk sikereitől nagyon sok függött.

A Monarchia 11 lovas hadosztálya közül legelőször a 7. (krakkói) indult el. Augusztus 6-án Krakkónál kelt át az osztrák határon és messzire benyomult Orosz-Lengyelországba. A többiek általában csak augusztus 15-én indultak el. Közülük az 1. (temesvári), 5 (budapesti, honvéd) és 8. (stanislaui) kelet felé, míg a 4. (lemerbergi), 2. (pozsonyi), 6. (jaroslai), 9. (lemerbergi) és 3. (wieni) észak felé derítettek fel.¹⁶

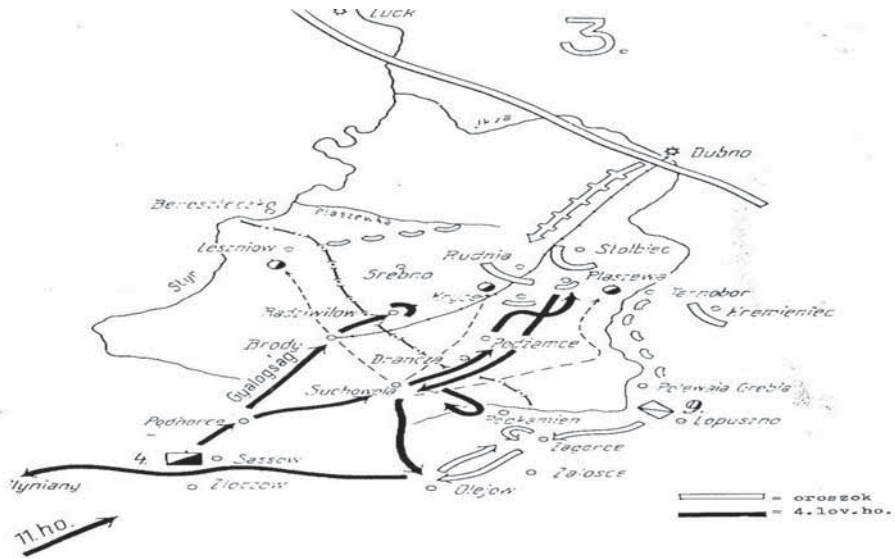
Az elrendelt feladatok alapján a 3. hadsereg alárendeltségébe tartozó császári és királyi 4. lovashadosztály (parancsnoka lovag Zaremba Zsigmond tábornok, vezérkari főnöke Maxon Oszkár vezérkari őrnagy) tevékenysége a következőképpen alakult:

A hadosztály a 9. és 15. dragonyos, az 1. és 13. ulánusezredből és a 11. lovas-tüzérsztályból állt. Zöme augusztus 14-én Podhorcbe nyomult előre, majd bevezette a felderítést. Itt olyan híreket kapott, hogy az ellenség Brodyt elfoglalta, ezért gyalogságát azonnal oda vezényelte. Ott azonban az előreküldött csapatok nem találtak ellenséget. Ennek a hírnek hatására a hadosztály Radziwilowig nyomult előre, ahol heves harcot vívott a helység elfoglalásáért. A sikeres harc után gyalogságát visszahagyta tovább nyomult előre Podzance-ig, de ellenséggel nem találkozott. 16-án azután változott a helyzet, amit a felderítő jelentések is jeleztek:

- az Ikva vonalában Polewaja Greblától egészen Tarnoborig erős ellenállást kifejtő gyalogság és lovasság rendezkedett be védelemre;
- Kremieniecben, a lakosság közlése alapján, erős tüzérség és gyalogság található;

¹⁶ Szemelvények II. 310.

- a Brody-Dubnó vasútvonal mentén egy gyaloghadosztály gyülekezett be, a vasútvonalon igen élénk a forgalom, főleg a csapatszállítás;
- Lieszmnjow és Szmazrow térségében a 11. orosz lovashadosztály jelenlétét állapították meg.

A 4. lov. ho. távolfelderítő tevékenysége

Augusztus 17-én a lovashadosztály Rudnia irányába tört előre, de Kryze előtt gyalogság állta útját. Közben járőrei jelentették, hogy egy orosz lovashadosztály Lopusznón keresztül tör előre. Ez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy esetleg az oroszok elvágják őket a saját hadseregüktől. Ezért a hadosztály Suchowolára vonult vissza, hogy másnap megtámadja az oroszokat. A másnapi támadás a terv szerint indult, de Jaroslowicétől keletre hirtelen tüzérségi tüzet, majd lovasrohamot kapott a hadosztály. A rövid, de véres összecsapást a 15. dragonyosezred bátor rohama döntötte el, amelynek hatására az ellenség visszavonult, a hadosztály pedig Koltownál gyülekezett. Augusztus 22-én a hadsereg-parancsnokság intézkedésére aztán a császári és királyi 4. lovashadosztály Podhorcébe vonult, és ott védőállást foglalt.¹⁷

A háború kitörésekor a repülőtechnika még (mindig) az első lépéseknél tartott, a repülőipar pedig a kísérletezések korát élte. A hadseregek mindent megtettek,

¹⁷ A világháború. 156–161.

hogy minél több gépet tudjanak felsorakoztatni és minél több repülőgép vezetőt képezzenek ki.

A mozgósítás napjaiban az Antant 536 meglévő repülőgépéből mintegy 400-at vonultatott fel, a központi hatalmak 260 hadra fogható gépével szemben.¹⁸ A Monarchia minden tekintetben hátrányos helyzetben volt. Gépeinek korszerűtlensége és kevés száma már előrevetítette, hogy a levegőben csak statisztika szerephez juthat. Ausztria-Magyarország repülésügyének szervezete is kezdetleges volt a háború elején. A császári és királyi légjáró csapatoknak 1914-ben a várléggömb-osztagok anyagán kívül mindössze 2 léghajója, 10 léggömbje, 36 régebbi típusú repülőgépe (30 LOHNER „B” és 6 LOHNER „C”), ezenkívül csak 6 db új típusú AVIATIK repülőgépe volt.¹⁹ Ezeknek a gépeknek a műszaki állapota sem felelt meg a „modern” hadviselés követelményeinek, ezért rövid időn belül német gépekkel kellett pótolni őket. Jellemző a kezdetleges szervezetre, hogy a légjáró csapatokat még egységes vezetés alá sem vonták

Mozgósításkor tábori repülőszázadokat állítottak fel, s így kerültek a magasabb parancsnokságok alárendeltségébe. A technikai ellátottság hét század felállítását tette lehetővé. Egy század általában 8 tiszt, 15 altiszt, 89 fő legénység és 6 repülőgép tartozott.²⁰

Alkalmazás tekintetében még nem voltak kiforrott nézetek, és a típusokat minden feladatra együttesen alkalmazták. Felderítettek, légi harcot vívtak és „bombáztak” is. Azonban az első „mozgó” időszakban a felderítés, pontosabban távolfelderítés volt a fő feladatuk.

A Monarchia repülő felderítését a már tárgyalt lovas felderítéssel egyidejűleg indította meg. A fő feladaton belül figyelték ellenség elhelyezkedését, csapatmozdulatait. Ezekből az adatokból, továbbá a vonatok és egyéb járművek mozgásának irányából próbálták megállapítani az átcsoportosításra, előrenyomulásra, illetve visszavonulásra tett előkészületeket.

A repülőgép megfigyelője szabad szemmel (távcsővel) figyelte az ellenség mozdulatait és a terep fedettségének függvényében, ez néhány száz méter magasságból sikerült is. A repülőgépek teljesítőképessége azonban behatárolta az alkalmazás mélységét. A felvonult ellenséges erőktől a saját repülőterek, az első időszakban, általában 150 km-re voltak, így a hatótávolság csak a felvonult erők rövid idejű

¹⁸ MALONYAI 46.

¹⁹ Hadtörténelmi Szemelvények 62.

²⁰ A világháború 1914–1918. 195.

ellenőrzését, felderítését tette lehetővé.²¹ A gépek kis sebessége, rossz emelkedőképessége többször is azt eredményezte, hogy sikerült a felderítőket géppuskával vagy kézi fegyverrel a földről lelőni.

A megfigyelő általában vázlatot, ritkább esetben fényképfelvételt készített az ellenséges csoportosításokról, állásokról és azt igyekezett minél gyorsabban eljuttatni a kiküldő parancsnokságra. Legtöbb esetben személyesen jelentett és adta át vázlatait és tapasztalatait, de többször ledobta megfigyelési adatait a kiküldő parancsnok által meghatározott és kijelölt helyre, egy úgynevezett ledobó hüvelybe.

Az „egyéb források” is gyorsan alkalmazkodtak az új helyzethez. A diplomáciai testületek alkalmazottai, az attasék, a konzulátusok személyzete már a béke időszakában folytatott felderítést, de ezeket a forrásokat a háború teljesen semmissé tett. Egyedül a fizetett kémek dolgozhattak tovább titokban, de a gyorsan aktivizált és megerősített kémvédelem miatt feladatuk egyre nehezebb és veszélyesebb lett. Az általuk megszerzett információk részben kiegészítették és megerősítették egymást, részben több-kevesebb ellentmondást tartalmaztak. Ezek értéke azonban nemcsak a források megbízhatóságától, hanem a beérkezés időpontjától is függött. Gyakran a nagyon fontos adatok csak hetek múlva érkeztek be, így elavultak és legtöbbször már teljesen használhatatlanok voltak, hiszen a harc helyzet addigra megváltozott.

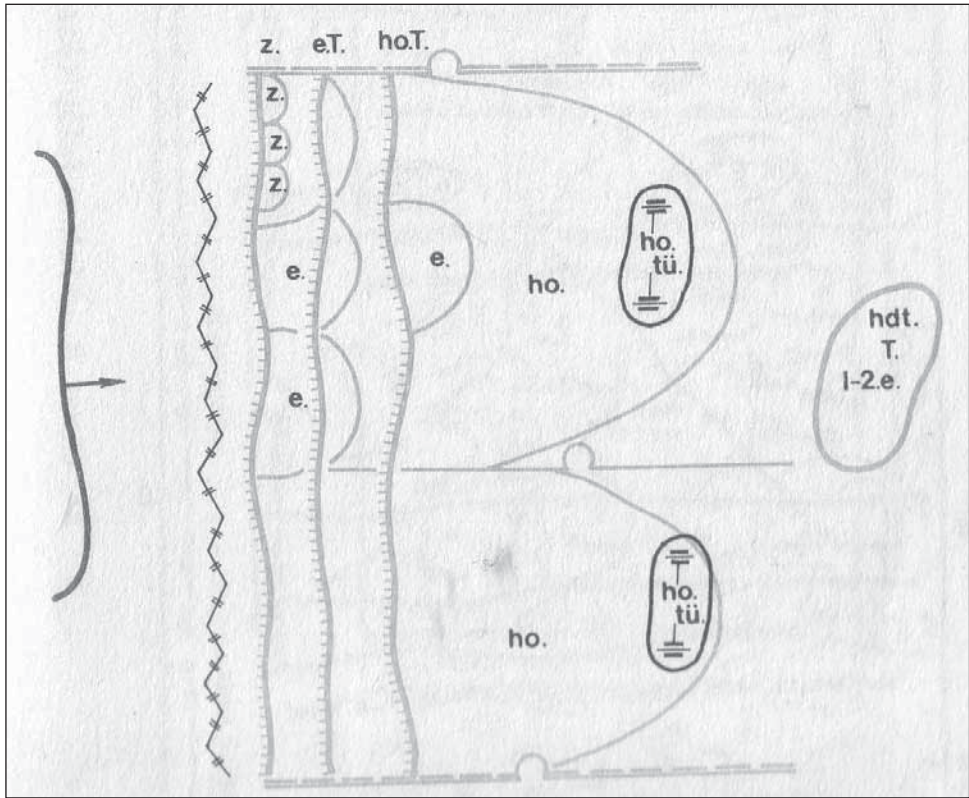
A mozgósítás időszakában még úgy-ahogy időarányosan érkeztek a jelentések, de a későbbiekben az események már messze ezek előtt a hírek előtt jártak. Így sokszor nem volt idő az értékes információk által közölt ellenséges hadmozdulatokat elhárítani, illetve megelőzni.

2.2. A felderítés jellemzői az „állásháború” időszakában

Mivel a küzdő felek nem tudták egymást megkerülni és a pusztító géppuska tűz miatt beásták magukat, kialakult a lövészárkok rendszere. Ez az állások észak-déli irányba szinte egész Európán áthúzódtak. A cél most már az ellenséges állások áttörése volt, és ez a felderítés feladatrendszerét is átalakította.

Az állásháború első időszakában a védelem általános felépítése még áttekinthető volt:

²¹ A világháború 172.

A védelem felépítése 1914-ben

Az „állásháború” kialakulása tehát teljesen új felderítő szervek, illetve felderítési módok alkalmazását tette szükségessé a földi erőknél is. Megnőtt a figyelés jelentősége, hiszen az első árkok között legtöbbször néhány száz méter volt a távolság. Az uralgó magassági pontoktól kezdve, a fákon kiépített figyelőhelyekig, minden lehetőséget felhasználtak, hogy betekintés nyerjenek az ellenséges vonalak mögé és megszerezzék a szükséges felderítési adatokat. Az alkalmazott figyelők általában 2-3 főből álltak és optikai eszközeikkel folyamatosan figyelték a szemben lévő ellenséges erők mozgását, támadási előkészületeit, esetleges átcsoportosítását, új géppuskafészek kialakítását stb., és igyekeztek ezek helyét pontosan meghatározni. Ez a felderítési mód azonban csak nagyon kis mélységben biztosította az adatszerzést. Ennél jobb eredménnyel bíztatott a kötött léggömbök alkalmazása. Ebben az esetben a léggömbbel felemelt katona távcsővel igyekezett az ellenség mélységébe „betekinteni”, majd az eredményt gyorsan vázlat

formájába papírra is vetette. A Monarchia hadseregében is alkalmazott eszközöket az arcvonal mögött felengedve használták, de jelentős eredményeket ez a módszer sem hozhatott, hiszen az angol-olasz gépek rövid idő alatt szétlőtték az egy-egy megfigyelő katonát felemelő léggömböket, akinek gyakran kellett elszánnia magát egy nagy ugrásra, ha életben akart maradni.²²

A gyaloghadosztályok (dandárok) és az ezredek általában raj erejű felderítő járőröket alkalmaztak az ellenséges állások „kitapasztalására”. A járőrök a hírszerzés támadólagos eszközei voltak. Feladatuk az előterep, az ellenséges előőrsök felderítése, továbbá az ellenség első vonalának pontosítása volt. A fogolyejtést különösen kiemelt feladatként kezelték.²³

A felderítő járőr alkalmazására kitűnő példát találunk a Piortkow-Krzczanowi ütközetben. 1914. augusztus 29-én a 19. honvéd gyalogezred III. zászlóaljja Essler tábornok csoportjának bal szárnyán helyezkedett el. Zdranytól nyugatra a 26. gyalogezred harcolt. A zászlóalj védelmi feladatának megfelelően erődítési munkálatokat végzett, miközben a Bychawka irányából tüzelő orosz tüzérség tüzétől érzékeny veszteségeket szenvedett. A saját tüzérség nem tudta ártalmatlanná tenni az oroszokat, mert állásaikat nem sikerült felfedni. Az egyre növekvő veszteségek hatására a 11. század egyik tizedese önként jelentkezett az ellenséges tüzérség felderítésére. A parancsnoksága alá rendelt járőrt a Kosarzewka patak völgyében, a terep ügyes kihasználásával észak felé vezette és Bychawkától keletre egy kőzák üteget fedezett fel. Egyszerű vázlatot készített, amelyben az ellenséges üteget egy jól látható gémeskút és a két arcvonal között fekvő lótetem becslött távolságával határozta meg. A vázlat alapján a saját tüzérség azonnal megkezdte a tüzelést. Félórával később az ismét előremozgó járőr négy leszerelt löveget látott számos harc képtelenné tett ellenséges katona és több sebesültvivő között. A zászlóalj ezt követően veszteség nélkül fejezte be erődítési munkálatait. Ugyanez a járőr az esti órákban ismét előrement és pontosan felderítette a saját első vonal előtti terepet, sőt az oroszok mögé kerülve nagyobb ellenséges eltolódást állapított meg. Az ellenséges kötelék pontos azonosítása céljából válljelvényeket, sapkákat zsákmányolt.²⁴

A felderítő járőrök legtöbbször megállapított az ellenséges első vonalak pontos helyét, de nem egyszer az erős tűz miatt a közelébe sem tudtak annak kerülni.

²² A világháború 154.

²³ NÉMETH 73–75.

²⁴ A világháború 29.sz. vázlat

Általában ekkor, vagy kisebb támadások megindítása előtt szerveztek vállalkozásokat, ezeknek a célja az esetleges állásváltoztatások felfedése, géppuskafészek felderítése és foglyejtés volt.

A vállalkozásokat leggyakrabban 2-3 szakasz erőben hajtották végre. Ha sikerült bejutniuk az ellenség első árkába, ott lehetőleg foglyokat ejtettek és minél nagyobb pusztítást vittek véghez, mielőtt egy gyors ellenlökés kivette volna őket onnan. A foglyokat igyekeztek épségben hátravinni, és ott azonnal megkezdték a kihallgatásukat. A fogolybemondásokból nyert adatok általában megbízhatóak voltak, a foglyok nem próbálták meg félrevezetni a kérdezőket.²⁵

Ebben az időszakban, az állásháború hatására, ki alakultak új felderítő szervek, mint az árokmegfigyelők, a csapatok hírszerző szaktisztjei, a gyalogsági és tüzér megfigyelők, a tüzér hang- és fénymérők, a távfényképezők, a távbeszélő lehallgatók.²⁶

Az árokmegfigyelők a legelső lövészárkokban helyezkedtek el, és folyamatosan figyelték az előterepet, az ellenséges árkokat és a csapatmozgásokat. Észleléseiket azonnal jelenteniük kellett, és végeredményben ők voltak az elsődleges hírszerzők.

A hírszerző szaktisztek a magasabb parancsnokságoknál működtek. Feladatuk a beérkezett hírek gyűjtése, értékelése és a vezérkar felé történő jelentése volt. Ők feleltek továbbá a hírszerzés megszervezéséért is. Ezért tisztában kellett lenniük a saját elgondolásokkal, hiszen ezek alapján tudták megfelelő irányba mozgatni felderítő szerveiket.

A csapatoknál is voltak hírszerzőtisztek, akik csak saját csapatuk részére gyűjtöttek felderítési adatokat. Tilos volt kémeket alkalmazniuk. Legfontosabb információforrásaik az árokmegfigyelők, az átfutók, hadifoglyok, a lakosság vallomásai, továbbá a tüzérmegfigyelők, a kötött léggömbök, tüzérfigyelők, távbeszélő lehallgatók, a repülők és a zsákmányolt okmányok voltak.

A gyalogsági megfigyelők is a magasabb parancsnokságoknál működtek. Feladatuk az ellenséges első vonalak mellett, a saját erők figyelése is volt. Általában olyan figyelőpontot választottak, ahonnan jól belátták a terepet, és távbeszélőn jelentették észleleteiket.

A különböző tüzér járőrök több fontos feladatot láttak el. Fel kellett deríteniük a tüzérség előrevonási útvonalát. Ezen belül meg kellett vizsgálni a hidakat, gázlókat, szorosokat, hágókat, az utak állapotát és azt, hogy nincs-e akadály az útegek

²⁵ HORVÁTH 15.

²⁶ PILCH 314–320.

előtt. Előzetesen ki kellett jelölni a tüzelőállásokat is, így könnyítve az ütegparancsnok munkáját. A mások fontos feladat az ellenséges célok felderítése volt. Különösen az ellenséges tüzérségre koncentráltak, és ennek érdekében minden adatot igyekeztek megszerezni: ha menetben volt, milyen irányba mozog? Mennyi és milyen űrméretű lövegből áll? Ha már tüzelőállásban volt, hol és milyenben (fedett, nyílt). A lövegek lépcsőzetesen, vagy egyvonalban vannak elhelyezve stb.

A tüzermegfigyelőket a „láthatatlan ütegek” helyének megállapítására és a térképen történő megjelölésére hozták létre. Először csak megfigyelés alapján derítették fel a fedett tüzelőállásban elhelyezett ellenséges tüzérséget, de később fény- és hangmérő műszereket kaptak és kialakították a távfényképezést is. Ezek a fényképező gépek néha a három méter hosszúságot is elérték és 10-15 kilométer távolságról is használható képeket készítettek. A Monarchia erői még közel 4000 méteres magasságban használták ezeket az eszközöket. A tüzermegfigyelők másik fontos feladata a saját tüzérség tüzének vezetése volt.

A távbeszélő lehallgatást a Monarchia erő 1915 augusztusa óta működtették. Ennek az volt a lényege, hogy a két állomás közötti vezetéket (vezetékeket) célózták meg, és különböző módszerekkel hallgatták le az ellenséges beszélgetéseket. Igaz közben az ellenség sem tétlenkedett, és sokszor szerzett így információt a Monarchia erőitől.

A híradó eszközök tekintetében a szikratávíró forradalmasította a katonai hírközlést. Különösen akkor lett igazán hasznos, amikor könnyen mozgatható állomásokot szerkesztettek. Számatalan előnye volt. Nem kellett hozzá vezeték, így a rendszer sem volt sérülékeny. Minden irányba működött, és hatótávolsága kizárólag az adóállomás által kisugárzott energia mennyiségétől függött. Volt azonban hátránya is. A légkör elektromos jelenségei gyakran zavart okoztak és az adásokat, az ellenség is könnyen elfoghatta. Ezért kódolni kellett az adásokat, de időnként ezeknek a kulcsát is változtatni kellett, hiszen az ellenség egy idő után már megfejthette. Nem meglepő tehát, hogy rövid idő alatt kialakult a kódmegfejtők „csapata”, akik már egyértelműen hírszerző feladatot láttak el. Közülük is kiemelkedett Figl ezredes, Pokorny és Hanreich százados. Az orosz szikratávíratok megfejtése nem okozott olyan gondot, mint azt először gondolták. Ennek az volt a magyarázata, hogy az oroszok meglehetősen felületesen bántak az eszközzel. A Monarchia csapatai nem használták gyakran a távírót, inkább lehallgató-, fülelő állomásként alkalmazták.

Kitűnő példa erre, hogy a Monarchia főparancsnoksága, sem kémjelentések, sem pedig felderítés útján nem tudták megállapítani, hogy mi történik a frontvonal

mögött, a körül zárt Przemyslnél. Egyedül a szikratávíró lehallgatás jelentette, hogy szakadatlanul érkeznek friss, főként szibériai és turkesztáni csapatok az arcvonalra.²⁷

A megfejtés gyorsaságát pedig a legjobban az példázza, hogy egy 1914. november 13-án délelőtt kiadott orosz hadvezetési parancsot már délutánra megfejtették, és így időben megtehették az ellenlépéseket.

A megmerevedett arcvonal miatt a repülő felderítésnek is sokkal nehezebb feladatokat kellett megoldania. A távoli felderítés mellett kialakították a közelfelderítés rendszerét. Itt a megfigyelőnek sokkal nehezebb feladata volt, hiszen közvetlenül az ellenséges csapatok fölött kellett a megfigyelést végrehajtani. Az ellenség pedig nem maradt tétlen. Először szervezett puskatűzzel, majd állványra helyezett géppuskával zavarta a felderítő gépeket. Később már megjelentek az első légvédelmi ágyúk, és a vadász feladatokra rendszeresített repülőgépek is állandó veszélyt jelentettek. Ennek hatására a közelfelderítők egyre magasabbra kényszerültek, és a megfigyelő az ellenséges állások fölött eltölthető rövid idő alatt már nem tudta lerajzolni a felfedett sok új célpontot. Hozzá kell azonban ehhez azt is tenni, hogy az állások rendszere egyre bonyolultabb és áttekinthetlenebb lett. Ezért új megoldást, új módszert kellett találni, s ezt az eddig kísérleti célból alkalmazott légi fényképezésben találták meg. Igaz, hogy az első készülékkel szabad kézből fényképezték le az ellenség állásait, és az eljárás nem térképszerű, hanem úgynevezett madártávlati képet nyújtott, mégis szinte forradalmasította a légi felderítést.

Az 1916. évi Maros-tető elleni támadás előkészítése érdekében is alkalmazták a légi felderítést. Az elkészített felvételek alapján a román állásokat gyakorló pályaként készítették el, így szinte minden katona pontosan tudta mi lesz a feladata és tisztában volt a szembelevő ellenséges állások kiépítésével, állapotával.

Próbálkoztak ugyanakkor a léghajók általi felderítéssel is, néhány repülés után azonban kiderült, hogy lassúak, körülményesek és kitűnő célpontot nyújtanak az ellenséges vadászgépeknek.

A tüzérséggel, valamint a földi csapatokkal való összeköttetést minden országban más-más módszerrel igyekeztek megoldani. Hiszen voltak olyan információk, melyeket nem lehetett halogatni, például: a gyorsan előremozgó ellenséges gyalogság, tüzérségi ütegek, fontos vezetési pontos stb. Ezeket az információk megszerzésének időpontjában, illetve minimális késedelemmel kellett megsemmisíteni,

²⁷ A magyar katona felderítés története 35–36.

zavarni vagy feltartóztatni, ezért kiemelten fontos feladat volt a saját tüzérség értesítése. A különböző országok más-más módon oldották meg ezeket a problémákat. A franciák például Means-féle módszert használták, amely egy kipufogócső segítségével lámpakormot lövellt ki a repülőgépből. A korom kipufogatását (rövid vagy hosszú koromfelhő) a repülőgép vezető szabályozta, így ezek a Morse-jelek biztosították a gyors információt. A jeleket tíz kilométernyire is jól lehetett látni, és szelides időben is olvashatóak maradtak egy-két percig. Ezt az eljárást éjszaka azonban nem használhatták. A németek (tízezer gyertyafény erejű) fényszórót alkalmaztak a Morse-jelek továbbítására, és a földön is hasonló eszközt működtettek. A jeleket nappal 8, éjjel 16 km távolságból lehetett látni.²⁸

Ezen kívül az információk közlésére alkalmaztak még úgynevezett levélbombákat, amelyek földet érésük helyét füsttel jelezték, és írott adatokat tartalmaztak. Gyakori volt, hogy a repülőgép vezető a cél fölötti körözéssel jelezte a tüzérségnek, vagy a gyalogságnak. A földi csapatok legtöbbször fehér vászonlepedőkből kialakított jelekkel adták meg a szükséges rövid válaszokat, utasításokat a repülőgépeknek.²⁹

Ezen kívül gyakran rakétapisztollyal adtak jelzéseket a felderítő gépek, ahol a különböző színek, különböző célpontokat jelentettek.

A háború második felétől ezek az optikai és egyéb jeladások, jelzések már nem feleltek meg a követelményeknek. A rádió vált az összeköttetés tökéletesebb megvalósításának egyetlen alkalmas eszközévé. Az első lépésként a repülőgépek rádióadót kaptak, és jelentéseiket a törzsek és a földi erők vevőkészülékkel tudták meghallgatni. A válaszokat azonban még ponyva jelekkel adták, hiszen túl bonyolult és helyigényes volt a repülőgépen egy vevőt is elhelyezni. Nem beszélve arról, hogy a megfigyelőnek másra nem is maradt volna ideje, minthogy a két eszközt felváltva használja. A végső megoldását a repülőgépeken elhelyezett rádió adóvevők jelentették, amelyek 1917-től jelentek meg a légierőnél.

A felderítő repülés az új módszerek, új segédeszközök ellenére is a legkockázatosabb feladatok közé tartozott. Az adatok megszerzése, pontosítása nagy bátorságot, szakmai rátermettséget kívánt. Az egyik fontos felderítő repülést emeli ki az 1917. július 17-i jelentés:

Az árokrendszer mélységi változásai is nehezítették a repülőfelderítés feladatát. Ez az árokrendszer már nem is emlékeztetett az első árkokra, így pontos

²⁸ HORVÁTH 16.

²⁹ HORVÁTH 16.

felderítésük, az árkok fölött eltölthető idő lerövidülése miatt, légvédelmi tűz, már nagyon nehéz feladat volt és főleg a légi fényképezés feladata lett. Szemmel már nem lehetett áttekinteni az ellenség vonalait, de az első időszakban jól bevált „rajzolgatás” sem vezethetett eredményre.

Meg kell említeni a haditengerészeti felderítő repülést is. A hidroplánok feladata a partvidék és az ellenséges hajók felderítése volt. Az egyik gép 1917. május 15-én az otrantói tengeri csatában a Novara, a Helgoland és a Saicha cirkálók részére végzett eredményes felderítést, továbbá a Balaton és a Csepel torpedóromboló támadását segítette elő bombázással.³⁰

Az állásháború kialakulása megváltoztatta az „egyéb” források jelentőségét is. Előtérbe került a postagalambok alkalmazása, a hadifoglyok és az átfutók részletes kikérdezése, továbbá a lakosság bemondásai. A zsákmányolt térképek, iratok, levelek üzenetek nagyon hasznos információkat tartalmaztak a magasabb parancsnokságok számára. Ezek az információk többször döntően befolyásolták a kidolgozásra kerülő terveket is.

A hírszerző szolgálatoknak ekkor már nem a felvonulás felderítése volt a feladata, hanem az ellenség élelemmel, ruházattal, fegyverzettel, lőszerrel való ellátása, ami nagyban befolyásolta annak ütőképességét. Alapfeladat maradt viszont az ellenséges tervek kikémlelése.

Összegezve a tapasztalatokat megállapítható, hogy a katonai felderítés az első (nagy) háborúban is fontos feladathoz jutott. A felderítési adatok a törzsek számára nélkülözhetetlenek voltak, ezért kiemelt helyen kezelték a felderítő rendszer működését.

A háború első időszakában a felderítésnek hatalmas mélységeket kellett volna ellenőriznie (mozgósítás utáni felvonulások, új seregtestek előrevonása, repülőterek kialakítása stb.), de erre sem szervezetileg, sem pedig technikailag nem volt képes. A háború második (állásháború) időszakában viszont, amikor a légi felderítés megfelelő mélységet tudott ellenőrizni, már nem volt szükség ilyen mélységű tevékenységre, hiszen a csapatok egy „szűkebb sávban” csoportosultak.

A földi résznél a régi harceljárások tisztelete okozta a legnagyobb problémát. A századfordulón elfogadott elveket alkalmazták, nem törekedtek az esetleges új felderítési módok bevezetésére, alkalmazására. A mozgó időszakban a lovastestek alapvető feladatukat - az ellenség hollétének megállapítását - végrehajtották, de

³⁰ HORVÁTH 18.

a szemben álló erők teljes felderítésére nem fordítottak nagyobb gondot. Megelégedtek az ellenséges élek helyzetének megállapításával, és több esetben önállóan harcot is kezdeményeztek. A hadosztályonkénti 40 kilométer szélességű alkalmazási sáv lehetővé tette volna a széleskörű manőverezést, a nagyobb mélységű előremozgásokat, azonban ritkán használták ki.

A tapasztalatok egyértelműen bizonyították, hogy a felderítés kisebb osztagokkal - még század erejűekkel is - nem lehet eredményes, mert ezeket könnyen szétszórták. Meg kell említeni még a lakosság viselkedését az ellenséges területen. Az osztagokat többször tűz alá vették és eltorlaszolták a községeken átvezető utakat. Ezen kívül minden lehetséges eszközzel (tűz, harang, szélmalom stb.) jeleket adtak az ellenséges csapatoknak.

Az állásháború időszaka szinte teljesen lezárta a földi erők elől a mélységbe történő betekintés lehetőségét, így a földi felderítés adatszerző tevékenysége a minimálisra csökkent. A felderítő járőrök, vállalkozást végrehajtó csoportok, az előterep felderítése és az első árkok elérésén kívül nem tudtak mélyebbre hatolni az ellenséges állások rendszerében. Így, a peremvonalon és annak tűzfegyverein kívül mást nemigen tudtak felderíteni.

A legpontosabb, és érdekes módon, a legmegbízhatóbb adatokat a fogolyvallomások szolgáltatták, amelyek az első árkok mögötti területről is fontos adatokhoz tudták juttatni a parancsnokokat.

Az egyik hadtestnél az alárendelteknel begyűjtött harctéri tapasztalatok összegyűjtése után a földi felderítés tekintetében a következő megállapításokra jutottak:

- az elhatározásokhoz szükséges alapot minden parancsnok a folyamatos megfigyelés révén szerezheti meg;
- a harcfelderítés még nehéz, áttekinthetetlen helyzetben is fontos, eredményei sok vértől kímélik meg a csapatokat;
- a terepalakzat akadályá esetén az ellenséges viszonyokba való betekintés a gyalogos-, repülő felderítés és a kötött léggömbök (többnyire állásharcban) feladata lehet;
- erősen fedett terepen, rossz időben és éjjel a gyalogsági és rohamjárőrök lesznek úgyszólván egyedül a felderítés végrehajtói;
- a harcjárőröket sűrű láncolatban kell alkalmazni, így tapogathatók ki az ellenség esetleges hézagai, biztosító-, és ellenálló vonala, szárnyai és ereje, - kisebb erejű rohamjárőrök vállalkozásai megfelelő eredménnyel járhatnak;
- minél gyorsabban foglyokat kell ejteni, így fontos adatok birtokába juthatunk;

- egyes esetekben a tűzrajtaütés is helyénvaló lesz, mert kikényszeríti az ellenség tüzét, így főbb tűzfegyvereit meg lehet állapítani (főleg géppuskáit);
- nagyobb figyelmet kell fordítani a megfelelő kiképzésre.³¹

A közzétett megállapítások jól bizonyítják az állásháború okozta nehézségeket és azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a folyamatos adatszerzés érdekében igyekeztek megtenni. Mindezek ellenére megállapítható, hogy a földi felderítő rendszer egészét tekintve viszont adatszerző tevékenységének nem tudott az elvárt szinten megfelelni.

A Monarchia légi felderítése is állandó gondokkal küszködött. A légjáró csapatok elavult gépállománnyal rendelkeztek, továbbá a géppark folyamatos pótlása is gondot okozott. A már említett kiképzettségi szint, kiemelten a megfigyelő állománynál, nagyban befolyásolta az eredményességet.

A repülőgépek a háború kezdetén az alapvető követelményeknek sem feleltek meg. A Főparancsnokság mozgósításkor minden hadsereg számára tudott egy századot biztosítani, általában 4-6 géppel. Némelyik századot azonban rossz gépei teljes tétlenségre kárhóztatták, viszont mások jobb anyaggal, jobb viszonyok között végezheték munkájukat. Átlagosan 1-2 működőképes gép volt a jellemző századonként. A motorok megbízhatatlansága igen sokszor kényszerleszálláshoz, s így a felderítés idő előtti megszakításához, esetleg a felderítés teljes sikertelenségéhez vezetett.

A személyzet egyéni gyakorlatlansága tekintetében is mutatkoztak hiányosságok. A pilóták az újabb (német gyártmányú) gépek vezetésére nem voltak megfelelően kiképezve, nagy részük a hosszú repüléseknél a tájékozódás és az időjárási viszontagságok leküzdéséhez szükséges ismeretekkel sem rendelkezett. A megfigyelők nagy része közvetlenül a mozgósítás előtt vonult be repülőszolgálatra, gépben is csak néhányszor ült, így a megfigyelés nehéz és igen nagy tapasztalatot igénylő feladatait csak felületesen, pontatlanul tudta ellátni. A későbbiekben történt előrelépés ezen a téren, de a kiképzetlenséget a tapasztalat csak részben tudta pótolni.

A parancsnokságok a repülőket a pótlás nehézségei miatt nagyon óvatosan alkalmazták. A legfontosabb feladatnak a biztonságos visszaérkezést tartották, így legtöbbször lemondtak nyitva maradt kérdések tisztázásáról is. A háború négy éve alatt a felderítő gépek is komoly fejlődésen mentek keresztül.

³¹ HORVÁTH 19–20.

A Monarchia gépparkja azonban sem számában, sem pedig minőségében nem tudta utolérni ezt a gyors fejlődést. Igaz, bátor megfigyelőkben, pilótákban nem volt hiány, de ez csak kisebb sikerek elérésére volt elegendő!

A „más” forrásokból kapott információk legtöbbször inkább zavart okoztak a vezérkarnál időszerűtlenségük miatt, azokból profitálni nem lehetett.

A Monarchia hadseregének felderítő szolgálata eredményeit tekintve nem tudott megfelelő támasza lenni a törzseknek, mivel az elavult nézetek és alkalmazási elvek végigkísérték egész működését. A rendelkezésre álló technikai és szervezeti feltételek oldaláról értékelve azonban megállapítható, hogy a meglévő lehetőségeket maximálisan kihasználták, így feladataikat megfelelően ellátták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A világháború 1914-1918.* Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja: A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1928.
- Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig.* Tankönyv. Zrínyi Katonai kiadó, Budapest, 1986.
- CZÉKUS ZOLTÁN (1930): *Az 1914-18. évi világháború összefoglaló története.* Budapest.
- FABIANICS BÉLA (1933): Hadműveleti felderítés az orosz harctéren 1914-ben.
- Hadtörténelem II.* Jegyzet a Honvéd akadémia számára Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955.
- Hadtörténelmi Szemelvények a világháborúból.* A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadványa. Budapest, Kiadási év nélkül.
- HORVÁTH CSABA (1993): A magyar királyi honvédség felderítő rendszerének elvi és gyakorlati kérdései (1924–1942). Kandidátusi értekezés. Budapest, ZMKA.
- HORVÁTH CSABA (2006): *A magyar katonai felderítés története.* (A kezdetektől 1945-ig) Debrecen, Püedlo kiadó.
- MALONYAI SÁNDOR (é.n.): *A repülőgép megjelenése és alkalmazása az első világháborúban.* ZMKA. Budapest, Kiadási év nélkül.
- NÉMETH JÓZSEF (1939): *Harcászati tapasztalatok.* Budapest. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.T.
- PILCH JENŐ (szerk.) (é.n.): *A hírszerzés és a kémkedés története.* Budapest, Franklin-Társulat kiadása.
- PLANK EDE ÖRNAGY (1899): *A lovasság földérítő szolgálata.* Budapest.
- PÖLLMANN FERENC (2003): Magyarország az első világháborúban. In Király Béla – Veszprémy László (szerk.) (2003): *A magyar hadtörténelem évszázadai.* Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány. *Magyar Katonai Szemle* (továbbiakban: MKSZ) 1933. 10. füzet
- SZABÓ JÓZSEF JÁNOS: *Magyarország hadügye 1867–1918.* Egyetemi tankönyv. 2002, ZMNE.
- Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához II.* Hadtörténelmi Intézet. Budapest, 1955.
- Vázlatalbum.* Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Zrínyi Katonai kiadó, Budapest, 1986.

Pintér Tamás

**„ÚJRA ITT A HÁBORÚ,
KI ÉLI TÚL?”
– 1915: ÚJ ELLENSÉG AZ
ISONZÓNÁL**

**“WE ARE AT WAR AGAIN: WHO WILL SURVIVE?”—1915:
THE NEW ENEMY AT ISONZO**

Abstract

The months between autumn 1914 and spring 1915 was a tragic period for the Austro-Hungarian Monarchy. The fiasco in Serbia, the heavy fights and failures in the Carpathian Mountains in Galicia evoked a frustrated and lethargic feeling both in the soldiers and in the civil population. Although the successful joint offensive with the German allies at Gorlice in May 1915 meant a relief on the Russian front, the conflict with the Monarchy's former ally, Italy sharpened on south-western border at this time. The declaration of war on 23 May 1915 opened a new front on 800 kilometres from the Swiss tripoint to the Adriatic Sea where one of the most prolonged mountain wars began in history. The heaviest battles took place on the eastern part of the new south-western front, in the region of the river Isonzo. The casualties and the fierceness of the fights in this area equalled to the bloodiest fights on the western front. The natural barrier, the river Isonzo and the bastion of the Doberdo Plateau in the valley of the river Wippach (Vipava) on the southern part of the region stood in the way of the main Italian offensives that were aimed at

penetrating in the Empire. Both of these geographic formations have become sad monuments in the Hungarian history.

The quotation in the title comes from Dr. Gyula Kemény, a physician of a battalion that was sent from Serbia to Isonzo—from the old war to the new one—and reflects clearly the state of mind of the soldiers. This study presents the formation of the new front line, the characteristics of the fights and the morale between spring and summer of 1915 based on the memoirs of eyewitnesses and archaeological research.

KEYWORDS: Italian declaration of war, south-western front, battles of Isonzo, Doberdo, Dr Gyula Kemény, spring and summer of 1915

KÖZHANGULAT MAGYARORSZÁGON AZ OLASZ HADBA LÉPÉS ELŐTT

Az első világháború kitörését kísérő lelkesedést követően az 1914 ősze és 1915 tavasza közötti időszak drámai periódust jelentett az Osztrák-Magyar Monarchia számára. A Szerbia elleni sikertelen támadások fiaskója és a galíciai-kárpátoki súlyos és nagy veszteségeket követelő harcok kudarca, a folyamatos visszavonulás csalódott, már-már letargikus hangulatot idézett elő a magyar társadalom jelentős részében.

A birodalom osztrák feléhez tartozó Galícia nagy területeinek elvesztését követően 1914 őszén hozzá kellett szoknia a magyar közvéleménynek, hogy 65 év után újra cári csapatok fenyegetik a Magyar Királyság határait is, sőt be is törnek az országba. „Lassan talán meg fogjuk szokni azt a gondolatot is, hogy a muszkák immár magyar földön vannak. Azt mondják, ezek csak jelentéktelen betörések [...]. De a hivatalos híradásokat és kommentárokat már nehéz egészen komolyan venni. Groteszkül hangzik, mikor ezek ma, egy hónap óta tartó állandó visszavonulásunk után még mindig ugyanazon győzelemittas hangon szólnak hozzánk, amely első, kissé túlbecsült sikereink után megszólalt” – írja naplójába Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt meghatározó politikusa és országgyűlési képviselője, a miniszterelnök személyes bizalmasa 1914. szeptember 28-án.¹

¹ BERZEVICZY 2014. 59.

A harccokat átélő katonák cenzúrázatlan leveleiben még őszintebben tárul fel a Monarchia hadseregét ért kezdeti vereségek hatása és keserősége, ami akkoriban a haderő egészét átjárta. A császári és királyi nagykanizsai 48-as gyalogezredben szolgáló és az 1914 őszi nagy visszavonulást végigharcoló Jankó Zsigmond ezt írja feleségének a troppai kórházban lábadozva november 30-án: „Ennek a háborúnak még vége nem lesz, mert annyi az orosz, mint a fűszál, és így bajosan lehet őket legyőzni, ha csak valahogy ki nem békülnek. [...]”² A civil életben egyszerű parasztgazda leveleiben is megfogalmazódik a propaganda szolgálatába állított sajtó kritikája: „Azért nem úgy van ám, mint az újság írja.”³ Jankó Zsigmond kezdettől fogva reálsan, a paraszt emberek bölcsességével szemlélte a körülötte zajló eseményeket és az ország várható jövőjét. December 8-án írja a feleségének a kórházból: „A háborúnak mikor vége lesz, arra nincs kilátás. Igaz, a mi ezredünk orosz földön van, én legalább ott hagytam. De az oroszok is nagyon bejöttek ám délkelet felől. Avval az újságok sem dicsekednek odahaza, gondolom. De én már arra Galíciát átgyalogoltam, merre most oroszok vannak. Az bizony nagy föld és már Magyarországra is mélyen bementek. Még az a szerencséték, hogy nem ezen a részén van a falunk az országnak. Mert te el sem bírod gondolni, de ki nem látta, el sem hiheti, milyen pusztítást tesznek az oroszok, merre járnak. Ott a házakon ép ajtó vagy ablak nem marad. Bent a házban pedig a bútorokat összetörik, felforgatják, amit használnak, elviszik. Legalább Galíciában, ahonnan egyszer ki lettek verve, így tettek. Ott épen semmi sem maradt. A szarvasmarhákat és lovakat elhajtották magukkal, az asszonyokon erőszakot tettek. Ilyenek az oroszok és már benn vannak hazánkban is mélyen. Te nem is gondolod otthon, milyen nyomorúság van arra, merre egyszer ellenség jár. Én sem hittem volna, de láttam. [...] Hát bizony, nagy időket élünk. Hét felől tört ránk az ellenség, bizony nem tudni, mi lesz a vége. Mi lesz még nem csak velünk, halandó katonákkal, de még hazánk is nem bizonyos, hogyan kerül ki ebből a háborúból. Én az első perctől fogva nagyon komolynak látom a helyzetet monarchiánkra nézve. Azt hiszem, a vége veszteség fog lenni.”⁴

Az 1914. december 2-án Belgrád bevételét még kivilágítással ünneplő Budapesten december közepén a teljes csalódottság lesz úrrá, amikor a szerbek ellentámadása nyomán ismét vissza kellett vonulniuk a Monarchia csapatainak. „A maroknyi szerb nép, melyet mi meg akartunk semmisíteni vakmerősége büntetéséül,

² KIRÁLY – ŠOVEGES 2014. 60.

³ Uo. 61.

⁴ Uo. 66–67.

bennünket csúfosan megvert. Ez a tény, és ezzel szemben gyerekesen és boszszantóan hangzanak a sajtómagyarázatok, melyek ennek jelentőségét lekicsinyíteni akarnák” – írja Berzeviczy Albert december 15-én a naplójába.⁵ A vereségek a politikai elite is jelentős hatással voltak. Berzeviczy egyenesen depresszióként írja le a decemberi hangulatot. Tisza István például a hadsereg közös zászló és jelvény kérdését „decemberben óhajtotta eszközözlőbe venni, de a szerbiai visszavonulásunktól okozott depresszió nem volt erre alkalmas pillanat.”⁶

1915 márciusának második fele, Przemysl⁷ eleste újabb nyomasztó időszakot hozott. Berzeviczy Albert március 21-ei naplóbejegyzése szerint a kormány tagjai az erőd elestével számoltak, sőt azt írja, hogy a „honvédelmi miniszter osztja nézetemet, hogy további eredményeket már nem várhatunk, elismeri, hogy veszítettünk – összevéve mindent – mintegy másfél millió embert, és kész volna békét kötni, csak lehetne tisztességgel.”⁸

A várható esemény tényleges bekövetkezése az erre felkészületlen közvélemény számára lesújtó erővel bírt: „Przemysl elestének híre tegnap este villámcsapásként hatott az egész fővárosra. Az emberek túlnyomó részét teljesen készületlenül érte, és hatásában lesújtóbb volt még Szerbia kiürítése hírénel is”⁹ – írta március 23-án naplójába az akadémia elnöke.

Berzeviczy az események hatására egyenesen a békekötésre ösztönzi a miniszterelnököt: „Én Tiszát mély meggyőződésemmek megfelelően az égre kértem, hason oda, hogy mielőbb békét kössünk a status quónk alapján. Mi hódítani úgyse akarunk, bennünket akartak megsemmisíteni, ezt pedig ők nem értik. Értjük be ezzel az eredménnyel, nagyokat már úgyse remélhetünk. Minél később kötjük meg a békét, annál rosszabb lesz, az ország pedig belepusztul ebbe a háborúba.”¹⁰ Tisza

⁵ BERZEVICZY 2014. 66.

⁶ Uo. 71.

⁷ Przemysl erődrendszerének első ostroma 1914. szeptember 17-től és október 12-ig, második ostroma 1914. november 4-től 1915. március 22-ig tartott. A 130 ezer fős osztrák–magyar védősereg zömét népfelkelő egységek képezték, mellettük egyetlen soralakulat a zömmel magyar legénységű szegedi 23. honvéd gyaloghadosztály volt. Ennek a kötelékébe tartozott a szegedi 45. gyalogdandár a 2. gyulai és 5. szegedi honvéd gyalogezreddel, valamint a lugosi 46. gyalogdandár a 7. verseci és 8. lugosi honvéd gyalogezreddel. A várost és az erődöt a gorlicei áttörést követően, 1915. június 3-án foglalták vissza az osztrák–magyar csapatok.

⁸ BERZEVICZY 2014. 74.

⁹ BERZEVICZY 2014. 74.

¹⁰ BERZEVICZY 2014. 75.

nyugodtan és barátságosan fogadta bizalmasa felszólamlását, de kifejezte, hogy a helyzetet nem látja erre éretnek, s bízott a háború kedvezőbb befejezésében.¹¹

A falusi kisember sem látta optimistábban a helyzetet. Jankó Zsigmond ezt írja feleségének 1915. március 25-én a prágai kórházból: „Mint már a múlt nap is írtam, Przemisli elesett, mert nem volt már élelmiszer benn. Tehát megint két fogoly van a falunkból, ha eddig valamelyik el nem esett. Most már onnan sok orosz katonára jöhet a frontra. Majd talán ezek eldöntik a háború sorsát. Mert hogy legyőzzük őket, annak már szeptemberben nem bíztam.”¹²

Jankó Zsigmond felsége, Kovács Matild Zala vármegyei Szécsiszentlászlóról 1915. március 26-án férje korábbi levelére írt válasza is a korszak árulkodó lenyomata: „Csúnya dolgok vannak a harctéren, oda ne kíváncsozz. És most, hogy Przemisli az oroszok bevették, nem engednek szabadságra haza senkit. És azt is eltörölték az újságban, hogy 14 napra senkit meg nem eresztenek. És csak maradj ott te is [ti. a kórházban]. Majd pünkösdre, ha jössz Kanizsára, az se lesz baj. Legálább a veszélybe később kerülés.”¹³

A csalódottság a német szövetséggel fennálló viszonyra is kölcsönösen jellemző volt. A közfelfogás része volt, amit Berzeviczy Albert is többször kifejt, hogy a németek nyugati sikertelensége miatt kellett a Monarchiának nagyobb terhet vállalnia az oroszok ellenében, ráadásul a németek semleges államokkal tanúsított magatartása azok gyűlöletét váltotta ki Ausztria-Magyarországgal szemben is.

A német szövetségesek is csalódottak voltak az osztrák-magyar hadsereg általuk nem megfelelőnek tartott helytállása, valamint a Monarchia Olaszországgal szembeni makacssága miatt, hogy tudni illik nem volt hajlandó területi engedményekre a korábbi szövetséges háborúból történő távortartása érdekében.¹⁴

A közhangulat jelentős javulását eredményezte a központi hatalmak 1915. május 2-án Gorlicénél megindított sikeres offenzívája,¹⁵ amelynek eredményeként az oroszokat sikerült kiverni a Magyar Királyság területéről, majd Galíciából is.

¹¹ Uo.

¹² KIRÁLY–ŠOVEGES 2014. 146.

¹³ Uo. 147.

¹⁴ BERZEVICZY 2014. 74.

¹⁵ A ma Lengyelországhoz tartozó galíciai területen, Bártfa magasságában, a Magyar Királyság határaitól 50 km-re északra kibontakozó offenzívát a 8 német és 3 osztrák-magyar hadosztályból létrehozott német 11. hadsereg indította. A hadsereg parancsnokává kinevezett Mackensen vezérezredes irányítása alá került az osztrák-magyar 4. hadsereg is. Az így létrejött Mackensen-seregsoport támadásának a célja az volt, hogy az oroszokat a Kárpátok vonalától visszavessék,

A közhangulat kedvezőbbre fordulása az egyén hangulatára is jelentős hatást gyakorolt. Berzeviczy Albert lelkesedve írja 1915. május 6-án: „Végre elértem azt a napot, amelyben az oroszok megyémből kitakarodtak. Istennek hála!”¹⁶ A korábban idézett Jankó Zsigmond leveleit is a bizakodás, hazafiasság és harciaság hatja át 1915 májusában, második frontra indulása előtt. Feleségének írt május 8-ai levelében ezt olvassuk: „Azért csak nyugodj meg Isten akaratában, mert nagy és szent ügyről, hazánk jövődjéről van szó. Mert, édesem, a haza legelőbbre való. Valamint miránk őseink nem engedték a rabigát, inkább életüket adták a haza oltárán. Tehát ma is, mikor az utánunk jövő nemzedékek sorsáról van szó, gyáva ember, ki ok nélkül elbújik kötelessége elől. Az nem érdemli meg, hogy valaha még egy szóra is érdemesnek tartsák. Azért, kedves feleségem, csak nyugodtan bízzatok sorsomra. Ha Isten úgy akarja, a hazámért nyugodtan tűrök és szenvedek. Ha megtettem kötelességemet, aztán még valaha mi is leszünk boldogok.”¹⁷

ÚJ ELLENSÉG A LÁTHATÁRON

A Monarchia lakossága azonban nem sokáig tudta a győzelem örömét élvezni. A dunai birodalom délnyugati határainál sötét felhők kezdtek gyülekezni. Az Olaszország háborúból való távolmaradását szolgáló tárgyalások nem vezettek eredményre. Többször idézett forrásunk, Berzeviczy Albert szerint Tisza ugyan 1915 márciusában még bizakodó volt az olaszok távolmaradásában Dél-Tirol és az Isonzó völgy átengedése fejében,¹⁸ azonban olasz újságírókkal folytatott

illetve, hogy a sikeres hadművelettel az olaszokat és a románokat a háborúba lépéstől visszariasszák. A fő irányban a német 11. hadsereg támadott, a balszárnyon az osztrák-magyar 4., a jobb szárnyon a 3. hadsereg. Ez utóbbinak a szimbolikus jelentőségű Przemysl visszafoglalása volt a célja. A frontvonal döntő szakaszán 357.000 katona sorakozott fel a támadáshoz, amelyet 1702 löveg és aknavető támogatott. Az orosz fél itt 219.000 katonával és 679 löveggel rendelkezett. A támadás május 2-án 6 órakor 4 óras tüzérségi előkészítéssel indult, majd 10 órakor lendült támadásra a gyalogság. A német 11. hadsereg és az osztrák-magyar 4. hadsereg jobbszárnya 16 kilométer szélességben 4-5 km mélységben azonnal áttörte az orosz védelmet, amit estére már 40 km szélességűre bővített. Az áttörés hatására 1915. május 4-én a megindult a Magyar Királyság területére betört Bruszilov tábornok parancsnoksága alatt álló orosz 8. hadsereg visszavonulása és üldözése is. A támadás eredményeként összeomlott az orosz délnyugati front. Az ekkor kezdődő és szeptember 30-ig tartó hadműveletekben az orosz hadsereg 2,2 millió embert veszített, az Monarchia vesztesége 0,5 millió főre tehető.

¹⁶ BERZEVICZY 2014. 82.

¹⁷ KIRÁLY– ŠÖVEGES 2014. 160.

¹⁸ BERZEVICZY 2014. 75.

beszélgetései alapján egyre növekvő területi étvágyukról számol be, ami már Trieszt megszerzését is jelentette.¹⁹

Májusra folyamatosan rosszabbodó hírekről tudósít naplójában, ami számára, mint az olasz kultúra és történelem iránti szenvedélyes érdeklődő számára, óriási csalódást jelentett. A háború kezdetén is méltatlankodott az olaszok semlegességi nyilatkozatán, akik a hármasszövetségi szerződés értelmében tartoztak volna Franciaországot megtámadni,²⁰ az olasz parlament háborús törvényjavaslatról szóló 1915. május 20-ai szavazását pedig már mély fájdalommal örökölte meg.²¹

Az olasz parlamenti szavazást egyébiránt az egész Monarchia visszafojtott lélegzettel követte. Ők még nem tudták, hogy a színpalak mögött 1915. április 26-án Londonban Olaszország már kötelezettséget vállalt az antant oldalán a hadba lépésre. A frontokon szolgálatot teljesítő katonák is figyelték a híreket, hisz őket érintette legközvetlenebbül annak a végeredménye. Így volt ezzel dr. Kemény Gyula is a szerb fronton állomásozó császári és királyi nagyváradi 37. gyalogezred IV. zászlóaljának ezredorvosa, aki így örökölte meg naplójában ezeket a napokat: „[1915. május] 19-én este már Orašje nevű faluban alszunk. Pont a Száva parton fekszik, a túloldallal egy hadi híd köti össze, erről mit sem tudunk. Hová megyünk, van nagy találgatás. Sátorban alszunk, szakad az eső, dörög az ég. Itália felől igen vad hírek jönnek. Holnap ül össze a parlament Rómában, ott fog eldőlni lesz-e háború. [...] Ma, 21-én, Vinkovciban Duga nevű utca 135. sz. alatt írom ezen sorokat, itt olvasom egy egyszerű szegényes házban a lapokban közölt olasz feltételeket:

1. Azonnali megszállása egész Trentinónak²², Isztriának Trieszttel, Pólával, Fiumével együtt, ezen kívül a dalmát tengerpart tengerészeti állomásainak, több adriai szigetnek.
2. Szerbiával tilos minden további harc.
3. Lemondás a balkáni érdekeltségről.
4. Szabad kéz Itáliának a törökkel szemben.
5. Szabad kéz Itáliának Szerbia, Belgium támogatásában a békekongresszuson.”²³

¹⁹ BERZEVICZY 2014. 75.

²⁰ BERZEVICZY 2014. 46.

²¹ BERZEVICZY 2014. 83.

²² Dél-Tirol

²³ PINTÉR 2012.

Berzeviczy Albert így számol be az olasz parlamentben a történekről 1915. május 21-én kelt naplójegyzetében: „Megtörtént. Az olasz kamara tegnap majdnem ellentmondás nélkül és hazafias lelkesedés delíriumának jelenségei között megszavazta a háborús törvényjavaslatokat a kormánynak egy előterjesztése alapján, mely visszataszító szövedéke a hazugságnak, hitvány ürügy faragásoknak, képmutatásoknak és kétértelmű vagy értelmetlen frázisoknak. Hogy ez ránk a háború meghosszabbítását vagy megrövidítését, a győzelmesen kiállandó megpróbáltatások szaporodását vagy a katasztrófát jelenti-e? Azt ma még senki sem tudná megmondani. A mindig optimista Tisza azt hiszi, hogy Olaszországgal szemben bátran fölvehetjük a defenzívát, s hogy Románia és Görögország nyugton maradnak. A mindig pesszimista Hazai tegnap előttem bizalmatlan odanyilatkozott, hogy határunk éppenséggel nincs Olaszország ellen kellően megvédve, s hogy 800 000 emberükkel 30 000-t tudunk szembeállítani. Szóval azt hiszi, be kell adnunk a derekunkat.”²⁴ Ezek közé a „szembeállítandó” csapatok közé tartozott a fentebb idézett dr. Kemény Gyula már az olasz határ felé úton lévő alakulata is.

Berzeviczy személyes csalódottsága óriási: „Ez nekem egészen személyes fájdalom, csalódásom, lelki válságom. Úgy érzem mintha egy hozzám legközelebb álló lényt veszítettem volna el, vagy halála, vagy – ami még rosszabb – becstelensége által. Mintha ki volnék ezentúl tiltva egy hajlékból, amelybe mindennap üdülni, örülni, megnyugodni jártam. Ez a tapasztalás nemcsak a jövőmet rabolja el, melytől már úgysem várhatok sokat, hanem még a legszebb emlékeimbe is mérget vegyít.”²⁵

Mindeközben délen dr. Kemény Gyula alakulatát sebesen röpíti a vonat a birodalom délnyugati szeglete felé: „[1915. május] 22-én reggel négy órakor elindul velünk a vonat szép hazánk felé, Pécsre. Két vonat viszi a zászlóalj. Egyiken van a zászlóalj négy százada (1200 ember), a gépfegyver, a segélyhely, töltényhordó és tiszt lovak, a másikon a trén. A három menetszázadunk lemaradt tőlünk, lehet, hogy utánunk jönnek, de lehet, hogy máshová indulnak. Rohan velünk a vonatot, alig állunk meg valahol. Bakáink vígan vannak, nagy ovációval fogadnak bennünket a magyarok, mindenfelé. Az asszonyok sírnak a nótázók láttára, mindenki érzi, hogy másért nótázik most a baka, másképp érez. Roppant lelkesedéssel integetnek, szaladnak a vonathoz a magyarok. Pécsen keresztül Újdombóváron át megyünk. Nagyon sürgős lehet az ügy, mert a legnagyobb állomásokon vagy alig,

²⁴ BERZEVICZY 2014. 83.

²⁵ Uo.

vagy meg sem állunk, pedig úgy szeretnénk még egyszer mindenkivel beszélni, mert hátha csakugyan még egyszer lesz utoljára ehhez alkalmunk. Rosszul is esik az embernek látni az életet s csak úgy elrohanni mellette, amikor az összes lányok, asszonyok igazán sírva integetnek utánunk.

23-án, pünkösöd vasárnapján, elhagytuk a magyar határt. A levelezés kérdését a bakák egyszerűen úgy oldották meg, hogy az állomásokon ledobálták lapjaikat, a civilek felszedték s bizonyosan feladják. Pettau,²⁶ majd más nagyobb német helységeken át 23-án éjjel 3-kor már Laibachban²⁷ vagyunk, javában alszunk, amikor az állomás nevét kiabálják. Alig áll itt a vonat 5 percig, már indul tovább, míg 24-én reggel 9-kor Podmelec nevű helységhez érkezett vonatunk.

Itt kiszállunk s azonnal indulunk tovább gyalog rettentő hőségben. Itt halljuk, hogy állítólag már meg van a hadüzenet Olaszország részéről. Roppant magaslatokon át tikkasztó melegben Lubinó²⁸ nevű kis falun át érkezünk délután 1-kor Prapetnóba, ez egy kicsi falu közvetlen Tolmein²⁹ városka előtt.

A Prapetnó előtti magaslaton déli negyed 12-kor pünkösöd hétfőjén 1915. május 24-én, halljuk az első két ágyúszót. Felemelő pillanat. Egymásra nézünk. Újra itt a háború, ki éli túl? Viccelünk és egymást búcsúztatjuk el, ahogy ezt már szoktuk.”³⁰

HARCOK AZ ISONZÓNÁL ÉS A DOBERDÓ-FENNSÍKON

A svájci határtól az Adriáig húzódó 600 kilométer hosszú új fronton 1915 júniusában négy olasz hadsereg sorakozott fel támadásra, ami félmillió katonát jelentett. A velük szemben álló gyorsan ide irányított osztrák-magyar csapatok, valamint a korábbi határvédő erők összlétszáma alig 200 ezer főt tett ki. Ezeknek az alakulatoknak a fele magyar területekről kiállított egységekből állt. A kialakuló új délnyugati front főparancsnoka Jenő főherceg vezérezredes lett, aki az erőviszonyok alapján csak a védelemre gondolhatott. A végig hegyekkel borított frontszakaszon a hadtörténelem leghosszabb hegyi háborúja vette kezdetét.

A 2. olasz hadsereg támadásának a célja észak felé Villach, Klagenfurt irányában a Dráva völgy, a 3. olasz hadseregé keleti irányban az Isonzón átkelve a

²⁶ Ma Ptuj, Szlovénia

²⁷ Ma Ljubljana, Szlovénia

²⁸ Ma Ljubinj, Szlovénia

²⁹ Ma Tolmin, Szlovénia

³⁰ PINTÉR 2012.

Wippach-völgyön³¹ keresztül Laibach és a Száva-völgy, míg délkeleti irányban Trieszt és az Isztriai félsziget elérése volt. Az Alpok magaslatain keresztül vezető támadás kevés sikerrel kecsegtetett. A Wippach-völgybe történő bejutás könnyebb feladatnak ígérkezett. A jelentős olasz lakossággal rendelkező Görz,³² illetve ezt követően Trieszt és az Isztria elfoglalása a propaganda számára is fontos eredménnyel kecsegtetett.

Az osztrák-magyar hadvezetés úgy döntött, hogy nem a békebeli határok mentén, hanem a természetes terepakadályok mögött rendezkedik be merev állásvédelemre, így a támadások fő irányában az Isonzó mögé vont a erőit. Az Isonzón két hídfőt létesített: Tolmeinnél és Görznél, ahonnét egy kedvezőbb helyzetben ellentámadást kezdeményezhet. A kibontakozó harcok ennek a két hídfőnek birtoklásáért folytak. A fentebb idézett Dr. Kemény Gyula alakulata a 3. hegyi dandár részeként a tolmeini hídfő védelmében küzdött az elkövetkező időszakban, amelyet az ott harcoló csapatok végig meg tudtak őrizni az olaszok meg-megújuló támadásai közepette.³³

Az évezredes hadi és kereskedelmi útnak számító Wippach-völgybe történő bejutáshoz az olaszoknak el kellett foglalniuk a görzi hídfőt. A hídfő védelmét és a völgybe történő bejutás megnehezítését a Wippachtól délre magasodó Karszt-fennsík, s ennek nyugati nyúlványa a Doberdó-fennsík szolgált.

Földrajzi értelemben a Doberdó-fennsík, az Adriai-tenger északi medencéjében fekvő Karszt-hegység hozzávetőleg 60 km² kiterjedésű nyugati nyúlványa, amelyet a Vallone-völgy választ el a Karszttól. Keletről ez a völgy, délről az Adria, nyugatról az Isonzó, északról a Wippach folyó által határolt területe. A terület, amelynek névadója a fennsík déli részén található Doberdó falu, mai hivatalos nevén Doberdo del Lago település.

Olaszország hadba lépését követően a támadó olasz csapatok 1915. június 22-én érték el az Isonzó vonalát. A hadtörténetírás 12 isonzói csatát tart számon. Ezekből 11-ben olasz támadásokra került sor 1915 júniusától 1917 szeptemberéig, míg 1917 októberében a 12. csata az osztrák-magyar és a szövetséges német alakulatok közös támadása volt Caporettonál.

1915. június 23-án, az első isonzói csata kezdetén, a folyó alsó folyásánál a hadvezetés döntésének megfelelően az osztrák-magyar csapatok visszavonultak a Doberdó-fennsíkra és ott rendezkedtek be védelemre. Az osztrák-magyar hadvezetés, látva a kibontakozó olasz támadások fő irányát, az orosz frontról Karintiába

³¹ A folyó neve ma Vipava, Szlovénia

³² Ma Gorizia, Olaszország

³³ PINTÉR 2012.

vezényelt VII. temesvári hadtest azonnali Doberdó-fennsíkra átirányításáról határozott. A Wippachtól a tengerig terjedő terület védelmének irányításával 1915. július 6-án József Ágost főherceg lovassági tábornokot, a hadtest parancsnokát bízta meg.³⁴

A hadtest béke időbeni állomáshelye Temesvár volt. A világháború kirobbanásakor először a Balkánra, majd 1914 augusztusának végén az orosz frontra helyezték, innen került 1915 májusában Karintiába. A túlnyomórészt alföldi származású magyar bakák a magas hegyekben kevésbé voltak alkalmazhatók, a hegyi kiképzésük és felszerelésük is hiányzott. Ezen okok és a készülő olasz támadás fő irányát látva határozott a hadvezetőség a hadtest Doberdó-fennsíkra vezényléséről. Ekkor két hadosztály tartozott a kötelékébe: a temesvári 17. közös gyaloghadosztály és a nagyváradi 20. honvéd gyaloghadosztály. Mindkét hadosztály magyarországi kiegészítésű ezredekkel állt.

A 17. közös gyaloghadosztály háború alatti parancsnokai az ezredek vezetőivel együtt osztrák tisztek voltak. A hadosztályt 1915 májusa és 1916 szeptembere között Karl Gelb tábornok irányította. A 20. honvéd hadosztály és az alárendeltségébe tartozó ezredek parancsnokai, a honvéd haderő jellegéből következően, magyarok voltak. 1915. július 22-én Nagy Pál vezérőrnagytól Lukachich Géza vezérőrnagy vette át a hadosztály vezetését, aki már a hadtest Doberdóra érkezése előtt is irányította a fennsík védelmét. Innentől kezdve Lukachich tábornok neve egybefonódott a legendás hadosztályéval.³⁵

³⁴ A VII. hadtest parancsnokságát József főherceg, lovassági tábornok 1914. november 1-én az orosz fronton vette át. A magyar katonái között rendkívül népszerű, „József apánkként” emlegetett József Ágost (1872–1962) magyar királyi herceg, osztrák főherceg, a Habsburg-dinasztia magyarországi ágának tagja volt. A Fejér megyei Alcsúton született főherceg a győri bencés gimnázium elvégzése után 1890-től került katonai pályára. 1911-ben a budapesti közös 31. gyalogos hadosztály parancsnoka lett. A háború kitörésekor hadosztálya élén előbb a szerb, majd az északi hadszíntérré vezényelték. A VII. hadtest élére kerülve magyar katonái közötti népszerűségét közvetlensége, az egyszerű közkatonára sorsa iránti érdeklődése és törődése, valamint magyar nyelvtudása eredményezte. Doberdó-fennsíkon is rendszeresen kereste fel egyszerű tisztit „áruhában” az első vonalakban tartózkodó csapatokat, s beszélgetett el magyarul a kilitéről gyakran mit sem sejtő bakákkal és csapatisztekkel.

³⁵ A kassai születésű báró somorjai Lukachich Géza (1865–1943) 1887-ben hadnagyként a közös hadseregben kezdte a katonai pályafutását. 1900-tól a Honvédséghez került, s 1911-től - immár ezredesként - újra a közös hadseregbe, ahol a 38. gyalogezred parancsnoka lett, s az alakulat élén vonult 1914-ben a balkáni hadszíntérré. Később a 2. hegyi dandár vezetőjeként került át 1915 májusában az olasz frontra. A Doberdón vívott hősiességeit követően a két gyaloghadosztályt, bár hivatalosan a fogalom nem létezett, az Osztrák Magyar Monarchia „gárdahadosztályaiként” is emlegették.

A főherceg és a hadteste látta el ezt követően Doberdó védelmét. A hadtestbe tartozó hadosztályok ezredei mind Magyarország területéről kerültek ki. A 17. közös hadosztály a 39-es debreceni, 43-as karánsebesi, 46-os szegedi és a 61-es temesvári közös, míg a 20. honvéd hadosztály az 1-es budapesti, 3-as debreceni, 4-es nagyváradai és 17-es székesfehérvári honvéd ezredekéből állt. Reifenbergbe³⁶ sorba beérkező magyar ezredek a kivagonírozást követően azonnal állásba kerültek. A hadtest élét képező 17-es székesfehérvári honvédek és a szegedi 46-osok 1915. július 6-án lettek először harcra vezényelve a Redipuglia és Polazzo közötti védelmi szakaszon.

A Doberdó védelmi vonala, a fennsík jellegéből adódóan, nyugat felé kipúposodó patkó alak volt. A fennsík közepének számító Marcottinitől az olasz tüzérség átlag 7-8 km-re helyezkedett el, így a 7-11 km lőtávolságú 120, 149 és 210 mm-es olasz lövegek a Vallone-völgytől nyugatra kezdődő egész Doberdót belőtték.

Az állások 1915 nyarán nagyon kezdetlegesek voltak, alig nyújtottak védelmet. Kezdetben a lövészárkok sziklába mélyítéséhez sem elegendő robbantóanyag, sem kőfejtő szerszámok nem álltak rendelkezésre, így a csapatok a kő- és sziklatömbökből emeltek hevenyészett állásokat, valamint a helyi lakosság által a dolinák művelése miatt kitermelt kövekből épített kőfalakat használták fedezékként. Az így kialakított védelmi állások előtt, a sziklás talaj miatt, a drótkadályokat is csak alig lehetett rögzíteni, ezért csak szögesdróttal övezett fabakokat (úgynevezett spanyollosokat) és szögesdrót hálókat, hengereket gördítettek az állások elé. Ezek, messziről is könnyen kivehetőek lévén, nagyon jó célpontot szolgáltattak az ellenséges tüzérségnek, amely a drótkadályokat a kőfalakkal és a védőkkel együtt elsöpörte a föld színéről. Egy-egy pontosan becsapódó gránát hatása a szétfröccsenő kövektől többszörösére növekedett. Az olasz tüzérség kiapadhatatlan lőszerkészlettel rendelkezett, míg az osztrák-magyar védőknek a három hadszíntéren is folyó küzdelmek miatt állandóan takarékoskodniuk kellett.

A hevenyészett állások mögött meghúzódó gyalogság legnagyobb veszteségét az állandó tüzérségi tűz okozta, ami azonban nem törte meg, hanem a végletekig fokozta a túlélő védők elszántságát, akik alig várták az olasz gyalogság megváltásnak számító rohamát. A csaták során az „Avanti Savoia!” kiáltással rohmozó olaszokat a védők puska és géppuska tüzével, olykor véres közelharcban verték vissza. A legénység a folyton ismétlődő olasz tömegrohamok alkalmával sok esetben már alig tudott löni, mert az állandó tüzeléstől a válluk és mutatójuk bedagadt, illetve

³⁶ Ma: Branik, Szlovénia

kisebesedett. A közelharcban a törsturony mellett a legkülönbélebb harceszközök, mint például a bokszer, balta vagy a buzogány használata is elterjedt.

1915. augusztus 10-én a háború szörnyűségeit már jól ismerő József főherceg megrendült bejegyzést tesz naplójába a Monte San Michelén a magyar honvédek-nél tett látogatását követően. A bejegyzés érzékletesen szemlélteti az 1915-ös nyári doberdói viszonyokat: „Elöttem a holtak százaival borított lejtő, melyről fullasztóan förtelmes hullaszag fülledt búze özönlik ránk. Elviselhetetlen egy borzalom ez... Annyira fojtogat engem, hogy hosszú ideig tart, míg önuralmamot visszanyervén beszélni tudok. Itt az állások még igen kezdetlegesek és alig nyújtanak védelmet. Az ellenség szakadatlanul lő a Monte Fortinról és a 197-ről, mind a két irányból tüzelő lövegei hosszantozzák arcvonalunkat és így az emberfölötti munkával a sziklába vésett még csekély árkokat folyton újra betemetik. Szegény halott honvédek és olaszok hevernek mindenütt a gránátok által cafatokra tépve, a nap perzselő hevében gyorsan rothadva. Az emberek meg sem mozdulhatnak, mert amint csak egy kicsit fölemelkedik valamelyik, máris jönnek az ellenséges lövedékek. Bekötött orral és szájjal fekszenek és kaparják, vésik a sziklát, s építenek, hogy a következő pillanatban egész munkájukkal együtt a lezuhanó nehéz lövedékektől megsemmisíttessenek. [...] 5 percnyi tartózkodás után mélyen megindulva és megrázva kúszok visszafelé. Borzasztó e sok rothadó hús, s a fekete aludt vér, ami mindenütt hever és tapad; oly szörnyűséges, hogy a réműlettől jéggé dermed a lelkem. Mindig itt feküdni, csak egyszer éjjel kihűlt romlott eledelt kapni, ez irtóztató hullaszag közepette, mely nyelvre, s a torokra tapad, azt az étellel lenyelni; naponta csak egyszer meleggé lett korty vizet kapni, s azt is csak éjjel. S a perzselő nap öldöklő, izzó hevében, melyet a sziklák megtízszerezve sugároznak a rothadó bajtársak között mozdulatlanul feküdni a nehéz kábító hullaszaggal tüdejükben; ettől meg kell, hogy örüljenek. [...] Egész belsőm lázong és felordít, mert az, amit ma láttam, annyira megrázó, hogy örüljön, aki bele nem bolondul. Szegény hőseim bámullak és csodállak benneteket, s nem tudom, hogyan mondjak köszönetet! Csak tudná a világ, hogy mi a háború és mi a rettenetes Doberdó.”³⁷

A főherceg szerette volna a védelmi vonalakat a fennsíkról levinni a jobban kiépíthető és kevesebb áldozatot követelő síkságra, de ehhez nem rendelkezett kellő erővel és tervét felettesei sem támogatták, így az állások minél gyorsabb megerősítésére, a védők helyzetének a lehetőségek szerinti javítására törekedett. A műszaki munkálatokra a szakcsapatokon kívül a pihenőn lévő alakulatokat is igénybe vette.

³⁷ JÓZSEF FŐHERCEG 1928. II. 313–314.

A sziklákba mély árkokat vágtak, robbantottak, ezek elé homokzsák és fémhajcs mellvédeket emeltek, a tartalékok részére minden sziklamélyedést bombabiztos kavernává alakítottak. A fennsíkon lévő barlangokat is a védőcsapatok elhelyezéséhez alakították át, így pl. az 1915 augusztusában felfedezett Črnici-barlangot is egy teljes zászlóalj befogadására alkalmas, több szintes óvóhelyé rendezték be. A fennsíkon lévő csapatok vízellátásának megoldására vízvezetékot építettek, az anyagszállítások végzésére a Vallone-völgyből drótkötélpályát, a Karszt-fennsíkon tábori vasutat létesítettek. Az ezredek általában 8-10 napos váltásban voltak állásokban, a pihenő alakulatok részére barakkokat állítottak fel, majd Lokvicánál Segetin és Korite mellett két nagy laktábort létesítettek.

A nagy véráldozattal járó két nyári csatát követően az őszi összecsapások során már a helyi viszonyoknak jobban megfelelő taktikát választottak a védekező magyar alakulatok. A pergőtűz idején a fedezékeket kiürítették, csak megfigyelőket hagytak benne, és hátrább, illetve az épülő kavernákban igyekeztek elhelyezkedni, s csak a tűz enyhülése, illetve a hátsó állásokra helyeződő, zárótűzre váltáskor szállták meg ismét, nem egy alkalommal a támadó olaszokkal egyszerre. Ilyenkor a legvéresebb kézitusákra került sor. A 4. isonzói csata idején, 1915. november 18-án egy ilyen esetet örökített meg József főherceg is a naplójában a kostanjevicai főhadiszállásának megfigyelőállásából távcsővel követve az eseményeket: „Pergőtűz van főképp a 197-en és attól délre, 12 óra 30 perckor a legborzasztóbb gránát- és aknaverés után egy erős ellenséges gyalogsági támadást látok a 197-en, s attól délkeletre, mely azonban összes löfegyvereink pusztító tüzeiben és elkeseredett kézigránátharcban állásaink előtt vérbe fojtva összeomlik. 1 óra 5 perckor ugyanott újra rohamoznak az olasz tömegek és dühöngő kézitusában állásainkba rövid időre újra betörnek, egy erélyes és lendületes ellentámadással, melyet Lux hadnagy egy 46-os félészázaddal csinált kiszorítottatott. 1 óra 30 perckor már megint rohamozik az ellenség és megint betör, a legborzasztóbb küzdelem fejlődik ki kézigránáttal, szuronnyal, gyilokkal; a hullák és vergődő haldoklók tornyosuló hekatombái borítják a vad küzdelem színterét. Szörnyűség volt látni - hiszen küzdeni kell -, de ez itt már nem volt küzdelem, hanem örült gyilkolás, vad mézszárlás, bestiális öldöklés.”³⁸

Az 1915-ös év négy nagy isonzói csatája során a Doberdóra újabb alakulatok érkeztek a hadtest megerősítésére, majd egy részük távozott is, a nyolc magyar ezred azonban folyamatosan maradt. A sorköteles korúakból álló ezredek mellett két magyar népfelkelő ezredről is említést kell itt tennünk. Ezekben 35 évnél

³⁸ JÓZSEF FŐHERCEG 1928. II. 665.

idősebb népfelkelő korú katonák harcoltak. A feladatuk, mint túlkorosokból feltöltött, harmadik vonalat alkotó haderő nem a harcokban való közvetlen részvétel lett volna, hanem csak a közös hadsereg és a Honvédség támogatása. A háború alatt azonban kezdettől fogva harci feladatokban is részt vettek a magyar népfelkelő gyalogezedek. Így került 1915 júliusában a Doberdóra a székesfehérvári 17. és a budapesti 29. népfelkelő ezred is és egészen 1916 nyaráig kivette részét az itteni összecsapásokból. A 16. honvéd hegyidandár kötelékébe tartozó ezredek, illetve egyes zászlóaljaik a hadihelyzettől függően gyakran kerültek a 20-as honvéd, vagy épp a 17-es közös hadosztály alárendeltségébe.

Az idősebb korú népfelkelők olykor zúgolódtak is az ellen, hogy nekik is ilyen körülmények között kell helyt állniuk. Kónya Gábor, a hegyi dandár református lelkipásztora egy alkalommal a prédikációjában is megörökítette az esetet: „a népfelkelők között némelyek úgy okoskodnak, s hallottam is a méla zúgolódást, hogy pl. itt az Isonzó mentén nem a népfelkelőknek, hanem fiatalabb katonáknak kellene állani.” A tábori lelkész a választ is megadta a zúgolódóknak: „Akiket védünk, azok mindnyájuknak atyánkfiai. A haza mindnyájunk hazája. S a szeretet hogyan róna kevesebb és könnyebb kötelességet azokra, akik érettebb megfontoltsággal láthatják a fenyegető szörnyű veszélyt és akik a haza nagy egészén belül szűkebb családjukat és szerzett javaikat is védik egyszersmind.”³⁹

A fennsík kulcsponyját jelentő két 275 méteres kúppal rendelkező Monte San Michelét a 20. honvéd hadosztály, míg az ettől délre található San Martinó falu környékét a 17. hadosztály ezredei védték. A hadtest a meg-megújuló olasz támadások közepette nagyon súlyos veszteségeket szenvedett. József főherceg egyik jelentése szerint 1915. december 15-ig a vesztesége halottakban és sebesültekben már 110 000 főt tett ki, ennek több mint a fele a két magyar hadosztályra esett.⁴⁰

1915 végére a tömegrohamokat az állásháború váltotta fel és szabályos várháború vette a kezdetét. Kulcsszerephez jutottak az állások mögé a lövedékeiket beejteni képes, meredek röppályájú aknavető. Az olaszok szárnyas lövedékeit a találékony bakanyelv csak „macskának” nevezte el, mivel az zuhanás közben hasonló képet mutatott és hangot adott, mint a négylábú ragadozó. Az állások közelsége miatt állandósult a kézigránátharc, majd ugyanezen okok miatt később a földalatti aknaharc. Azonban ezek az események már az 1916-os év krónikájába tartoznak.

³⁹ KÓNYA 1916. 22–23.

⁴⁰ PINTÉR – RÓZSAFI – STENCINGER 2009. 34.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALLA TIBOR (2003): Az Isonzó csaták. In Hermann Róbert (szerk.) *Fegyvert s vi-tézt...* A magyar hadtörténet nagy csatái. Budapest, Corvina Kiadó. 226–240.
- BALLA TIBOR (2003): *Szarajevó, Doberdó, Trianon*. Magyarország I. világháborús képes albuma. Budapest, Scolar Kiadó.
- BALLA TIBOR (2010): Az olasz front. In Romsics Ignác (főszerk.) *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Kossuth Kiadó – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 75–92.
- BERZEVICZY ALBERT *kiadatlan naplója*. (1914–1920). Szerk.: Gali Máté. Komp-Press Kiadó, 2014.
- DOROMBY JÓZSEF-REÉ LASZLÓ (szerk.) (1942): *A magyar gyalogság*. A magyar gyalogos katona története. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat.
- GALÁNTAI JÓZSEF (1988): *Az első világháború*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2001): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona Kiadó.
- GALI MÁTÉ (szerk.) (2014): „Az ország belepusztul ebbe a háborúba.” Berzeviczy Albert kiadatlan naplója. (1914–1920). Kolozsvár. Komp-Press Kiadó – Korunk.
- HORVÁTH MIKLÓS (2004): *A Nagy háború másik arca*. A lövészárkok hétköznapjai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JÓZSEF FÖHERCEG (1928): *A világháború amilyenek én láttam*. II-III. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KIRÁLY M. JUTKA – ŠÖVEGES LIPOVŠEK GORDANA (szerk.) (2014): *Vágyakozás a lövészárkokból*. Egy szécsiszentlászlói házaspár, Jankó Zsigmond és Kovács Matild levelezése az 1. világháború alatt. Lendva.
- KÓNYA GÁBOR (1916): *Szeretet a harcmezőn*. Beszédek. Mezőtúr, Török Ignác Nyomdai Műintézete.
- LUKACHICH GÉZA (1918): *A Doberdó védelme az első isonzói csatában*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR (1940): *A világháború 1914-1918*. IX. és X. kötet, Budapest, Stádium Vállalat és Részvény Társaság.
- NÉGYESI LAJOS (2007): *46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben*. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány.
- NÉGYESI LAJOS (2010): *Csaták néma tanúi*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

- PÉTER I. ZOLTÁN (2011): „Soha, mióta e sártekét emberi láb tapodta, ilyen borzalmas események nem mentek végbe” B. Sárközy Gergely visszaemlékezése – 1. rész. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/01/03/sarkozy_gergely_visszaemlekezese_a_vilaghaborura_1_resz. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:35.
- PÉTER I. ZOLTÁN (2011): „az olasz is megüzente a háborút”. B. Sárközy Gergely visszaemlékezése – 29. rész. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/07/18/b_sarkozy_gergely_visszaemlekezese_29_resz. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:40.
- PINTÉR TAMÁS (2010): A „Doberdó” fogalma. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2010/09/29/a_doberdo_fogalma. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:00.
- PINTÉR TAMÁS (2012): „Újra itt a háború, ki éli túl?” Dr. Kemény Gyula ezredorvos naplója az olasz frontról – 1. rész. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2012/03/12/dr_kemeny_gyula_naploja_1_resz. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:05.
- PINTÉR TAMÁS (2013): „A patkány megerzi a dekung pusztulását”. Kókay László szegedi önkéntes doberdói naplója - 1. rész, *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2013/03/04/a_patkany_megerzi_a_dekung_pusztulasat. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:10.
- PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS: Csataérkutató az Isonzónál. Szegedi 46-osok nyomában San Martino del Carsonál és a Fajti Hribnél. *Hadtörténeti Közlemények* 119. évf. 1. sz. 215–241.
- PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2009): *Magyar ezredek a Doberdó fennsík védelmében*. Budapest, Hibernia Kiadó és Zrínyi Kiadó.
- PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2013): Első világháborús magyar katonatemetők kutatása a Doberdó fennsíkon. In Tóth Zsolt (szerk.) : *Hőseink nyomában*. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Budapest, Zrínyi Kiadó. 87–123.
- RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2008): *17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón*. Székesfehérvár, Honvédség és Társadalom Baráti Kör.
- SZABÓ LÁSZLÓ (1977): *Doberdó, Isonzó, Tirolo*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- SZIJJ JOLÁN (főszerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- VASJA KLAVORA (2010): *Harcok a Doberdón 1915–1916*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Stencinger Norbert

**HARCOK A DOBERDÓ-FENNSÍK
VÉDELMEBEN AZ ELSŐ ISONZÓI
CSATÁBAN
A TEREPEJÁRÁSOK
TAPASZTALATAI**

**DEFENCE OF THE DOBERDO PLATEAU IN THE
FIRST BATTLE OF ISONZO. THE EXPERIENCES OF
ARCHAEOLOGICAL FIELDWALKING**

Abstract

The Austro-Hungarian Monarchy and Italy did not take any defensive precautions along the lower course of the river Isonzo (in Slovenian: Soča) until April of 1915, as the two countries had been allies. As a result of diplomatic alienation and to prevent Italian attack, technical barriers were constructed from the 30 April 1915, and then troops were sent to the region so as to reinforce border protection. After the declaration of war, the numerical superiority of the Italian army was obvious and as a consequence of the initial fights, Italians were able to cross to the East bank of the Isonzo at the Doberdo Plateau. Afterwards, both armies suffered significant losses during the first battle of the Isonzo between 23 June and 7 July 1915. Based on results of archival research and archaeological fieldwalking, this study presents the arrival of the troops, the creation of defence lines, the antecedents, the events and the impacts of the battle.

KEYWORDS: Isonzo, Austro-Hungarian Monarchy, Italy, Doberdo Plateau, 23 June-7 July 1915, first battle of the Isonzo, fieldwalking.

1915. május 23-án a már két fronton harcoló Osztrák-Magyar Monarchia egy újabb ellenséggel került szembe. Az egykori szövetséges Olaszország hadat üzent a már háborúban álló és nagy veszteségeket szenvedett birodalomnak. A fegyveres konfliktust megelőző és a kitörését követő diplomáciai kötékhúzás miatt ez nem érte váratlanul a hadvezetést, de a közös határ és az azt védő alakulatok így is jelentős erősítésre szorultak. Rövid idő alatt kellett megszervezni illetve kiépíteni a védelmet a támadókkal szemben, felkészülni a háborúra egy több mint hatszáz kilométer hosszú határszakaszon.

Nem történt ez másképp az Isonzó (szlovénül Soča) alsó folyása mentén, a Doberdó-fennsík előterében sem. A Karszt-hegység nyugati szélén, északról a Wippach (szlovénül Vipava, olaszul Vipacco) folyó, nyugatról az Isonzó, keletről a Vallone-völgy, délről az Adria-tenger által határolt területnek nagy jelentősége lett az elkövetkezendő hónapokban. Délről bástyaként védte a görzi hídfőt illetve és az egész Wippach-völgyet, az olasz támadások egyik fő irányát.¹ 1915 nyarán lezajlott első isonzoí csatában különösen nagy feladat hárult az itt szolgáló fegyveres erőkre. Ki kellett építeniük a védelmet, illetve feltartóztatni a jelentős túlerőben támadó olasz csapatokat. A következőkben ezeket az eseményeket az itt harcoló magyar alakulatok szemszögéből szeretném ismertetni, a levéltári források és a szakirodalom feldolgozását ötvözve a terepkutatások eredményeivel.

ELŐZMÉNYEK

Nem sokkal az olasz királyi hadsereg, 1915. május 22-én elrendelt általános mozgósítása után, amikor Ausztria-Magyarország határán átkelve megkezdődtek a harcok az itt védekező erőkkel szemben, gyorsan világossá vált, hogy az események nem az előre tervezettek szerint alakulnak és a *Guerra di movimento*, azaz a mozgóháború kudarcot vall, és a várt gyors, Bécsig tartó diadalmenet helyett hosszan elhúzódó harcokra kell számítani.²

¹ PINTÉR – RÓZSAFI – STENCINGER 2009.

² VOLPI 2014.

Pedig az ellenfelek annak ellenére, hogy egy szövetségi rendszer³ tagjai voltak, mind a ketten készültek egy esetleges fegyveres konfliktusra. Azonban a két fél egy más jellegű háborúra tervezett.

Az olasz vezérkar élén Pollio⁴ tábornok kidolgozott egy hadászati tervet, mely a védekezésre fókuszált. Ez a terv a Monarchia csapatainak Dél-Tirolból és az Isonzó irányából érkező támadásával számolt, ezért a Piave jobb partjára helyezte a védelem fő erejét. Itt a 2. és 3. hadsereg tíz hadosztályának kellett volna szétbontakoznia. Ezt a Tagliamento és a határ között három gyalog és három lovashadosztály biztosította volna. A főerők balszárnyának a fedezésére a 4. hadsereg sorakozott fel Cismon-Belluno-Cadore körzetében, elsősorban védelmi feladattal, de felkészülve arra, hogy a Piave és a Tagliamento közé betörő osztrák-magyar csapatok jobb szárnyát támadják. A Garda-tó és Cismon között az 1. hadsereg helyezkedett el hat hadosztállyal, hegyi csapatokkal kiegészülve, azzal a feladattal, hogy Tirol nyugati határszakasza ellen védekeznek. A hadászati tartalékok, három hadosztályt, Padua körzetében a 2. és 3. hadsereg mögött és három hadosztályt pedig Garda-tótól délre az 1. hadsereg mögött összpontosítottak volna. Úgy gondolták, hogy ez a csoportosítás, a korábban kiépített erődökkel összehangoltan, szilárdan meg tudja védeni Olaszországot egy esetleges Monarchia felől jövő támadással szemben.⁵

A háború kitörése után azonban a helyzet megváltozott, és a Monarchia katonai kudarcai hatására az olasz katonai vezetés előtt felmerült egy esetleges támadó hadművelet lehetősége. Cadorna⁶ új hadászati terve már ezzel az elgondolással készült, de alig fél esztendő állt rendelkezésre a tényleges kidolgozáshoz. „A szeptember elsejei direktíva változatai” megjelölést kapta, 1915. április elejére lett kész és figyelembe vette Pollio tábornok terveit is. A felvonuláson nem változtatott, a főerők 2. és 3. hadsereg szétbontakozását azonban közvetlenül a határ előtti térségbe tervezte. A 2. hadsereg a „Carnia-csoportól” délre azt a feladatot kapta, hogy foglalja el a Kolovrat határhegységet és az Isonzó-völgyet. A 3. hadsereg fő feladata a görzi medence, Wippach-völgye, Komen-i fennsík elfoglalása után, tovább vonulni a laibachi medence illetve Trieszt irányába. Az eddig biztosításra

³ Hármass szövetség: 1882. május 20-án megkötött titkos katonai és politikai egyezmény, Németország, a Monarchia és Olaszország között.

⁴ Alberto Pollio tábornok, 1908–1914 között olasz vezérkarfőnök.

⁵ SZABÓ 1977.; MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. IX. kötet.

⁶ Luigi Cadorna gróf, (Pallanza, 1850. szeptember 4. – Bordighera, 1928. december 23.) olasz marsall, 1914 júliusától – 1917. november 7-ig az olasz vezérkarfőnök.

használt csapatokat, mivel nem számolt egy esetleges támadással, a támadókhöz vagy hadászati tartaléknak osztotta be.⁷

A 4. hadsereg a Brenta völgye és a Piave forrásvidéke között bontakozott szét és a feladata megváltozott. Az új terv értelmében biztosította északnyugati irányból a főerőket és a Dráva –völgy és a Pustertal-vasút irányába támadott, mivel ez a vasút volt Tirol és a háttország legfontosabb összekötő vasútvonala.

A 4. hadsereg és főerők között azonban rés lett volna, ide a „Carnia-csoportot” vezényelték azzal a feladattal, hogy a Tagliamento felső folyása térségéből Tarvis és Villach irányában nyomulnak előre kötelékébe tartozó alakulatai, mely előretörés során az erődök leküzdésével megteremtik a lehetőségét egy későbbi sikeres, a klagenfurti medence ellen irányuló támadásnak illetve északról biztosítják a főerők balszárnyát.

Az 1. hadsereg továbbra is védekezett a Tirolból támadó csapatokkal szemben a Stilfsi-hágótól a Brenta-völgyéig. Jobb szárnyával pedig biztosította a 4. hadsereg esetleges támadását. A hadászati tartalék elhelyezése nem változott, de később a támadás megindulása után a 3. hadsereg mögött helyezték volna el.

A terv nem minden esetben követte a realitást, legnagyobb hibája talán az volt, hogy túlzottan számolt a szerb hadsereg segítségével,⁸ holott ennek kicsi esélye volt, hiszen a balkáni állam haderejének épp elég nehézséget okozott a Monarchia csapatainak kiszorítása saját országából, így nagyarányú támadó hadművelet végrehajtására aligha volt alkalmas.⁹

A másik oldalon 1913. évi mozgósítási terv értelmében háború esetén 40 hadosztállal támadta volna a Monarchia hadvezetése a „szövetségesét”. 24 hadosztály az Isonzó mentén kiindulva nyomult volna előre, míg Tirolból 11 hadosztály támadt volna a bekerítés során. Karintiában 5 hadosztály biztosította volna az összeköttetést. Bécsben számoltak azzal is, hogy Szerbia és Oroszország ellen is kirobbanhat a háború, ebben az esetben az olaszok elleni támadásra szánt csapatok számát csökkentették volna.¹⁰

⁷ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. IX. kötet.

⁸ Ebben joggal bízhattak, hiszen 1915. május 21-én egyezményt írtak alá a szerb katonai támogatásról.

⁹ SZABÓ 1977.; MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. IX. kötet.

¹⁰ Uo.

De a háború menete ezeket az elképzeléseket is meghiúsította. Conrad von Hötzendorf¹¹ már 1914 nyarán felhívta a figyelmet a veszélyre és szorgalmazta az olaszokkal szembeni intézkedéseket, majd augusztus 2-ától, az olasz semlegesség bejelentésétől ezeket konkretizálták is.

1914. augusztus 8-án értesítették a szövetséget arról, hogy a felvonuló főerőkkel szemben, az olaszok ellen védelmi intézkedéseket tesznek, melyhez az erőt a hátszágban levő gyengébb alakulatokból biztosították és a délnyugati határ erősítését Franz Rohr¹² lovassági tábornokra bízta. A védelem rendelkezésére mindössze a trieszti 5. Landwehr ezred, öt határbiztosító század és két tiroli lövészedred állott. Ha a harci helyzet úgy alakul, ezeket az erőket területi csendőr, pénzügyőr, és vasútbiztosító alakulatok támogatták volna, még nem mozgósított népfölkelő alakulatokkal egyetemben. A tengerparton számítottak a haditengerészet erőire is. A védelmi tervet az uralkodó 1914. augusztus 15-én jóváhagyta.¹³

Az események tehát úgy alakultak, hogy a korábban támadni akaró Monarchiának védekezni, még a védekezésre készülő Olaszországnak támadni kellett 1915 nyarán.

ELŐKÉSZÜLETEK

A két ország tiroli és karintiai határszakaszát már a háború előtt megerősítették erődök kiépítésével, az Isonzó alsó folyása körzetében azonban nem történt semmiféle előkészület, mely egy esetleges fegyveres konfliktus esetén védelmet biztosított volna. Pedig ahogy az olasz hadászati tervből kiderült, támadásuk fő iránya ebbe a térségbe esett, és itt látták a legnagyobb esélyt arra, hogy a védelmi vonalak áttörése után eljussanak a Monarchia belső területeire. A helyzet tehát 1915 tavaszán kritikus volt.

Az elsődleges feladat az volt, hogy miként tudják a katonák védelmét megoldani illetve műszaki erősítéseket kiépíteni. Ennek megfelelően 1915. április 30-án

¹¹ Conrad von Hötzendorf, Franz gróf (Penzing bei Wien, 1852. november 11. – Bad Mergentheim, 1925. augusztus 25.): osztrák-magyar tábornagy, az OMM haderejének vezérkarfőnöke. 1914 nyarán gyalogsági tábornok, 1915. június 23-tól vezérezredes. 1917. február 28-án lemond tisztéről.

¹² Franz von Rohr (Arad, 1854. október 30. – Rodaun bei Wien, 1927. december 9.): osztrák-magyar tábornagy. Ekkor lovassági tábornok.

¹³ SZABÓ 1977.

megkezdődtek az erődítési munkálatok melyet öt munkásosztag végzett.¹⁴Május 7-én a beérkezett erősítésnek köszönhetően a számuk tizenháromra emelkedett. A munkát rendkívül nehéz körülmények között végezték, és ennek megfelelően nagyon lassan haladtak. „*Leírhatatlan nehézségekre bukkantnak a dolgozó csapatok. Mindenütt sziklatalaj, amelyben csákánnyal, feszítővassal csak itt-ott érhető el valami eredmény. A legtöbb helyen csak robbantással haladtak előre, még a drótakadályok leszúrása is csak úgy volt lehetséges, hogy kőfúróval előbb lyukat vájtak a sziklás talajba.*”¹⁵ – elevenítette fel a munkálatokat Lukachich Géza vezérőrnagy¹⁶ visszaemlékezésében. Ezen kívül gondot jelentett az is, hogy nem rendelkeztek elegendő szerszámmal és robbanóanyaggal. Az elsődleges a műszaki akadályok telepítése volt, ahhoz nem volt elegendő idő, ember, felszerelés, hogy a katonák védelméről is gondoskodjanak, fedezékeket építsenek, lövészárkokat ásanak, illetve véssenek a sziklába. Ezért kőfalakat emeltek, melyek ülő helyzetben a katonák számára védelmet nyújtottak a gyalogsági fegyverek ellen, de a későbbi tüzérségi támadásokkal szemben nem jelentettek biztonságot. Sőt, a becsapódás után szétrepülő sziklaszilánkok súlyos, sokszor halálos sebesüléseket okoztak.

A hadüzent után 1915. május 23-tól június 4-ig nem történt komolyabb olasz támadás, és ez lehetővé tette, hogy befejezzék a munkát. Így amikor az olaszok átkeltek az Isonzón, már három, helyenként ötsoros drótakadály, átlag öt méter széles buktatósávval és – amennyire a természeti viszonyok megengedték – aknák jelentették a védelmet.¹⁷

A védelem kiépítéséhez tartozott, hogy a közelben levő települések egy részét, Redipugliát, Vermeigliant és Selzet, a lakosság kitelepítése után lerombolták, mint ahogy az Isonzón átívelő hidakat is. Az előbbire azért volt szükség, hogy a kiépített állásokból a kilátást ne akadályozzák, és ne nyújtsanak védelmet a támadó olasz alakulatoknak, az utóbbira pedig azért, hogy a folyón való átkelést megnehezítsék számukra.

¹⁴ Egy munkásosztag 180 főből állt.

¹⁵ LUKACHICH 1918. 17.

¹⁶ somorjai, báró Lukachich Géza (Kassa, 1865. március 30. – Budapest, 1943. december 25.) osztrák–magyar altábornagy. 1915 nyarán vezérőrnagy, a harcok után 1915. július 22-től a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka.

¹⁷ STENCINGER 2010.

A védelem kiépítésben fontos szerepet játszott, hogy az Isonzóval párhuzamosan folyó Dottori csatorna¹⁸ vizét, kihasználva az Isonzó magas vízállását, felduzzasztották, majd a csatorna falát május 24-én átrobbantották. Így Redipuglia és Selz között, egy jelentős területen idéztek elő mesterséges árvizet, mely időszakos védelmet nyújtott az olasz gyalogsági támadásokkal szemben.¹⁹

Az előkészületek során nagy problémát jelentett, hogy az időnként elviselhetetlen mediterrán nyárban miként oldják meg a harcoló katonák vízellátását.²⁰ Amíg az Isonzó közelében voltak az állások, ott találhatóak voltak fűrt kutak, de a folyótól távolabb már nehézséget jelentett a víz biztosítása. Lehetőségként felmerült, hogy a Wippach völgyében található kutakról kocsikon szállítják a nélkülözhetetlen folyadékot, de a nagy távolság és a folyamatos tüzérségi támadások miatt ez bizonytalan volt. A megoldást a közelben levő Doberdó-tó jelentette, melynek a vize a természetes szennyeződések miatt ihatatlan volt, viszont a vízfelszín alatt feltörő források kifogástalan tisztaságúak voltak. *”Rekvirált motorral, szivattyúval és csövekkel a doberdói tó partján hevenyészett vízfelvelevező állomást állítottunk fel, ahonnan az ivóvizet Görzben és Monfalconében szerzett fecskendőkocsikkal és tüzérségi fogatolással szállítottuk a csapatokhoz.”*²¹

A műszaki előkészületek azonban nem jelentettek volna segítséget, ha nem érkezik támogatás a már itt szolgáló határvédelmi és rendvédelmi alakulatokhoz. A munkálatokkal párhuzamosan megkezdődött a csapatok szállítása az Isonzó mellé. Elsőként a 2. hegyidandár csapatai érkeztek meg május 15 és 20 között: a császári és királyi 70. közös gyalogezred II., a császári és királyi 76. közös gyalogezred III., míg a császári és királyi 101. közös gyalogezred II. zászlóalja és a császári és királyi 8. gyalogezred egy zászlóalja, a bosnyák 4. gyalogezred I. zászlóalja²² és a 155. Landsturm ezred kiegészítve egy negyed lovasszázaddal. A 2. hegyidandár a 6. hegyidandár csapataival,²³ a császári és királyi 6. közös gyalogezred I., a császári és királyi 38. közös gyalogezred III., és a császári és

¹⁸ A Dottori-csatorna Sagrado településnél ágazik el az Isonzóból és a folyóval és a vasúti töltés mentén Monfalconén keresztül folyva ömlik a tengerbe.

¹⁹ LUKACHICH 1918.

²⁰ STENCINGER 2011.

²¹ LUKACHICH 1918. 21.

²² LUKACHICH 1918. I., míg Klavora (2010) V. zászlóaljat említ.

²³ A 6. hegyidandár parancsnoka Hellenbroth ezredes, a 2. hegyidandár parancsnoka Lukachich vezérőrnagy.

királyi 50. közös gyalogezred IV., a császári és királyi 42. és 81 gyalogezred egy-egy zászlóaljával az 57. közös gyaloghadosztály²⁴ kötelékébe tartozott.²⁵

A hadüzenet híre már az átadás napján, 1915. május 23-án megérkezett a csapatokhoz, és másnap megkezdődött az olasz felderítő, kerékpáros és gyalogos alakulatok támadó mozgása. Az Osztrák-Magyar Monarchia államhatára az Isonzótól mintegy tíz kilométer távolságra feküdt. A védekező csapatok feladata az volt, hogy minél hosszabb ideig megakadályozzák az olaszok folyón való átkelését. A hadvezetőség ugyanis gyorsan belátta, hogy a határokat képtelen lesz megvédeni a túlerőben támadó olasz csapatokkal szemben, így a cél az volt, hogy a természetes védelmet nyújtó folyó keleti partján védekeznek, és ennek megfelelően ott építették ki a műszaki akadályokat is.

Május 24-én a határhoz közelítő első alakulatokat sikerült élénk tüzzel visszaverni. A védők szerencséjére a támadók nem használták ki létszámbeli fölényüket, így egészen június 5-ig sikerült megakadályozni a folyón való átkelést.²⁶

Hogy a csapatok harci kedvét fenntartsák magas rangú vendég érkezett: „*Június 16-án ő császári és királyi fensége, Károly főherceg, trónörökös látogatásával tiszteli meg a csoportot és az Oppachiasellához kivonult két tartalék zászlóalj fölött szemlét tart.*”²⁷

„ÁLLÁSAINKAT FELTÉTLENÜL TARTANI FOGJUK.”²⁸

„Állásainkat feltétlenül tartani fogjuk. Minden támadást vissza fogunk utasítani. És ennek dacára talán mégis sikerül az ellenségnek itt, vagy ott az állásba betörnie: mindenki köteles a betörési helyekkel szomszédos állásrészben az ellenséget oldalazó tűzbe fogva kitartani, mindaddig, amíg a tartalékok felérkeznek és az ellenséget kivetik az állásokból. Semmi szín alatt egy lépést hátrálni nem szabad.”²⁹

– kapta utasításba a Lukachich Géza, vezérőrnagy a 2. hegyidandár parancsnoka 1915. június 29-én, amikor is már hat napja folyamatosan lőtte az olasz tüzérség alakulatának állásait, és számítani lehetett egy közelgő gyalogsági támadásra.

²⁴ A hadosztály parancsnoka Goiginger altábornagy volt.

²⁵ KLAVORA 2010.

²⁶ LUKACHICH 1918.

²⁷ LUKACHICH 1918. 40.

²⁸ LUKACHICH 1918. 60.

²⁹ LUKACHICH 1918. 60–61.

A parancs kiadása előtt hat nappal, június 23-án megkezdődött az első isonzoí csata. Olasz oldalról a Wippach folyó és a tenger között részen az olasz 3. hadsereg támadott, kötelékében a XI., X., és VII. hadtesttel. Ez a 21., 19., 14., 13., és 20. gyaloghadosztályt jelentette valamint az 1. lovashadosztályt és egy tartalék lovas hadtestet.³⁰ Az olasz 3. hadsereg parancsnoka Emanuele Filiberto di Savoia Aosta hercege rendelkezése szerint a VII. hadtest jobbszárnyával a Monfalconétól keletre levő magaslatokra támaszkodva a Monte Cosich és a Monte dei sei Busi magaslatok közötti védőszakaszt, a X. hadtest a Redipuglia és Sagrado közötti védőszakaszt támadja. A XI. hadtest Sagradótól északra a fennsík lejtőjén kapaszkodjon meg, és a X. hadtestet esetleg siker esetén támogassa.³¹

A védelem vezetésére továbbra is Jenő főherceg³² vezérezredes június 14-én kiadott vezetési irányelvei maradtak érvényben, mely értelmében fő célként az időnyerést jelölte meg, azzal a kiegészítéssel, hogy minél kisebb területi veszteségek legyenek. Az Isonzó mentén védekező 5. hadsereg parancsnoka, Boroević Svetožar³³ azonban azt hangoztatta, hogy nem akar területi veszteséget, ugyanis ezzel nagymértékben nőne a védendő arcvonat. Így a Jenő főherceg elgondolása szerinti halogató hátrálások helyett, a hadsereg meglévő védelmi vonalának szinte merev védelmére került sor, ami csak nagy véráldozatok árán volt lehetséges.³⁴

Az 5. hadsereg által védett arcvonat három védelmi szakaszra osztották és ebből a III. esett a Doberdó-fennsík térségébe. Ez további három védőszakaszra oszlott: a Sistina és Debeli vrh közötti területet a 6. hegyidandár egységei védelmezték Hellebronth ezredes parancsnoklata alatt, a Monte Cosich és Sagrado között a 2. hegyidandár harcolt Lukachich vezérőrnagy vezetésével, míg Sagradótól a Wippachig a 93. hadosztály³⁵ soraiban a 60. és az 58. hegyidandár³⁶ alakulataival védte a rá bízott állásokat.³⁷

³⁰ KLAVORA 2010.; MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet

³¹ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet.

³² Jenő <Eugen> főherceg (Groß-Seelowitz, 1863. május 21. — Meran, 1954. december 30.): osztrák főherceg, osztrák–magyar tábornok. Ekkor 1915. május 15-től vezérezredes, 1915. május 27-től a Délnyugati Front parancsnoka.

³³ Boroević Svetožar, de Bojna. (Umetić, 1856. december 13. — Klagenfurt, 1920. május 3.): osztrák–magyar tábornagy. Ekkor gyalogsági tábornok, az osztrák–magyar 5. hadsereg parancsnoka.

³⁴ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet.

³⁵ A hadosztály parancsnoka von Boog vezérőrnagy volt.

³⁶ Az 58. hegyidandár a császári és királyi 27., 47., 87., és 97. gyalogezred zászlóaljaiból állt.

³⁷ KLAVORA 2010.

A csata tüzérségi előkészítéssel június 23-án reggeli 4 óra 30 perckor kezdődött és egészen június 30-ig tartott. Az olasz tüzérségi fölény nagy volt,³⁸ és a lőszerellátás is jobb volt, mint a Monarchia csapatainál. Nagy pusztítást végeztek a nehezen felépített műszaki akadályokban. A Doberdó-fennsík egyes területein június 23-án 12.000, másnap június 24-én pedig 20.000 becsapódást számláltak meg, de Lukachich tábornok visszaemlékezésben június 23-26-ig terjedő időszakra védelmi szakaszában 50.000 becsapódásról ír.³⁹ A számadatok nem biztos, hogy pontosak, de a támadás nagyságrendjét jól alátámasztják. A folyamatosan lőtt állásokat mindvégig sűrű füst és porfelhő borította. A veszteségek hatalmasak voltak, annak ellenére, hogy június 30-ig csak helyi jellegű kisebb gyalogsági támadások voltak. Azért, hogy csökkentsék a veszteségeket, igyekeztek a tűz alatt levő első vonalban a lehetőségekhez képest minél kevesebb katonát tartani. *„Az est beálltakor a tartalékok egy része az első vonal megerősítésére előre jön, a többi rész közel az első vonalhoz helyezkedik el. A reggeli szürkületben a tartalék ismét kivonatik és az első vonalban csak kevés erő marad vissza; míg este újból az egész védőcsapat előre sűrűsödik.”*⁴⁰

A csapatok azonnal megkezdték a második vonalak kiépítését, így az egyvonalas védelem helyett a mélységben tagozott védőrendszer kezdett kialakulni. A munka előrehaladását azonban az olasz tüzérség éber zavarótüze, valamint a kemény, sziklás talaj nagyon késleltette. Nagy problémát okozott az is, hogy a csapatok előre hátra mozgása közben is folyamatosan ki voltak téve a tüzérség támadásának.

Abban a szerencsés esetben, ha egy-egy védelmi szakaszon alábbhagyott a tüzérségi támadás, azonnal megkezdődött a rombolások helyreállítása, a műszaki akadályok kijavítása. Ez a többnyire éjszaka zajló munka azonban fárasztotta a csapatokat, és megnehezítette, hogy a nap nap után megismétlődő hatalmas tüzérségi tűz okozta traumát valamelyest kipihenjék. A megfelelő védelem elégtelensége illetve egyes helyeken teljes hiánya pedig csak növelte a tüzérségi tűz lélekromboló hatását, melyet a bizonytalanság, hogy napok óta várják a gyalogsági támadást szintén csak fokozott.

Az osztrák-magyar tüzérség a lövegek számának és a kiutalt alacsony lőszerkészlet miatt csak az olasz tüzérségi támadások erejének tompítására gondolhatott.

³⁸ KLAVORA 2010. Olasz oldalon 250 ágyút és 45 nehézágyút említ, még a Monarchia oldalán 135 ágyút és ugyancsak 45 nehézágyút.

³⁹ LUKACHICH 1918.

⁴⁰ Uo. 48.

Arra, hogy esetleg megsemmisítsék a szembenálló ütegeket kevés esély volt. Egyrészt a távolság miatt, másrészt az olasz ágyúk rendkívül jól voltak telepítve, kihasználták a fákkal, szőlőkkel és más ültetvényekkel sűrűn fedett terep lehetőségeit. Ebből adódóan a védelem tüzésége főképpen a gyalogsági támadások megakadályozására szorítkozhatott, azonban a csata alatt is erősödött, mivel három 30,5 cm-es üteg érkezett a Vallone-völgybe, melyeket a 2. és 6. hegyidandár védőkörleteiben rendelték tüzelőállásba.⁴¹

A hosszú és idegőrlő tüzéségi előkészítés után a döntőnek szánt gyalogsági támadást az olasz 3. hadsereg június 30-án indította meg. A támadás célját, a hadsereg-parancsnokság június 28-án kiadott intézkedésében határozta meg: a Monfalcone–Doberdó község–Monte San Michele magaslat vonalán túl, lehetőleg a Vallone-völgyet szegélyező lejtőig kell előretörni. A VII. hadtest északi szárnyával Doberdó helységet kapta irányul, a X. és a XI. hadtest támadásra kijelölt egységeivel együtt San Martino del Carso települést és a Monte San Michelét kellett volna elfoglalnia.⁴²

*„Az olasz tüzéség 30-ára virradó egész éjjelen át szakadatlanul lő és nem csak első vonalunkat, hanem Doberdó községet, valamint az összekötő és közlekedési utakat is hatásos tűz alatt tartja biztos jelét adva annak, hogy a nagy támadás másnapra várható.”*⁴³ Az olasz tüzéségi tűz 9 óra körül az egész III. védőkörlet arcvonalára kiterjedt és egyre fokozódott. Egyes védőszakaszokat, például a selzit, már a hajnali órákban gyalogsági támadás ért. Ezek a nap folyamán állandósultak, és egyre hevesebbek lettek. Az olaszok minden tartalékukat mozgósították és igyekeztek döntésre vinni a dolgot. Délután fél négykor az olasz VII. és X. hadtestek gyalogsága támadásba indult. Selz és Polazzo között négy egymást követő hullámban törtek a Monarchia csapatainak állása felé. A Selz–Doberdó község közti műút két oldalán sikerült a betörés. Az olaszok 14. hadosztálya visszaszorította a péterváradi 70./II. zászlóalj, mely előbb lassan hátrahúzódott, de aztán a békéscsabai 101./II. zászlóaljjal együtt és a 42./IV. zászlóalj egyes részeivel lendületes ellentámadással visszaverték az olaszok gyalogságát. Eközben ettől a helyszíntől délre a Monte Cosich birtoklásáért is súlyos harcok dúltak. Az egyre megújuló rohamokat a 6. hegyidandár csapatai visszaverték.⁴⁴

⁴¹ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet.

⁴² MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet.

⁴³ LUKACHICH 1918. 62.

⁴⁴ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet; MAKKAY 1934.; LUKACHICH 1918.

Másnap is folytak a támadások, de talán kisebb hevességgel. A beállt szünetet a csapatok felváltására használták fel. Július 2-án Redipugliánál az olaszok betörték az itt védekező 48. menetezred zászlóaljai által védett védőszakaszba, akik meghátráltak. Az olaszok már-már befészkeltek magukat az elfoglalt fedezékekbe, amikor az éjjel tartalékba vonult 70/II. és 4/V. zászlóaljak kiverték őket.⁴⁵

Jellemző a védők helyzetére, hogy elegendő tartalékok hiányában a megviselt és nagy veszteséget szenvedett csapatokat sem tudták pihentetni. Úgy próbáltak segíteni nekik, hogy egy másik dandárhoz irányítva őket, egy aktuálisan nyugodtabb frontszakaszon kerültek állásba.

Július 3-án az olasz 3. hadsereg is átcsoportosításokat hajtott végre, és Cadorna a hadászati tartalékok mozgósítását is engedélyezte számukra. Az átszervezésnek köszönhetően a nap nagy része nyugalomban telt és csak délután négy órakor kezdődött meg a tüzérségi támadás, mely azonban egyre fokozódott. A 2. hegyidandár által védett védőszakaszokban a folyamatos tüzérségi támadás hatására a katonák meghátráltak és egy 700 méteres rés keletkezett a védelemben. Az, hogy ez nem vezetett az arcvonala összeomlásához és az olaszok nem tudták kihasználni a lehetőséget, a császári és királyi 38. gyalogezred II. zászlóaljának köszönhető. Göllei Inselt István százados vezetésével a kecskeméti bakák visszaverték a támadást és magakadályozták az olaszok előrenyomulását. A hős tiszt tetteért a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét kapta meg.⁴⁶Július 3-án a nagy veszteségek pótlására megérkezett székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred II. és III. zászlóalja és a császári és királyi szegedi 46. gyalogezred I., II., és III., zászlóalja is.

Július 4-én talán az előző napi átszervezésnek köszönhetően az olaszok újult erővel támadtak. A XI. hadtest arra kapott parancsot, hogy San Martino del Carso településre vezető úttól északra támadja a Monte San Michele magaslatot, míg a VII. hadtest csapatai Monfalcone-Vermeigliano között indultak támadásra. A gyalogsági rohamot most is hatalmas tüzérségi támadás vezette be. Reggel fél nyolckor Selz környékén megindult az első gyalogsági támadás, amelyet a császári és királyi 101. gyalogezred II. zászlóaljának katonái visszavertek. Délután 2 órakor újabb nagyszabású gyalogsági támadás bontakozott ki. Az olaszok a Selz-Sdarussina települések között támadtak leghevesebben, de egyes alakulataik a Monte San Michele nyugati lejtőin is befészkeltek magukat. Redipuglia közelében egész délután váltakozó sikerrel folyt a küzdelem, de a császári és királyi 38. gyalogezred II.

⁴⁵ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet; LUKACHICH 1918.

⁴⁶ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet; DOROMBY 1936.

és a császári és királyi 81. gyalogezred IV. zászlóalja sikerrel visszaverte a támadásokat. Selz és Vermeigliano között ismét a békéscsabai zászlóaljnak köszönhetően sikerült megtartani az állásokat, így az olasz csapatok ezen a napon sem érték el a kitűzött céljukat.⁴⁷

Másnap, július 5-én, ismét heves olasz tüzérségi és gyalogsági támadások következtek, melyek Redipugliánál sikerre vezettek. Itt egy szakaszon sikerült elfoglalni a védekező csapatok állásait. Komoly veszélye volt annak, hogy az olaszok kihasználják a sikert és tovább nyomulnak, de a hadvezetőség azonnal tartalékokat küldött a térségbe, így megakadályozták a további előrenyomulást. Az olaszok még háromszor próbálkoztak a nap folyamán, de további sikereket nem tudtak elérni, így az elért eredmények megóvására rendezkedtek be.⁴⁸

Az elkövetkezendő két napban már nem voltak jelentősebb támadások, az olaszok talán egy kicsit hitehagyottan próbálkoztak még ugyan, de ez már nem vezetett sikerre. A súlyos támadások során a kitűzött céljukat nem érték el, csupán a fent említett kis kiszögelyést tudták megtartani Redipuglia közelében illetve a Monte San Michele nyugati lejtőjén tudták befészkelni magukat.

A veszteségek mindkét oldalon nagyok voltak. Balla Tibor munkáiban⁴⁹ olasz oldalon 15 000 fős, még a Monarchia oldalán 10 000 fős veszteségekről számol be. Klvaora ugyanezeket az adatokat említi, csak úgy megbontva, hogy védőknél a tízezerből ezer fő fogságba került.⁵⁰ Az adatok azonban nem a Doberdó védelmében hősi halált halt katonákat tartalmazzák, hanem az egész első isonzói csata veszteségeit. Lukachich visszaemlékezésében is közöl adatokat, de az nyilvánvalóan az általa vezetett csapatokra vonatkozik, nem a teljes Doberdó védelmében harcoló csapatokra.

A pontos adatok megállapításához további levéltári kutatások szükségesek. A csatában részt vevő alakulatok halotti anyakönyveinek, ha megmaradtak, kutatása során talán pontosabb számot kaphatunk, és választ arra a kérdésre is, hogy mely sírkertekbe helyezték végső nyugalomra a hősi halottakat. Ebben az időszakban még nem voltak kialakított nagy katonatemetők, a holttesteket ott helyezték végső nyugalomra, ahol elegendő földréteg volt a temetkezéshez és viszonylagosan nyugodt helyet találtak. Igénybe vették a környező települések temetőit is, de hogy pontosan melyeket az további kutatásokat igényel.

⁴⁷ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet; MAKAY 1934.; DOROMBY 1936.

⁴⁸ MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR 1940. X. kötet; LUKACHICH 1918.

⁴⁹ BALLA 2003.; BALLA 2010. 229.

⁵⁰ KLAVORA 2010. 57.

TEREPBEJÁRÁSOK TAPASZTALATAI

A kutatás során számos olyan kérdés merült fel, amelyekre csak a helyszínen végzett terepbejárások adnak választ. Alapítványunk kutatócsoportja⁵¹ számos alkalommal végzett hadtörténeti terepelemzést⁵² a Doberdó-fennsíkon. Az első isonzói csata helyszínén ez még teljes egészében nem történt meg, de az egykori harcok helyszínének azonosítása már igen, és így is számos, a kutatás során felmerült kérdésre választ kaptunk.

Az első isonzói csata nyomai jóval kevésbé maradtak fenn, mint azoké a küzdelmeké, ahol ma is láthatók a lövészárkok maradványai. Ezek hiányában az azonosítást olyan pontok keresésével kellett kezdenünk, amelyek a korabeli térképeken, vázlatokon és a mai térképeken is megtalálhatóak. A helyzetet nehezítette, hogy harcok kezdetekor még nem készítették a katonák olyan precíz térképeket, mint később. Ezért a második isonzói csata idején készített vázlatoknak nagy hasznát vettük a csata helyszínének azonosításakor, hiszen a két csata helyszíne gyakorlatilag egybe esett.

Szerencsére sok jellegzetes pont volt. Talán az egyik legfontosabb ilyen a Doberdó del Lago községből Selzbe vezető műútnál van, a 44-es magaslati pont. Itt az út derékszögben az addigi nyugat–keleti irányból dél felé fordul, mely jól látható a korabeli térképeken, vázlatokon is és a maiakon is. Látható az is, hogy innen déli és északi irányba húzódtak az egykori állások. Ezt követően még kerestünk egy-két azonosítási pontot, amely igazolása megerősítette a feltételezésünket, hogy az egykori harcok helyszínén járunk. Ilyen volt a korabeli vázlatokon feltüntetett Vermeiglianóból induló taliga út, amely jellegzetes vonalvezetést sikerült napjainkba is azonosítani. Ezeknek és további pontoknak a meghatározásával joggal feltételezhetjük, hogy sikerült meghatározni az egykori csata helyszínét.

Az elsődleges, amivel minden egyes terepbejáráson szembesülünk, azok a természeti viszonyok. A visszaemlékezések, jelentések, hazaküldött levelek beszámolnak arról, hogy a katonák milyen nehéz körülmények között harcoltak, éltek itt. Ezt, bár jóval nyugodtabb körülmények között, mi is megtapasztaltuk. A terület ma is sziklás, köves csak néhány helyen borítja vékony földréteg, még úgy is, hogy időközben az 1960-as években egy UNESCO program keretében feltöltötték a terület jó részét földdel. A vékony földréteg egyébként gondot okozott a harcok

⁵¹ Az NHKA kutatócsoportjának tagjai: Rózsafi János, Pintér Tamás, Stencinger Norbert.

⁵² NÉGYESI 2010.

alatt, hiszen nagyon nehéz volt olyan terület találni, amely temetésre alkalmas volt, és az erődítések építése is sokkal nehezebben haladt.

Érdekes döntés volt a hadvezetőség részéről, hogy nem a Monarchia államhatárán építette ki a védőállásait, hanem egy jó 10 kilométer széles sávot átadva és két hídfőt meghagyva az Isonzó keleti partján. A terepbejárások és végül az elhúzódó harcok igazolták ennek a döntésnek a helyességét. Egyrészt az Isonzó egy természetes akadályt jelentett, amelyen való átkelés, főleg a hidak lerombolása a helyenként meredek folyómeder miatt nagy nehézséget okozott a támadó olasz csapatoknak. Másrészt az Isonzó keleti partján a Doberdó-fennsík, mint a Karszt-hegység nyugati szegélye kiemelkedik környezetéből. A földrajzi magasságok igazából nem is fejezik ki, hogy mennyire. A legmagasabb pont a Monte San Michele, 275 méter magas, de a folyó nyugati partján elterülő síkságról leküzdhetetlen akadálnak tűnik. Ugyanis, a folyó partjáról meredek emelkedők vezetnek a dombok gerincére. Így a földrajzi viszonyokat látva, teljes mértékig helyes volt az a döntés, hogy a csapatokat az Isonzó keleti partján rendelik védelemre.

Láttuk, hogy az első isonzói csatában heves támadások érték a fennsík déli részét a Monte Cosich–Monte dei sei Busi. A terepbejárások választ adtak arra a kérdésre is, hogy ez miért volt. Ezen a területen ugyanis helyenként jóval lankásabb a dombhát, mint a fennsík északi részén a Monte San Michelénél. Így nyilván itt sokkal nagyobbak voltak a támadó csapatok esélyei, mint a meredekebb részen. A terepbejárások során az olasz kutatótársaink, Marco Mantini és Silvo Stock felhívták a figyelmünket a selzi kőbányától északra található, nyugat-keleti irányú vízmosásokra. Ezeken a természeti képződményeken át a fennsík peremére lehetett feljutni, még pedig a védekező csapatok előtt teljes fedettségben, észrevétlenül. Elmondták, hogy ezt az olasz katonák is kihasználták, és innen indították rohamukat a Monarchia csapatainak állásai ellen, nem csak az első isonzói csatában. Az egykori támadók útvonalait végigjárva magyarázatot kaptunk arra, hogy miért itt erőltették elsősorban a fennsíkra való feljutást az olasz csapatok.

A nagy veszteségek egyik magyarázata, hogy a heves tüzérségi támadások során a katonáknak semmi nem nyújtott védelmet a becsapódó lövedékekkel szemben. Komoly gondot okozott az is, hogy az arcvonalba való eljutás teljesen nyitott, belátható területen történt. Amikor a helyszínen jártunk, megdöbbentő volt ezt tapasztalni. A levéltári kutatásokból tudtuk, hogy az olasz tüzérség ütegeit hova telepítették, és pontosan ráláttunk az egykori helyükre. Az itt vonuló katonákat semmi nem védte meg egy tüzérségi támadástól, ami nagyon gyakori volt a harcok

alatt. Egyben talán magyarázatot ad arra is, hogy miért volt az, hogy többen haltak meg a tüzérségi támadások során, mint a gyalogsági rohamot követő kézitusában.

A Doberdó-fennsík északi részén lezajlott harcokról gyakran olvasható, hogy az utat használták fel a támadók segítségül. Ezen a területen a folyópartról jóval meredekebben emelkedik a felszín, mint a fennsík lankásabb részein. Az évszázadok alatt az itt élő lakosság nyilván a legkedvezőbb helyen próbált meg eljutni a fennsíkon található településekre. Itt alakultak ki az utak. Ezt a katonák is szerették volna kihasználni és feljutni a kijelölt célíg.

Az eddigi terepbejárások számos kérdésre választ adtak, de még számos megválaszolatlan van függőben továbbra is, melyhez további levéltári és terepkutatásokra van szükség.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AJTAY ENDRE (1933): *A volt császári és királyi 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918.* Szeged. 107–109.
- BALLA TIBOR (2003): Az Isonzó csaták. In: Hermann Róbert (szerk.) *Fegyvert s vitézt...A magyar hadtörténet nagy csatái.* Budapest, Corvina Kiadó. 226–240.
- BALLA TIBOR (2003): *Szarajevó, Doberdó, Trianon.* Magyarország I. világháborús képes albuma. Budapest, Scolar Kiadó.
- BALLA TIBOR (2010): Az olasz front. In: Romsics Ignác (főszerk.) *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Kossuth Kiadó és HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 75–92.
- DOROMBY JÓZSEF (1936): *A volt császári és királyi 38. gyalogezred története és emlékkönyve* Budapest. 201–213.
- DOROMBY JÓZSEF – REÉ LÁSZLÓ (szerk.) (1942): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története.* Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat. 334–338
- GALÁNTAI JÓZSEF (1988): *Az első világháború.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2001): *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó.
- HORVÁTH MIKLÓS (2004): *A Nagy háború másik arca. A lövészárkok hétköznapijai.* Budapest. Akadémiai Kiadó.
- JÓZSEF FŐHERCEG (1928): *A világháború amilyenek én láttam.* II-III. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KLAVORA, VASJA (2010): *Harcok a Doberdón 1915-1916.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 47–57.
- LUKACHICH GÉZA (1918): *A Doberdó védelme az első isonzói csatában.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- LUKACHICH GÉZA (TGY): *A doberdói harccsoport tevékenysége 1915. május 16–július 12-ig.*
- HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár. Tanulmánygyűjtemény 190.
- MAGYAR KIRÁLYI HADILEVÉLTÁR (1940): *A világháború 1914–1918.* IX. és X. kötet, Budapest, Stádium Vállalat és Részvény Társaság. IX. kötet: 669–735. X. kötet: 707–734.

- MAKKAY MACHALEK PÁL (1934): *A 101-es zászló alatt – a volt békéscsabai császári és királyi 101. gyalogezred emlékalbuma*. Budapest. 107–115.
- NÉGYESI LAJOS (2007): *46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben*. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány.
- NÉGYESI LAJOS (2010): *Csaták néma tanúi*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 36–42.
- PINTÉR TAMÁS (2010): A „Doberdó” fogalma. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2010/09/29/a_doberdo_fogalma. Hozzáférés: 2015. január 11. 14:00.
- PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2009): *Magyar ezredek a Doberdó fennsík védelmében*. Budapest, Hibernia Kiadó és Zrínyi Kiadó. 24–50.
- PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2013): Első világháborús magyar katonatemetők kutatása a Doberdó fennsíkon. In: Tóth Zsolt (szerk.): *Hőseink nyomában*. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Budapest, Zrínyi Kiadó. 87–123.
- RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT (2008): *17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón*. Székesfehérvár, Honvédség és Társadalom Baráti Kör.
- SIPOS GYULA (szerk.) (1937): *A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog és népfőlkelő ezred története*. Székesfehérvár. 53–58.
- STENCINGER NORBERT (2010): „valódi állások még nincsenek” – Élet a Doberdó lövészárkaiban 1. rész. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2010/08/31/valodi_allasok_meg_nincsenekcsak_a_vonalat_melyben_a_csapatok_fekusznak_nevezik_allasnak Hozzáférés: 2015. január 11. 19:10.
- STENCINGER NORBERT (2011): „elepedünk egy kis víz után” – Élet a Doberdó lövészárkaiban 4. rész. *Nagy Háború Blog*. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/03/23/elet_a_doberdo_loveszarkaiban_4_resz Hozzáférés: 2015. január 11. 19:10.
- SZABÓ LÁSZLÓ (1977): *Doberdó, Isonzó, Tirol*. Budapest, Gondolat Kiadó. 49–76.
- SZIJJ JOLÁN (főszerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- VOLPI, GIANLUCA (2014): Vesztes csata vagy vereség? Caporetto Olaszországban és a külföldön kialakult negatív mítosza In Markó György – Schmidt Mária (szerk.) *Európai testvérháború 1914–1918*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. 81–97.

1. kép. A csapatok helyzete Polazzo és a Monte Cosich között 1915. június 29-én.
In LUKACHICH. 1918. 59.

2. kép. A vízmások, amelyek segítették az olasz csapatokat a támadásban. A képen balról: Marco Mantini, Silvo Stock és Pintér Tamás. A szerző felvétele

3. kép. Nyílt terület a Doberdó-fennsík déli részén, amelyet az olasz tűzérés ellenőrzése alatt tartott. Rózsafi János felvétele

4. kép. A vermeglianoi taliga út jellegzetes kanyarulata, amely segített a helyszín azonosításában. A szerző felvétele

Nagy Tamás

A MONARCHIA VASÚTJAI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

THE RAILWAYS OF THE MONARCHY IN WORLD WAR I

Abstract

The outbreak of WWI hundred years ago, in July 1914 had a decisive influence both on Hungarian and on world history. The Great War was the armed conflict where military land transportation was organised almost exclusively by rail. Among the Hungarian railway companies, the MÁV (Hungarian State Railways) and the South Railways, which was still independent at that time, shared the biggest part of the tasks. After the army, the railwaymen made the greatest sacrifice of people, material and workforce. I firmly believe that we must acclaim the accomplishment of the railwaymen who held on during the four and a half years of the war knowing that conscription and war losses would prune back the most active age groups of their staff. However, we must raise the question critically: despite a decade of preparation why did the army leadership not count on the simultaneous attack of all possible enemies? Historiography and relevant sources indicate that there were separate, but synchronised operation plans with railway capacity included for the mobilization against Serbia and for the case of the war declaration of Russia, but the Monarchy did not have a reaction plan for simultaneous mobilization on all fronts and for war declarations that followed within days. However, the Monarch could have or should have counted on the possibility (at least after the annexation of Bosnia-Herzegovina in 1908 that had resulted in the alienation of Russia and the Monarchy) of a two-front war and organise the transportation of soldiers and

the provision of civil population. The analysis of the railway system of the era confirms that the Dual Monarchy had not prepared for a war with several fronts with the development of the infrastructure. In order to realise the ‘Blitzkrieg plan’, an extraordinary speed and efficacy of transportation was needed, as the example had been set by the Prussian army in the war of 1870. On the contemporary level of technical development, quick mass transportation could have been carried out only on a railway system of multiple tracks. As far as the exits of the Carpathian Basin are concerned, double tracks were built only in north-eastern Hungary, in the direction of Russia; the other fronts were approachable on secondary lines of single tracks built for slower trains with light axle. On the Eastern side of the Carpathian Mountains, there were no railways at all on a 350 kilometres-long distance from the valley of the river Tisza to the Ghimes-strait; this was the reason why Brusilov directed his offensive in 1916 towards Bukovina.

KEYWORDS: rail, railwaymen, mobilization, Austro-Hungarian Monarchy

Hadifogolyvonat oroszokat szállít a galíciai hadszíntérről Magyarországra a Kárpátokon át, az 1915 februárjában helyreállított Ung-völgyi viadukton (A külön nem jelölt illusztrációk dr. Kubinszky Mihály gyűjteményéből származnak)

A száz évvel ezelőtt, 1914 július 28-án kezdődő első világháború nemcsak a történelmi Magyarország sorsát érintette végzetesen, de az egész világ további alakulására döntő befolyást gyakorolt. A „nagy háború” az a katonai konfrontáció volt, amelyben még és már a szárazföldi katonai szállításokat szinte kizárólag vasúton szervezték meg. A magyarországi vasúttársaságok sorában a MÁV-ra hárult a legnagyobb feladat, valamint az akkor még önálló Déli Vasútra és Kassa–Oderbergi Vasútra. A hadsereg után a vasutastársadalom hozta a háborúban a legnagyobb emberi, anyagi és munkaerő-áldozatot.

Az utókor csak elismeréssel méltathatja a négy és fél éves háborúban az eredeti szakmájukat ellátó vasutasokat, tudva, hogy a sorozás és az embervesztés közülük is az életkori összetétel szempontjából legaktívabb hányadot ritkította meg. De annál kritikusabban vethetjük fel a kérdést, hogy a hadvezetőség a – többéves, sőt évtizedes – előkészítés során miért nem számolt a várható ellenségek időben egyszerre történő fellépésével. A szakirodalom és a vonatkozó források feldolgozásából kiviláglik, hogy a Szerbia elleni felvonulás és az Oroszország részéről várható hadüzenet mindegyikére volt ugyan a vasúti kapacitással összehangolt felvonulási terv előkészítve, de a várható és napokon belül bekövetkezett együttes mozgósításra, majd hadüzenetre nem volt megfelelően kidolgozott intézkedés. Pedig legalább az 1908. évi bosznia-hercegovinai annexió óta, amely az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország viszonyát közel egy évtizeddel a háború előtt fenyegetően megrontotta, számolni lehetett, sőt kellett volna azzal, hogy a két frontra egyidejűleg kell csapatokat szállítani, és közben szükséges a lakosság ellátását is biztosítani. Ehelyett a Monarchia vezetői még július 28-án is abban bíztak, hogy az oroszok nem (vagy nem most) fognak hadüzenetet küldeni.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA VASÚTI FÖLDRAJZA¹

A dualista állam 676 ezer km²-nyi területén 48 300 kilométer vasút épült 1914. július 28-áig, ebből 2500 kilométer különböző vágányközű keskeny nyomtávú vasútvonal, 45 800 kilométer normál nyomtávú, utóbbinak 18,5%-a kétvágányú: 8500 kilométer.

¹ KERI KÁLMÁN (1985): Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténelmi közlemények* XXXII. évf. 2. sz. 225–293. Itt jegyezzük meg, hogy a földrajzi neveket 1914-ben érvényes névalakban, de mai helyesírással szerepeltetjük. A helynevek mai alakja az internet segítségével könnyen meghatározható.

A magyar Szent Korona országainak területén a 22 489 kilométeres hálózatból 1603 kilométer a keskeny és 20 886 kilométer a normál nyomtávú vasutak hossza. Ebből látható, hogy a kétvágányú vonalak aránya a magyar államfélen (6,4%) lényegesen kedvezőtlenebb volt az osztráknál (27%)! A potenciális ellenségek felé vezető vasútvonalak közül Ausztriában csak a tiroli, az első trieszti és a galíciai fővonal volt kétvágányú, Magyarországon pedig kizárólag a miskolc–beszkidi. Ezzel szemben a cári Oroszország a Galícia és Kelet-Poroszország felé vezető vasútvonalait francia tőkeinjekcióval jelentős mértékben fejlesztette. (1. térkép)

A száraz statisztikai adatok alapján a Monarchia a világ egyik legsűrűbb vasúthálózatával rendelkezett, ám a vasútvonalak földrajzi elhelyezkedése erős aránytalanságot mutatott. Amint Majdán János megállapította,² a Monarchia fővonalai alapvetően a kontinentális kereskedelem szempontjai alapján épültek, Kubinszky Mihály és társai ismertették,³ hogy a mellékvonalak építése esetén a lokális gazdasági igények mellett a tartományi-vármegyei közigazgatás érdekeit vették figyelembe. Tehát annak ellenére, hogy a vasút stratégiai szerepe már az amerikai polgárháború óta ismert volt,⁴ a fegyverkezési versenyben egyébként is hátrányban lévő osztrák–magyar társállamok nem vállalhatták a vasútépítés magas költségeit. Egyetlen vasútvonalat sem a stratégiai szempontok miatt építettek, legfeljebb a műtárgyak tengelyterhelésénél, az állomási és nyílt vonali vágányok bővítésénél vették figyelembe azokat.

Így a vasútépítés érdekei a kereskedelmi, szállítási igényekhez igazodtak, ennek következtében a Monarchia gazdaságilag fejlett területein (Bécs, Linz és Graz környékén, Csehországban, Sziléziában és Nyugat-Galíciában, valamint Budapest környékén, a Dunántúlon, a Felvidék nyugati részén, Bácskában és Bánságban) rendkívül sűrű vasúthálózat épült ki, viszont az Alpokba, a horvát–dalmát tenger melléki hegyvidékre és Magyarország északkeleti, keleti részébe csak kevés vasútvonal vezetett. A kb. 600 kilométer hosszú német–osztrák határon 52 nagyvasúti határátkönyt épült, a kb. ötször akkora többi határterületen mindössze 18! Ebből két vonal a semleges Svájcba vezetett, hat az akkor még semleges Olaszországba és öt a hasonló helyzetű Romániába, Oroszország felé négy, Szerbiába pedig mindössze egy!

² MAJDÁN JÁNOS (1987): *A vasszekér diadala. /Népszerű történelem/* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 137–139.

³ KUBINSZKY MIHÁLY – NAGY TAMÁS – TURÓCZY LASZLÓ (2009): *Ez a vonat elment. Adatok a régi magyar vasúti mellékvonalak történetéhez.* Tatabánya, Stil Nuovo. 21–25.

⁴ KISS GÁBOR FERENC (2012): Vasút és hadászat a második világháború előtt. *Indóház* 8. évf. 6. sz. 16–21.

A vasúti közlekedés hatékonyságát a hegy- és vízrajzi viszonyok is befolyásolják, hiszen egy nagy folyó keresztezése kerülő útirányt kényszerít ki, míg egy hegységen történő átkelés megnöveli a menetidőt és csökkenti az áteresztőképességet. A Dunán épült 14 vasúti hídból a hét magyarországra hárult a katonai szállítások nagyobb volumene: ezek egymástól 120-150 kilométeres távolságra épültek, és mindössze a budapesti déli összekötő vasúti híd volt közülük kétvágányú. A Tisza alföldi szakaszán több híd épült, ám az utolsó híd Szegednél kb. 120 kilométerre feküdt a dunai torkolattól. Ausztriában az Alpok gerincén mindössze négy vasút vezetett át, Magyarországon a Kárpátok vonulatán 13 vasút ívelt át, ebből kilenc Ausztriába és négy Romániába futott. A horvát–dalmát tengerpart vasúti megközelítése sem volt ennél fejlettebb: csak négy nagyvasút érte el az ezeregyszáz kilométeres tengerpartot Polánál, Fiumében, Zarában és Spalatóban. A boszniai vasúthálózat a horvátországi fővonalból Banja Lukába vezető vasútvonal kivételével 760 milliméteres keskeny nyomtávú hálózat volt, és ez vezetett Szarajevóba, Mostarba és a dalmáciai Raguzába. A hegyvidéki kisvasutak átbocsátóképessége messze elmaradt a nagyvasutakétól.

Mindkét állam vasúthálózata sugaras szerkezetű volt, amelyben a fővonalak többsége a perifériák felől vezetett Bécsbe, Prágába, illetve Budapestre. Ez a vasúti kiépítettség kedvező volt az arcvonalakra induló felvonulási vonatok számára, de az úgynevezett haránt- (átlós) vonalak hiánya megnehezítette a több frontvonal közötti átcsoportosítást. Néhány elsődleges harántvonal (például: a magyar határvidéken India–Vinkovci–Bród–Zágráb, Ausztriában Marburg–Franzensfeste) a tervezett frontvonalak tűzveszélyes közelében feküdt, viszont a második, harmadik rendű kerülő útirányok – akár a két fővároson keresztül! – hatalmas távolság- és időtöbbletet jelentettek.

A vasúti földrajz összehasonlító elemzéséből kitűnik, hogy a közös állam a többfrontos háború lehetőségére az infrastruktúra fejlesztésével nem készült fel, a vasúthálózat a hadsereg-átcsoportosítási szükségleteinek nem felelt meg, és ez a hadvezetőséget a célok megvalósításában erősen korlátozta. A „villámháború” tervének megvalósításához a szállítás rendkívüli gyorsaságára van szükség, ahogy erre a porosz hadsereg már az 1870. évi háborúban példát mutatott. A kor műszaki színvonalán a gyors és nagy tömegű szállítást csak többvágányú, biztosítóberendezéssel felszerelt vasútvonalakkal lehetett megszervezni. A Monarchia déli és északkeleti határai mentén viszont egyvágányú fő- és alacsony kapacitású mellékvonalak épültek, Észak-Erdély és Románia között pedig semmi sem.

HADITERV ÉS FELVONULÁS

A Monarchia az első világháború előtti külpolitikai légkörben haditervvvel rendelkezett minden szóba jöhető ellenségével szemben: természetes ellenségeivel Oroszországgal („R”), Szerbiával és Montenegróval („B”), sőt kevéssé megbízható szövetségeseivel, Olaszországgal („I”) és Romániával szemben is megvolt a terve esetleges támadó vagy védekező háború esetére. A haditerv orosz és olasz együttes hadiállapottal nem számolt, és a szerb–montenegrói és orosz haditerv is úgy készült, hogy ebben az esetben a hadsereg zöme az erős ellenség ellen vonul (A- és B-lépcső), míg a Balkánon csak három hadtest vonul fel (B_{\min} -lépcső). Amennyiben a szerb háború megelőzi az orosz vagy olasz háborút, a szerbek ellen a B és a B_{\min} lépcső száll harcba (7 hadtest), és a B négy hadteste csak azt követően csatlakozik az A-hoz a főhadszíntéren, amikor annak kiszállítására már befejeződik. Viszont a balkáni minimális hadsereg (három hadtest) nem elegendő támadó hadművelet lebonyolításához.⁵ A tervnek még azzal is számolnia kellett, hogy a hármas szövetség közös támadása esetén a tiroli és transzalpin vasútvonalakon jelentős olasz haderőt kell a német szövetséges területére szállítania. Bár ez az eset végül nem következett be, de a szállítás megszervezésének bizonytalanságához augusztus első hetéig hozzájárult.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Monarchia még a háború kezdetén is előbb balkáni, majd ezt követően orosz háborúval számolt, és nem volt megfelelő haditerve a két ellenséggel szembeni egyidejű hadba vonuláshoz. A hadsereg-főparancsnokság hat hétben jelölte meg az orosz mozgósítás időkeretét, és ezalatt a hadsereg hangulatjavítására is alkalmas szerb háborút lezárhatónak tartották. Július 29-én az eredeti tervnek megfelelően részleges mozgósítással megkezdődött a B-lépcső szerb frontvonalra történő szállítása.

A közös állam haditerveinek a részletes szállításokra vonatkozó részét a hadügyminisztérium és a vezérkari főnökség alá rendelt vasútügyi iroda (Eisenbahnbüro, EB) készítette elő. Az iroda minden év március 1-jéig az előző évi vasúti menetrend alapján aktualizálta az érvényben lévő szállítási szükségletet. Maga a mozgósítás alaprendszere azonban a vasutak 1904. évi állapota alapján készült, nem számolt az elmúlt évtized alatt bekövetkezett forgalmi, vontatási, vasút-biztosítási fejlesztésekkel, és a lehető legnagyobb biztonságra

⁵ GALÁNTAI JÓZSEF (2001): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona Kiadó. 99–101., 128–130.

törekedett. Olyan vonatközlekedési szabályokat írt elő, amelyeket minden vasútvonalon, bármilyen vontatási körülmény esetén biztosítani lehetett, ezért a katonavonatok utazósebessége rendkívül alacsony (egyvágányú vonalon 11, kétvágányú vonalon 15 km/óra, Dél-Tirolból Bukovinába 5 nap!), a mozgósítási időtartama emiatt meglehetősen lassú volt. A polgáriról katonai menetrendre történő áttérés nehézségei miatt a teljes szállítási kapacitás elérését csak az ötödik napra tervezték.

A vasútügyi iroda tartotta a kapcsolatot a két állam vasútért felelős minisztériumaival, valamint az alá beosztott 27 vasútvonal-parancsnoksággal, amelyből 14 Ausztriában, 12 Magyarországon működött, egy pedig Boszniában. Az elkészített munka mértékét jelzi, hogy csak az orosz és szerb hadiállapot esetén („R” és „B”) kb. $3000 + 1000 = 4000 + 600$ boszniai száztengelyes katonavonat leközlekedtetését kellett megtervezni. A hadiállapot beálltával az EB feloszlott tábori szállításvezetőségre, központi vasúti vezetőségre és az ezek anyagi szükségleteiért felelős vasúti osztályra. A tábori szállításvezetőség főnöke (1914-ben Johann Straub, a vasútügyi iroda vezetője) alá rendelték a központi szállításvezetőséget (ZTL), amely a hadiforgalom megszervezéséért felelt a hátszág és a kirakási állomások között. A szállításvezetőség egy vasúti, katonai, mozdony- és kocsintézősége tagolódott, és oda tanácsadó szervként voltak beosztva a két minisztérium és a vasút-igazgatóságok képviselői. A tábori szállításvezetőség irányítása alá tartozott a kirakási körzet és a hadművelleti terület közötti szállítás megszervezése és az e területen felmerülő közlekedési feladatok (például: torlódások, kiürítés, menekítés, rombolás, helyreállítás) megoldása. A hadsereg-főparancsnokság titokkezelési szabályzat alapján a beosztott szerveket – így a vasútállalatokat és MÁV-üzletvezetőségeket – csak az utolsó pillanatban és csak a rájuk vonatkozó információkról tájékoztatta. Mindez a forgalom megszervezése és lebonyolítása során nagyon komoly fennakadásokat okozott, míg az év végén a ZTL ügyvitelében a szükséges változtatásokat végre nem hajtották.⁶

Július 31-én a mozgósítási vasútvonalakon a polgári forgalom teljes megszüntetésével hadimenetrendre tértek át, a többi vasútvonalon békemenetrend maradt érvényben. A felvonulási szállításokat meg kellett, hogy előzze a katonakötelesek megerősített szerelvényű menetrendi vonatokkal való beszállítása, valamint a haderő kétharmadának a tényleges békeállomáshelyéről a mozgósítási állomásra történő eljuttatása. Ezen a napon Oroszország mozgósításának

⁶ KÉRI 1985. 256.

hírére a Monarchia az általános mozgósítás mellett döntött. Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök már ekkor javasolta a teljes B-lépcső délről északra fordítását, ám Straub az ebből adódó esetleges forgalmi akadályok miatt ezt nem vállalta. Másnap ismételt felvetésre az a döntés született, hogy a B-lépcső azon részei, melyek már szállítás alatt vannak, délre vonulnak, amelyek még nem, azok kiszállítása már északra kezdődik meg. A frontra történő eljuttatás az említett túlbiztosítottság miatt mindkét hadszíntérre meglehetősen lassú volt – az 1. számú (Bécs–Krakkó–Lemberg) szállítónalon mindössze napi 13 katonavonatot terveztek, pedig békeidőben Bécs és Oświęcim között napi 150 személy- és tehervonat közlekedett! –, és augusztus 20-a után a gyors orosz mozgósítás és a Monarchia támadásának visszaverése következtében a szállítási tervek összeomlottak.⁷ Mindennek, valamint a déli fronton a vártnál sokkal komolyabb szerb ellenállásnak a következtében a B-lépcső északra szállítása késett, majd augusztus végén – szeptember elején a nehéz forgalmi viszonyú kárpáti vasútvonalakon összetalálkozott az orosz támadás elől indított menekülővonatok tömegével.⁸ (Súlyos ellentmondás, hogy a lassú felvonulás ellenére nem helyezték át a békeidőben nagy forgalmú fumei és alpesi vasútvonalokról a nehéz hegyi pálya jellegű gőzmozdonyokat a kárpáti vonalakra.) Az újabb felvonulások (2. térkép) már el sem jutottak a galíciai kirakási állomásokra, hanem azoknak a Kárpátok innenső oldalán kellett kivagonozniuk és gyalogmenetben a frontra vonulniuk. A B-lépcső nagyon hiányzott az oroszok mintegy másfélszeres túlerejének megállításához. A villámháborús stratégia összeomlott, a Monarchiának az év végére a határok védelmére kellett berendezkednie, és a szállítási igényeket is ehhez igazítania.

A VASUTAK HADI FELADATAI

Szeptember 4-én a közszükségleti és élelmezési áruszállítás és a személyforgalom újraindulhatott, a vasutaknak a katonai és polgári forgalmat ezt követően össze kellett hangolniuk.⁹ A magyarországi hálózat és kapacitás – a viszontagságos frontviszonyok kivételével (például: kelet-galíciai menekülthullám 1914

⁷ KERI 1985. 262–263.

⁸ MOHÁCSY BÉLA (1925): *A Magyar Királyi Államvasutak a világháború alatt*. Budapest, Hornyánszky Viktor Rt. 12.

⁹ Lásd az előző jegyzetet.

szeptemberében, kelet-erdélyi menekülők 1916 szeptemberében) – a háború utolsó időszakáig eredményesen teljesítette ezt a rendkívüli feladatot. A háborús helyzethez kapcsolódó jelentősebb szállítások összesítésére az alábbi táblázatban tettünk kísérletet:

***Összesítés a jelentősebb katonai szállításokról Magyarországon
1914–1918 között***¹⁰

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat-szám (összes)
1914. júl. 28.		csapatszállítás	Zimony–Szeged–Pécs	30+30=60
1914. aug. 3. – aug. 20.		felvonulás	Budapest–Zimony	24+16=40
1914. aug. 4.		átcsoportosítás	Szabadka–Nagyvárad–Czernowitz/ Tarnopol	20
1914. aug. 4. – szept. 4.		felvonulás	Miskolc/Debrecen–Mezőlaborc/ Sianki/Lawoczne/Körösmező	40–50
1914. aug. 4. – szept. 4.		felvonulás	Miskolc–Mezőlaborc–Przemysl	25
1914. szept. 5. – 1915. jan. 15.		utánpótlás/élelmezés	Miskolc–Doboz–Mezőlaborc/ Sianki/Lawoczne/Körösmező	20–25
1914. szept. 5. – 1915. jan. 15.		csapatszállítás	Orló–Sátoraljaúh.–Máramarossz.	12–15
1914. szept. 4-től		élelmezés	hátsószak	n. a.
1914. szept. 12.		menekültek szállítása	Kelet-Galícia–Ung.-Hradisch/Szatmárnémeti	2–3
1914. szept. 12. – szept. 28.		átcsoportosítás	hátsószak–északi front	n. a.
1914. október		menekültek szállítása	Máramarossz.–Homonna/Kassa	n. a.
1914. október		osztrák államvasút menekítése	Galícia–Teschen	n. a.
1914. dec. 16.		osztrák államvasút visszaszállítása	Teschen–Galícia	n. a.
1914. okt. 20.		utánpótlás	Újzsolna/Marchegg/Mezőlaborc/ Sianki/Lawoczne	35–40
1914. okt. 20.		utánpótlás	Bruck–Királyhida–Lawoczne/ Körösmező	10–15
1914. november		átcsoportosítás	Zimony–Doboz–Lawoczne– Körösmező	20–25
1915. jan. 15.		utánpótlás	Mezőlaborc–Lawoczne–Körösmező– Kárpátok	40 (később 20–30)
1914. november		átcsoportosítás	Hatvan–Rákos–Marchegg	40–45
1914. november		átcsoportosítás	Galánta–Zsolna–Nyugat-Galícia	40–45
1914. november		nyersanyagszállítás	Románia–Németország	20–25/10–12
1915. jan. 7.		átcsoportosítás	Budapest/Szeged/Szabadka– Pancsova–Kevevára/Belgrád–Zimony/ Hatvan–Mezőlaborc	10

¹⁰ A táblázat MOHACSY idézett műve alapján készült.

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat- szám (összes)
			Versec–Kevevára/Nagybecsk.– Pancsova/Karánsebes–Nagybecsk./ Lugos–Temesvár–Nagybecsk./Petre– Nagybecsk.	10
1915. márc. 3. – márc. 12.		átcsoportosítás (német)	Ruttka–Miskolc–Kassa–Homonna/ Bártfa	68 (össz.)
1915. márc. 29. – ápr. 7.		átcsoportosítás (német)	Marchegg/Újzsolna–Hatvan–Miskolc– Homonna/Bártfa	(össz. 120)
1915. jan. 1–11.		átcsoportosítás (magyar)	Ruttka–Miskolc–Töketerebes	(össz. 165)
1915. máj. 21–31.		felvonulás	Miskolc–Budapest–Zágráb	10–15
1915. június		felvonulás, átcsop- ortosítás	Mezőlaborc/Izbugyaradvány–Győr– Fehring	20–30
1915. június		polgári menekültek (olasz)	Budapest–Olaszország felé	38/n. a
1915. június		átcsoportosítás	Töketerebes–olasz front felé	(össz. 150)
1915. máj. 26. – jún. 3.	Lübeck schwarz	csapatszállítás	Újzsolna–Szabadka–szerb front	
1915. máj. 26. – jún. 3.	Bremen rot	csapatszállítás	Marchegg–Nagybecsk.–szerb front	(össz. 160)
1915. máj. 26. – jún. 3.	Hamburg gelb	csapatszállítás	Szolnok–Arad–Temesvár–szerb front	
1915. máj. 29.		üres szerelvények vissza	Szerbia–Magyarország	14
1915. jún. 16. – jún. 23.		átcsoportosítás (német)	szerb front–Szabadka–Békéscsaba– Debrecen–Lawoczne; illetve szerb front – olasz front	10 (össz. 70)
1915. aug. 15.		átcsoportosítás	Sianki/Lawoczne–Csap–Hatvan– Szombathely–Fehring–olasz front	10–15 (össz. 142)
1915. aug. 15.		utánpótlás	Győr–Fehring	10–15
1915. aug. 15.		utánpótlás	Székesfehérvár–Celldömölk–Fehring	10–15
1915 nyarától		csapat-, anyag-, fogoly-, sebestült- szállítás, anyagi menekítés	szombathelyi üv. vonalai	rengeteg
1915. aug. – 1916. aug. 28.	Ceres	nyersanyagszállítás	Románia–Marchegg–Zsolna–Bruck- Királyhida–Ausztria/Németország	20+20=40
	Ceres	nyersanyagszállítás	Románia–Győr–Fehring–Ausztria/ Németország	
	Ceres blau	üres szerelvények	Bruck–Királyhida/Marchegg–Buda- pest–Orsova/Pancsova/Báziás/Újvi- dék/Zimony/Vukovár	
1915. aug. – 1916. aug. 28.	Ceres rot	nyersanyagszállítás	Oderberg–Ruttka–Brassó– Vöröstorony/Gyergyószentmiklós– Gyimesbükk/Bereck/Orsova	20+20=40
	Ceres Bukowina	nyersanyagszállítás	Oderberg–Zsolna–Kassa– Máramarossz.–Delatyn–Itzkany (Bukovina)	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Zimony–Nagykanizsa–Szombathely– Bécsújhely	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Salzburg–Zimony–Nagykanizsa– Szombathely–Bécsújhely	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Passau–Baja–Nagykanizsa–Bécs- újhely	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Salzburg–Zombor–Székesfehérvár– Komárom–Győr–Sopron–Ebenfurt	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Vukovár–Nagykanizsa–Bécsújhely	

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat- szám (összes)
1915. aug. – 1916. aug. 28.	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Bród–Laibach–Trieszt	20+20=40
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Bród–Zágráb–Fiume	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Pancsova–Zenta–Szabadka–Nagykanizsa–Bécsújhely	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Gyergyószentmiklós–Mittelwalden/Nagyvárad–Szolnok–Budapest–Bécs	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Gyimesbükk–Székelykocsárd–Nagyvárad–Szolnok–Galánta–Újzsolna	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Madéfalva–Nagyvárad–Szolnok–Marchegg–Gänserndorf	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Brassó–Arad–Szolnok–Marchegg–Gänserndorf	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Vöröstorony–Nagyszeben–Arad–Szolnok–Marchegg–Gänserndorf	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Nagyszeben–Arad–Szolnok–Győr–Bruck–Királyhida	
	Ceres blau	nyersanyagszállítás	Temesvár–Szegeď–Marchegg	
1915-től		bauxit-, ércszállítás	Bosznia–Magyarország–Ausztria/Németország	n. a
1915-től végig		gyűjtővonatok	fontosabb fővonalakon egyirányú katonai szállítások	n. a
1915. szept. 29-től		gyűjtővonatok	Bécs/Budapest/Kolozsvár felől Újzsolna/Fülel/Kassa felé az északi frontra	1
1915. szept.-től		gyűjtővonatok, utánpótlás	mindhárom front felé	n. a
1915. szept. 1.		csapatszállítás (török)	Kevevára–Temesvár–Arad–Nagyvárad–Debrecen–Körösmező	20 (össz. 200)
1915. szept. 5.		csapatszállítás (német)	Németország/Ausztria felől Szabadka/Temesvár/Nagybecsk. –szerb front felé	
1915. szept. 5. – dec.		csapatszállítás (német)	Újzsolna–Budapest–Szegeď–Kevevára–szerb front felé	
		csapatszállítás (osztrák)	Marchegg–Cegléd–Szolnok–Szabadka–Zimony–szerb front felé	40–60
		csapatszállítás (osztrák)	Bruck–Királyhida–Arad–Temesvár–Orsova–szerb front felé	
		csapatszállítás (osztrák)	Fehring–Szombathely–Nagykanizsa–szerb front felé	
1915. okt. 11. – okt. 30.		átcsoportosítás	orosz frontról–Miskolc–Budapest–Kelenföld–Déli Vasút	(össz. 150)
1915. nov. 24. – dec. 1.		átcsoportosítás	orosz frontról–Miskolc–Budapest–Kelenföld–Déli Vasút	
1916. január		csapat- és anyagszállítás	Budapest–Marchegg–Bécs	150!!!
1916. január		gabonaszállítás	Budapest–Marchegg–Bécs	
1915. dec. 13.	Viktória	nyersolajszállítás	Oderberg–Újzsolna–Galánta–Románia felé	2+2+2=6 (hetenként)
1915. dec. 13.	Viktória	nyersolajszállítás	Passau–Gänserndorf–Marchegg–Újpest–Szolnok–Nagyvárad–Tövis–Románia felé	2+2+2=6 (hetenként)
1915. dec. 13.	Viktória	nyersolajszállítás	Bodenbach–Szolnok–Arad–Tövis–Brassó–Románia felé	2+2+2=6 (hetenként)
1916 elején	Herberger	utánpótlás (ló, anyag stb.)	Teschen–Marchegg–Cegléd–Balkán felé	2–3

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útírány	Napi vonat- szám (összes)
1916 elején	Herberger	utánpótlás (ló, anyag stb.)	Bodenbach–Bruck–Királyhida–Buda- pest–Temesvár–Balkán felé	2–3
	Hinckeldey	hadtápvonatok	Salzburg–Bodenbach–Marchegg–Új- vidék–Balkán felé	2–3
1916. jan. 9.	Etappenzug Nisch 1 és 2	utánpótlás	Teschen/Bodenbach–Gänserndorf– Marchegg–Ferencváros–Szabadka– Nis felé	
1916. jan. 9.	Etappenzug Nisch I. és II.	utánpótlás	Salzburg–Bruck–Királyhida–Ferenc- város–Szabadka–Nis felé	2–3
1916. jan. 9.	Etappenzug Semendria	utánpótlás	Bodenbach/Salzburg–Marchegg–Új- pest–Szabadka–Szendrő	2–3
1916. jan. 9.	Etappenzug Semendria	utánpótlás	Bodenbach/Salzburg–Cegléd–Szeged– Kevevéra–Szendrő	2–3
1916. jún. 18. – 1918. okt. 30.	Samler S. B. W.	gyűjtővonat	Kevevéra–Temesvár–Arad–Szolnok– Ferencváros–Bruck–Királyhida	3
1916. jan. 18. – 1918. okt. 30.	Dresdnerzug	csapatszállítás (német)	Németország–Balkán	3 (hetenként)
1916. jan. 9.	Etappenzug Xerxes	utánpótlás	Bodenbach–Marchegg–Ferencváros– Zimony	2–3
1916. jan. 9.	Etappenzug Beowulf	utánpótlás	Bodenbach/Salzburg–Marchegg–Ceg- léd–Szeged–Fehértemplom	2–3
1915. nov. 25.	Siegfried	utánpótlás/gyűjtő- vonat	Mittelwalde–Marchegg–Hatvan–Mis- kolc–Sianki	3 (hetenként)
1916. jan. 11-től	Bulland Transport	hadianyag	Oderberg–Újzsolna–Ferencváros–Sza- badka–Belgrád–Niš–Szófia	3 (hetenként)
	Enverland Transport		Soroksár–Szabadka–Batajnica–Zi- mony–Belgrád	1
	Türkland			
	Pasaland			
	Plewna			
	Nebensemendria			
	Orient			
1916. jan.-tól	Osman			1–2
1916. jan.-tól	Marica			1–2
1916-tól		nyersolajszállítás	Sianki–Nagykároly–Nagyvárad– Mezőtelegd	3 (hetenként)
			Sianki–Nagykároly–Apahida–Maros- vásárhely	1 (hetenként)
			Sianki–Nagykároly–Nagyvárad–Sza- badka–Bród–Zágráb–Fiume	2 (hetenként)
			Chyrow–Neu-Zagorz–Miskolc–Hat- van–Budapest	3 (hetenként)
			Chyrow–Neu-Zagorz–Miskolc–Hat- van–Almásfüzitő	2 (hetenként)
1916-tól		nyersolajszállítás	Chyrow–Neu-Zagorz–Szuha– Zwardon–Újzsolna–Pozsony	2 (hetenként)
1916. január		üres szerelvények oda	Németország–Szerbia	12–15
1915. dec. 23. – 27.	Elsa	átcsoportosítás (német)	olasz front–Budapest–Hatvan–Mis- kolc–északi front	(össz. 15)
1915. dec. 15. – jan. 8.	Wintersturm	átcsoportosítás (német)	Balkán felől–Kevevéra–Temesvár– Szeged–Marchegg	

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat- szám (összes)
1915. dec. 15. – jan. 8.	Wintersturm	átcsoportosítás (német)	Balkán felől–Zimony–Szabadka–Cegléd–Marchegg	(össz. 67)
1915. dec. 15. – jan. 8.	Wintersturm	átcsoportosítás (német)	Balkán felől–Kevevára–Nagybecskerek–Cegléd–Újzsolna	
1916. január		üres szerelvények	Németország–Szerbia	12–15
1916. február		átcsoportosítás	Szerbia–nyugati hadszíntér	15–20
1916. jan. 15-től	Balkan Exprefß, Balkanzug	nemzetközi gyorsvonat	Berlin/München–Budapest–Belgrád–Szófia–Konstantinápoly	heti 2+2=4
1916. január	Persian, Darius	anyagszállítás	Szerbiából Németországba	n. a.
1916. február eleje – május vége		csapatszállítás	Szerbiából Németországba	(össz. kb. 206)
1916		átcsoportosítás	orosz front – nyugati front	(össz. kb. 150)
1916		átcsoportosítás	orosz front – szerb front	(össz. 25)
1916. június elejétől		átcsoportosítás	olasz front – orosz front	(össz. kb. 430)
1916. június		átcsoportosítás	Bukovina déli része – orosz front	(össz. kb. 75)
1916. július–augusztus		átcsoportosítás	Nyugat-Galícia–Körösmező/Sianki/ – orosz front	(össz. kb. 230)
1916. augusztus közepéig	Phantom	csapatszállítás	balkáni front–Zimony–Újzsolna	(össz. 53)
1916. aug. 16-tól		átcsoportosítás	orosz front – olasz front	(össz. kb. 120)
1916. jún. 26-tól	Horridoh	utánpótlás	Gänserdorf–Körösmező–orosz front	n. a.
1916. jún. 26. után	Karpatenwacht	utánpótlás	Breslau–Oderberg–Máramarossziget–Visóvölgy–orosz front	n. a.
1916 nyara		benépesítő vonatok	Breslau–Újzsolna–Zimony–Belgrád	(össz. kb. 10)
1916. aug. 3–20.	Kolibri/Paprika	átcsoportosítás	északi orosz front – erdélyi határ	(össz. kb. 100)
1916. aug. 29. este		kimenekítés	Brassó–Botfalu	17 egy irányban, egyszerre
1916. aug. – okt. 8.		mozdonyállagú fűtőház	Brassó–Botfalu–Földvár–Segesvár–Kiskapus–Brassó	össz. kb. 70–80 mozdony
1916. szeptembertől		menekültek szállítása	Erdély–Nyugat-Magyarország/Budapest/Miskolc	össz. kb. 500
1916. szept. eleje – dec. vége		felvonulás, átcsoportosítás	Németország/Galícia–erdélyi hadszíntérre	30-40 (össz. kb. 2200)
1916. aug. 30-tól	Sperling	felvonulás, átcsoportosítás	orosz front–Mezőlaborc–Szerencs–Arad–erdélyi hadszíntérre	14 (össz. 1150)
1916. szeptembertől		felvonulás, átcsoportosítás	orosz frontról Erdély különböző pontjaira	35 (össz. kb. 740)
1916. szeptembertől		felvonulás, átcsoportosítás	Balkán felől – Szabadka–Arad–Erdély felé	(össz. kb. 100)
1916. szeptember		átcsoportosítás	orosz front – olasz front	(össz. 45)
1916. szeptember		átcsoportosítás	olasz front – Déli Vasút – orosz front	(össz. 15)
1916. december		csapatszállítás	Bécs–Sopron–Nagykanizsa–Barcs–Pécs–Szabadka–Arad–Románia	(össz. kb. 140)
1916. okt. 10-től	Urlauberzug	szabadságos vonat	Budapest–Lemberg	1
1916 vége		utánpótlás/élelmezés	Budapest–Fiume/Bród	n. a.
1917. jan. 29.	Praeda/Pax	gabonaszállítás	Románia–Németország	n. a.
1917 elejétől	Viktória voll	olaj- és benzinszállítás	Románia–Németország	n. a.
	Lux voll	benzin- és ásványolaj-sz.	Románia–Magyarország	n. a.
	Rukom, Pallas, Sammelfahrt		megszállt területek – Magyarország	n. a.

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat- szám (összes)
1917 elejétől	Sekler	utánpótlás	Gänserndorf–Bereck	n. a.
	Nisch	utánpótlás	Marchegg–Kevevára/Belgrád	n. a.
	Semendria	utánpótlás	Gänserndorf–Kevevára	n. a.
	Roman	utánpótlás	Arad–Predeál/Vöröstorony	n. a.
	Roman	utánpótlás	Temesvár–Verciorova	n. a.
	Paprika	utánpótlás	Gänserndorf/Bécs–Rákospalota-Újpest	n. a.
	Paprika	utánpótlás	Rákos–Predeál/Vöröstorony	n. a.
	Paprika	utánpótlás	Rákosrendező–Verciorova	n. a.
1917	Orient-Transitzüge	anyagszállítás (pl.: szén)	Németország/Ausztria – török, román, szerb, bolgár vasutak	20
	Enverland/ Türkland	hadianyag	Németország/Ausztria–Törökország	n. a.
	Osman	polgári áruszállítás	Németország/Ausztria–Törökország	n. a.
	Bulland	hadianyag	Németország/Ausztria–Bulgária	n. a.
	Maricza	polgári áruszállítás	Németország/Ausztria–Bulgária	n. a.
	Glückauf	szénszállítás	Romániába	n. a.
	Förderkorb	szénszállítás	Romániába	n. a.
1917	Carbon	szénszállítás	Romániába	n. a.
	Carmen I	anyagszállítás	Oderberg–Predeál	n. a.
	Carmen II	anyagszállítás	Oderberg–Orsova	n. a.
1917. ápr. 27-től	Háromszék	utánpótlás	Németország–Brassó	n. a.
1917. ápr. 27-től	Csik	utánpótlás	Németország–Csikszereda	n. a.
1917. márc. 1-jétől	Urlauberzug	szabadságos vonatok	Drezda–Oderberg	6-8
1917. jan. 8-tól		utánpótlás	Budapest–Kelet-Erdély	(össz. kb. 280)
1917. jan. 8-tól		átcsoportosítás	orosz front – Kelet-Erdély	(össz. kb. 170)
1917. januártól		visszaszállítás	ország belseje – Erdély	n. a.
1917. jan. 14-től	Beowulf	visszacsoportosítás	Orsova–Marchegg–Németország felé	3 (össz. 144)
1917. jan. 14-től	Beowulf	visszacsoportosítás	Temesvár–Pragerhof–Ausztria felé	3 (össz. 50)
1917. jan. 14-től		visszacsoportosítás	Arad–Bruck–Királyhida	(össz. kb. 830)
1917. jan. 14-től		visszacsoportosítás	Nagyvárad/Püspökladány–Pragerhof/ Bubnjarci–olasz front felé	(össz. kb. 750)
1917. jan. 14-től		visszacsoportosítás	Belgrád–Pragerhof/Budapest– Fehring–olasz front felé	(össz. kb. 20)
1917. jan. 14-től		visszacsoportosítás	Kolozsvár–Sianki/Dés–Lawoczne– orosz front felé	(össz. kb. 45)
1917 tavaszán			orosz frontról–Mezőlaborc–Budapest– Zágráb–Steinbrück–olasz front felé	(össz. kb. 620)
1917. jún. 15-től		átcsoportosítás	Szolnok–Bubnjarci	(össz. kb. 110)
			Mezőlaborc/Kőrösmező–Marchegg	(össz. kb. 110)
	Aladin szállít- mányok (török)		orosz front felől–Lawoczne–Belgrád	(össz. kb. 50)
			olasz frontról–Bubnjarci–Debrecen– orosz front felé	(össz. kb. 80)
			Újzsolna–Balkán-front	(össz. kb. 15)
1917 folyamán		csapatszállítás	Brassó–Nagyszében	(össz. 100)
1917 folyamán		csapatszállítás	Maroshévíz–Bereck	(össz. 28)
1917 folyamán		élelmiszer- és anyagszállítás	Balkán felől–Németország/Ausztria	n. a.

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat- szám (összes)
1917 folyamán		kórház- és fogoly- szállítás, áru- és utánpótlás-szállítás	különböző frontvonalak	n. a.
1917. ápr. 8.	Habsburg, Pneumatic	csapatszállítás	Kőrösmező–Budapest	(össz. 7)
1918. ápr. 8-tól	Hermann, Babenberg		Budapest–Marchegg	(össz. 5)
1918. ápr. 23-tól	Hengst		Budapest–Pragerhof	n. a.
1917. ápr. 8.	Habsburg, Pneumatic		Kőrösmező–Budapest	(össz. 7)
1918. ápr. 8-tól	Hermann, Babenberg		Budapest–Marchegg	(össz. 5)
1918. ápr. 23-tól	Hengst		Budapest–Pragerhof	n. a.
1918. ápr. 23-tól	Árpád	csapatszállítás	székely körvasútról az olasz frontra	7
	István, Nebel, Pulver, Ponni		Bereck–Brassó–Szeged–Szabadka– Zágráb–olasz front felé	7
	Habsburg		Kőrösmező–Budapest–Marchegg	3
	Babenberg		Budapest–Pragerhof–olasz front felé	2
			Budapest–Dombóvár–Bubnjarci–olasz front felé	2
1918 tavaszán	Ekrazit, Fuchs / Lujza	csapatszállítás	Budapest–Marchegg/Újdombóvár– Nagykanizsa	n. a.
1918. ápr. 23-tól	Wespe, Vollblut (Árpád-vonal)		székely körvasútról az olasz frontra	2
	Bulldog (István- vonal)		Dél-Erdélyből az olasz frontra	2
	Ponny		Vöröstorony–Arad–ACSEV–Szabad- ka–Gyékényes–Pragerhof	1
	Star, Lerche, Wespe	csapatszállítás	Budapest–Marchegg–Bécs	(össz. 4)
	Möwe, Taube	csapatszállítás	Sianki–Nagyvárad–Szeged–Fiume	1
1918 ősze			Temesvár–Szabadka–Fiume / Po- zsony–Győr–Ebenfurt / Szombat- hely–Graz	n. a.
1918. szept. 26.	Böhmerwald	csapatszállítás	olasz front – Balkán	6 (össz. 61)
1918. szept. 28.	Elch		Bruck–Királyhida–Zimony	2
	Föhn		Oderberg–Rákóc–Zimony	6 (össz. 68)
	Föhn		Szabadka felé	4
1918. szept. 30-tól	Donner	Debrecen–Kevevára	4	
	Gewütter	Debrecen–Kevevára	(össz. 120)	
	Seefahrer	Románia–Orsova–Belgrád	n. a.	
1918. október vége	Tiger, Lux	csapatszállítás	Budapest–Szabadka	n. a.
			Ukrajna–Nagykároly–Cigányi	8
	Sekler		Ausztria–Erdély	8
	Reitter		Ausztria–Erdély	24
1918. október vége	Morava		olasz front felé	22
1918. okt. 14.		áruszállítás	Szerbia–Zimony/Boljevci–Német- ország	22
1918. okt. 14.	A. M. E. D. 7	kiürítés	Szerbia–Batajnica/Boljevci	20
1918. nov. 1.	Neptun	benzinszállítás	Galicia–Fiume	n. a.
1918. december		hadianyag-/ katonasz.		n. a.

Időpont	Fedőnevek	A szállítás jellege	Útirány	Napi vonat-szám (összes)
1918. nov. 7. – dec. 3.		katonaszállítás	frontok–Budapest–ország különböző pontjai	10-25 (1,5 millió fő)
1918. dec. 3. – 1919. január		katonaszállítás (Mackensen-hadsereg)	Románia–Erdély–Németország	n. a. (170 ezer fő)
1918. nov. 8. – dec. 3.		hadifogoly-szállítás	Magyarország–hazájuk	kb. 1 millió fő
1919. január–február		hadifogoly-szállítás		n. a.
1919. január–február		hadifogoly-szállítás	Ukrajna–Tarnopol	n. a.

A katonai alakulatok felvonultatása után az átcsoportosítási feladatok a bevezetőben ismertetett átlós vasútvonalakra hárultak. (3. térkép) A Monarchiának védekező háborúra kellett berendezkednie, ezért az elsőrendű átlós vonalak csak korlátozottan álltak rendelkezésére, az átcsoportosítandó alakulatok esetenként nagyon jelentős kerülő útirányokra kényszerültek. A háború végéig folyamatos volt a hadművelési területekre történő anyagi és emberi utánpótlás szállítása, onnan a sebesült-, beteg-, fogoly- és menekültvonatok fogadása, a szövetségi viszonyból kifolyólag átbocsátott nagy tömegű katonai-, hadianyag- és áruszállítás a balkáni államok és Németország között. A háború folyamán a tábori vasútezred egységei minden olyan arcvonalon, ahol ez lehetséges volt, meglévő kisvasúton vagy közútra, végső esetben bármilyen más útra fektetett kötött pályán gőz-, benzin-, benzin-elektromos, esetleg villanymotoros üzemű, keskeny nyomtávú vasutakat építettek. Ahol a gépesítés nem volt megoldható, lóval vontattak, magashegységekben sodronykötélpályákat helyeztek üzembe. Amikor egy frontvonal megszűnt, a felszereléseket elbontották, és új rendeltetési helyre költöztették. A műszaki munka számos esetben az ellenség tüzelőtevékenysége közben zajlott, ennek következtében ezek az alakulatok is jelentős veszteségeket szenvedtek. A vasútezred teljesített szolgálatot az osztrák–magyar hadsereg kilenc páncélvonalán is, melyek első sorban felderítési feladatokat végeztek. A vasutak tiszti és munkáslétszámából kellett feltölteni, később kiegészíteni a vasúti ezred állományát. A MÁV a hadiállapot első napján összesen 315 fővel töltötte fel a katonai vasúti alakulatokat, 1200 dolgozót adott a tábori vasutakhoz, és 13 554 alkalmazottról a sorozás miatt kellett lemondania.¹¹

A következő években, 1916–1918 között az elfoglalt területek vasútvonalainak helyreállításához, majd rajtuk a katonai és polgári szállítás felvételéhez a vasúti ezred újabb és újabb vasutasállományt vett igénybe. A saját államterületen

¹¹ MOHÁCSY 1925. 12.

elszenvedett károk kijavítása után az Északi (Orosz-Lengyelország, székhelye: Radom, 1810 normál / 266 km keskeny nyomtávú vasútvonal), Déli (Szerbia, székhelye: Belgrád, 140/430 km), Délkeleti (Románia nyugati része, székhelye: Craiova, 430 km) és Délnyugati (Észak-Olaszország, székhelye: Udine, 1610 km) Katonavasút (Heeresbahn) szervezeti keretei között a Monarchia katonai vasúti alakulatai a megszállt területeken 3300 kilométer hosszú vonalakon végrehajtották a szükséges helyreállítási munkálatokat, és újraindították a vasútüzemet. A breszt-litovszki békeszerződés után ez még kiegészült az Ukrajnai Katonavasúttal, amelynek székhelye Kijev volt, továbbá Albánia elfoglalt területein létesített drótkötélpályákkal és kisvasutakkal.¹² Mindezen összetett feladatok teljesítésével a Monarchia vasútjai messze felülmúlták az eredeti célkitűzést: saját katonai és polgári közlekedésük egyidejű üzemeltetését a háború idején. A továbbiakban néhány jelentősebb – részleteiben magyar vonatkozású – katonavasúti fejlesztést ismertetünk.

HELYREÁLLÍTÁSI FELADATOK

Minden hadviselő fél részéről esetleges visszavonulás esetén hozzátartozott a háborús cselekményekhez az újukba eső vasúti pálya és a kitérők megrongálása, a műtárgyak be- vagy felrobbantással való működésképtelenné tétele. Egy terület megszállásakor gyakran ugyanannak a vasútezrednek a századai gondoskodtak a pálya és a létesítmények helyreállításáról, amelyek a hadiszerencse kedvezőtlen fordulata esetén korábban elpusztították azokat. Ebből kifolyólag az első világháborúban a műtárgyakat még csak oly mértékben rongálták, hogy az ellenséges hadműveleti tevékenységet lelassítsák, hiszen tudták, hogy azokra később is szükség lesz, és meglehetősen gyorsan pótolhatóak.

A Monarchia távíró- és vasútezredét 1883-ban szervezték meg, központja a Bécshez közeli Korneuburg Albrecht-laktanyájában működött. A tűzkeresztséget és harcckészültségi tapasztalatot Bosznia-Hercegovinában nyerte el, ahol a kiépített kisvasúti hálózat üzemben tartásáról is az ezred gondoskodott. Egy lehetséges háborúra való felkészülés során az ezred harcszerű körülmények között tábori vasutak építésének és üzemeltetésének, esetleges hídrombolásnak és az ideiglenes híd építésének, folyami kompok üzembe helyezésének és működtetésének tapasztalatát

¹² JACOBI ÁGOST (szerk.) (1938): *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok az első világháborúban*. Budapest, Közlekedési Nyomda. 377–455.

szerezte meg. A háború kitörésekor az ezrednek huszonnyolc vasútépítő százada vonult a frontokra. Előre gyártott hadászati hídelemekből a kisebb áthidalásokra egy budapesti hídmérnökről elnevezett Kohn-rendszerű szerkezetet, hosszabb és nagyobb tömegű nyílások számára úgynevezett Roth–Wagner-rendszerű acéltestet nagyobb mennyiségben tartottak készleten, és ezeket vasúton vagy hajón szállították a felújítás helyszínére.

Az első világháború elkeseredett küzdelmét jelzi, hogy egyes kelet-galíciai vasútvonalak térségét háromszor foglalták el az orosz csapatok (1914 őszén, 1916 nyarán, a Bruszilov-gőzhenger idején, végül 1917 nyarán, a Kerenszkij-offenzíva alkalmával), és háromszor szerezték vissza a központi hatalmak hadseregei. A Kárpátok, Galícia és Lengyelország természetföldrajzi viszonyai – a hegyekben völgyhidak, az alacsony dombokkal tagolt sík területen egymással párhuzamosan futó, hajózásra alkalmatlan folyók – miatt a pálya- és műtárgyrombolás nagyon jelentős volt, ezért az osztrák–magyar vasútezred a helyreállítás során hatalmas munkát végzett. Építő tevékenysége nemcsak a saját frontvonalakra terjedt ki, hanem az elfoglalt orosz (lengyel, ukrán), olasz és szerb területeken is jelentős helyreállításokat hajtott végre. A vasúti ezred kiemelkedő képességű tisztikarából Camillo Pihera, Alfonz Ruttner osztrák, Illés Elemér és Bartha Viktor magyar századosokat tevékenységük alapján a helyreállítási munkálatok legjobb szakembereinek tekinthetjük.

Mai szemmel nézve szinte hihetetlennek tűnik, hogy ezek a pár száz fős technikai alakulatok néhány gőzgéppel, kis teljesítményű benzin- és villanymotorok alkalmazásával, emberi és állati erővel és hatalmas mérnöki leleményességgel néhány hét alatt képesek voltak a nagyvasúti hidak és alagutak helyreállítására. A Monarchia vasútezredének működéséből néhány különlegesen fontos műtárgy renoválását, valamint az általa üzembe állított kelet-erdélyi katonavasutakat emeljük ki.

KATONAI VASUTAK ÉPÍTÉSE ÉSZAK-ERDÉLY ÉS BUKOVINA KÖZÖTT

A háború első télén Pflanzner-Baltin tábornok vezetése alatt az osztrák–magyar csapatok visszavonulásra kényszerítették a Bukovina felől Naszód határvidékére betört orosz csapatokat, és ezt követően a 2. számú vasútforgalmi század megkezdhette a teljesen hiányzó magyar–bukovinai vasúti kapcsolatot katonavasúti jelleggel történő helyettesítését. Körösmező és Gyimesbükk között a Keleti-Kárpátok 350 kilométeres szakaszán

1914-ig nem épült vasúti összeköttetés. A 2000 méter feletti hegységrendszer mindkét oldalon csak a folyóvölgyekben volt lakott, sőt Ausztria kereskedelmi érdekei egyenesen nem kívánták egy Bukovinából magyar földön át vezető, az osztrák-galíciai összeköttetésnél sokkal rövidebb vasúti kapcsolat létrehozását. Czermak tartalékos főhadnagy a Magura-közút kedvező ívkanyarulataira Borgóprund–Marosborgó–Tihuca vonalon normál nyomtávú vasúti pályát tervezett, amely az 1150 méteres Ptriz-Fintinelor-hágón átkelve juthat el Dornavölgyig, ahol akkor még csak közút vezetett tovább Bukovina nagy katonai támaszpontjára, Dorna-Watrára. A kemény hegyvidéki téiben a vonalat Tihucáig mindössze két hónap alatt elkészítették, és 1915. februárban a benzin-elektromos hajtásrendszerű közúti vasutat üzembe helyezték. Egy vonat egy áramfejlesztő generátorkocsiból állt, amelynek 150 lóerős benzinmotorja villamos áramot termelt a hat szállítóközi és egy anyagszállító (szer)kocsi tengelyén elhelyezett villanymotorok számára. Ez a tábori vasút szállította a hadianyagot a Pflanzler-Baltin-féle hadsereg bukovinai offenzívájához, amelynek révén Bukovina 1915 tavaszán átmenetileg felszabadult. Mivel a galíciai fővonal a fronttal párhuzamosan, attól ágyútüzelésnyi közelségben feküdt, szükséges volt a benzin-elektromos vasút munkálatainak folytatása, amelyet Dornavölgyig 1915. augusztus 15-én adtak át a forgalomnak. A következő évben ezen a 65 kilométer hosszú, 87 ezrelékes emelkedőjű, 15 méter ívsugarú extrém hegyi pályán nemcsak hadianyagot szállítottak, hanem 1916 februárjától – az Ausztriában és Németországban kibontakozó ellátási nehézségek megoldására – két hónapon át bekapcsolták a még semleges Romániából érkező nagy mennyiségű gabona szállításába, az úgynevezett Ceres-transzportba. A nagy tömegű árut Dornavölgyön és Borgóprundon át kellett vagonozni, hiszen a benzin-elektromos vasúton a nagyvasúti járművek nem közlekedhettek.¹³

1916. június 4-én a Bruszilov-offenzíva elérte Bukovinát, emiatt a Galícia–Bukovina összeköttetés ismét megszűnt. Nemcsak a bukovinai erők utánpótlása, anyagellátása és sebesültszállítása hárult a hegyi vasútra, hanem az augusztus végi román hadüzenet után a bukovinai katonai erő és az anyagi érték kimentése is. A szervezett mentés keretében az apró hegyvidéki vonalon 45 nagyvasúti gőzmozdonyt és 1080 személykocsit sikerült a támadó antanterők elől szétszedett állapotban Borgótihára menekíteni. A járműszállítás idején a bukovinai mangánérc szállítását is erre a vonalra kellett terelni. Emiatt Borgótihán mangánércátrakó létesült. A mind nagyobb mérvű forgalmat a benzin-elektromos vasút már nem tudta ellátni, ezért megkezdődött a Borsa völgyéből az 1414 méter magas Priszlop-hágón

¹³ JACOBI 1938. 440–442.

át vezető 760 milliméteres keskeny nyomtávú hadi vasút építése a bukovinai Jakobenyig. Mivel a vasút teljesítőképességét a Magura 65 ezrelékes emelkedője korlátozta, ezért Óradnáról is kisvasutat építettek, ami Kirilbaba állomáson drótkötélpálya közbeiktatásával csatlakozott a Priszlop-vasúthoz, ezzel az átbocsátóképesség napi 530 tonnáról 850 tonnára növekedett. A két keskeny nyomtávú vasutat 1916 ősze és 1917 tavasza között építették meg.¹⁴

A bukovinai közlekedéshez tartós és nagy áteresztőképességű megoldást csak a normál nyomtávú nagyvasút építése jelenthetett. Az osztrák–magyar főparancsnokság a Romániával szembeni ellentámadás idején elrendelte a Betlen–Óradna mellékvonal Kisilva állomásából kiágazó, Nagyilván és a Lesutni-, Ilva-, majd a Tesna-patak völgyén át Dorna-Kandrenybe vezető 46 kilométeres vasútvonal építését. Azonban a táborig vasúti századok, népfelkelő munkásosztályok és hadifoglyok tömegével végzett nagy építkezés a háború végéig nem fejeződött be, a vasútvonalat csak 1936–38 között adták át a forgalomnak a románok.¹⁵

KÜLÖNLEGES MŰTÁRGYAK HELYREÁLLÍTÁSA

A 463 méter hosszú *zimonyi vasúti Száva-híd* a horvát-magyar–szerb határon, közvetlenül a folyó dunai torkolata közelében állott, és a háború első technikai áldozataként került a nagy folyó hullámsírhídjába, mert a szerb hadsereg ezzel kívánta a várható osztrák–magyar offenzívát megfékezni.¹⁶ Július 29-én hajnalban nagy robbanásra ébredtek az akkor még a folyóparton álló zimonyi határállomást és a közelben lévő hidat védő 68. jászkun gyalogezred katonái. Ekkor még csak a szerb főváros felé eső első hídnylást érte nagy erejű robbantás. Az áthidalás védelmére tűzharcot vállaló jászapáti Kovács Pál, valamint a mezőtúri Bíró Gábor és Veres Imre voltak a nagy világegés első halálos áldozatai.¹⁷ A harci érintkezést követő első nagyobb császári és királyi támadás Szabács ellen irányult, és a Belgrádnál

¹⁴ HOVÁTH FERENC – KUBINSZKY MIHÁLY (1998): *Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* /Vasúthistória könyvek/ Budapest, MÁV. 212–219.

¹⁵ T. HÁMORI FERENC (főszerk.) (2008): *Erdélyi vasút, Székely gyors.* Budapest, Indóház Kiadó. 132–137. A vonatkozó részt Nagy Tamás és Incze Imre írták.

¹⁶ NEMESKÉRI-KISS GÉZA (1997): A magyar vasúti hidépítés története (1915–1944). In Kovács László (szerk.): *Magyar vasúttörténet.* 5 kötet. Budapest, KÖZDOK. 167.

¹⁷ UDOVECZ GYÖRGY – RAVASZ ISTVÁN: *A XX. századi világháború első hősi halottja.* http://www.cskir.extra.hu/images/cikkek_ravasz/cikk_ravasz_udo_001/cikk_ravasz_udo_01_magyar_halott.pdf (Hozzáférés: 2015. január 3.)

átmenetileg megnyugodott helyzetben a szerbek a megmaradt nyílásokat is lerombolták augusztus közepére.

Az 1915. október 6-án meginduló nagyszabású támadás hatására sikerült Szerbia kikapcsolása a háborúból, és ezt követően a vasútüzem azonnal újraindult. Az állandó híd elkészültéig három egymás mellé kapcsolt uszályal párhuzamos kompközlekedést szerveztek Zimony és Belgrád, valamint a Dunán Kevevéra és Szendrő között – e pontokon volt mindkét folyóparton vasúti kapcsolat –, de a vonatszerelvények megosztása rendkívül lelassította a közlekedést.

Mindössze négy nappal a sikeres offenzíva után három magyar, két porosz és egy bajor építőszázad megkezdte a hadihíd építését Pihera százados irányításával. A munkát megnehezítette, hogy a Száva a dunai torkolata előtt rendkívül mély (közepes mélysége 10-12 méter, árhullám alkalmával 15-17 méter), sebes vízjárású, valamint az a tény, hogy az eredeti hídnak minden nyílását rombolták. A régiek ledöntése után azok pótlására a kisebb nyílásokban Kohn-, a nagy nyílásokban Roth–Waagner-szerkezeteket alkalmaztak. A nagy vízmélység megakadályozta a fenékjármök merevítését, ezért a bajor Götz hadnagy javaslatára azokat 36 tonnás betontömbökhöz rögzítették. A bajor építőszázad a háború előtt Sziámban alkalmazta sikerrel ezt a technikát. Ugyanezt a munkát a legnagyobb ívnyílás pillérénél a nagy vízmélység miatt már nem lehetett elvégezni. Ezért Camillo Pihera felvette a kapcsolatot a hadihíd típusát Bécsben tervező Friedrich Roth mérnökkel, a vasútezred tartalékos századosával, aki megtervezte és a Waagner–Biró–Kurz vállalattal legyártatta a 78 méter hosszúságig tervezett kétszintes híd 94,5 méteres, harmadik tartófallal megerősített változatát.¹⁸ A hidak illesztését négy összekapcsolt szerelőhajóra épített úszóállványokon végezték, míg a hajók szükséges magasságát villanymotoros berendezések vízszivattyúzásával biztosították. A szerkezet emeléséhez a vizet kieresztették, súlylyesztésekor pedig beszívták. A negyedik és ötödik ívnyílás szerelésével karácsony előtt végeztek, és december 26-án az első zimonyi vonat befutott a feldíszített belgrádi pályaudvarra. A hatvan nap alatt 517 ezer munkaórával elkészült 1200 tonna tömegű szerkezet csak ideiglenes jelleggel üzemelt. Elkészülte mégis rendkívül fontos volt, hiszen ezen egyetlen híd kapcsolta össze a központi hatalmak közép-európai (Német Császárság, Monarchia) és balkáni (Bulgária, Oszmán Birodalom) államait. A németek jelentős propagandának szánták, hogy egy hónappal a híd átadása után a háború kirobbanásakor megszűnt Orient expressznek újraszervezték német–osztrák utódját, a Berlinből és Münchenből Konstantinápolyba közlekedő Balkán expresszt,

¹⁸ JACOBI 1938. 394–396.

amely a központi hatalmak minden fővárosát, valamint a megszállt Szerbia székhelyét egyaránt érintette.¹⁹

A Zimonytól számított négy hídnyílás helyére fél évvel később már állandó acélesteket gyártott az osztrák államvasút resicai és a MÁV diósgyőri gépgyára. Az új szerkezeteket a forgalom fennállása mellett ideiglenes állványzaton szerelték, majd a másik oldalon szintén provizóriumokra tolták a hadihíd elemeit. Az állandó híd 1917. január 22-én készült el. Nem sokkal az átadás előtt jégzajlás döntötte le a negyedik nyílás ideiglenes állványait, és a rekordhosszúságú Waagner-elem a folyóba zuhant. Csonka László tartalékos hadnagy Száva-hídkülönítménye a jeges vízben kiemelte a fémtestet, a partra vontatta, és ott szétszerelte.

A régi szávai vasúti híd két világháború pusztításai után ma is áll az 1979-ben elkészült új híd mellett. A belgrádi fejpályaudvarra vezető vonatok ma is ezen az egyvágányú hídon haladnak át, de a rá vezető vasútvonal 1965-ben hosszú alagút-fúrással teljesen új nyomvonalra került, és a régi határállomás térségében a szerb főváros kormányzati és idegenforgalmi központja épült fel.

A szerb csapatok a hadüzenet napján felrobbantották a Száva-hídat. Szerbia elfoglalása után 1915 októberében egy ideiglenes, majd a következő évben végleges hídat épített itt a hadviselő osztrák–magyar állam

A 416 méter hosszú *Lupkowi-alagút* a Miskolc–Sátoraljaújhely–Mezőlaborc–Zagorz határátmenetben a Kárpátok egyik legalacsonyabb hágójában (638 méter)

¹⁹ LOVAS GYULA – TÓTH SÁNDOR (1991): *Az Orient expressz*. Budapest, MÁV. 199–201.

épült fel. Még a hazai vasútépítés nagy korszakában (1871–74) az Első Magyar Gácsországi Vasút helyezte üzembe a Kárpátokon túlnyúló egyetlen kétvágányú vonalat, és a különösen rossz minőségű agyagpalás talajréteg, a munkások körében dühöngő kolerajárvány rendkívüli mértékben megnehezítette a nem különösen hosszú alagút (416 méter) építését.²⁰ 1914 végén az oroszok támadása ezt a vasútvonalat is elérte, és a császári és királyi csapatok a határszéli szakaszt Izbugaradványig kiürítették. Amikor 1915 májusában a gorlicei áttörés innen is elűzte a cári hadsereget, visszavonulásukkor az alagút mindkét bejáratát és a környező vonalszakaszok hídjait felrobbantották. A 14. vasútépítő század Illés Elemér vezetésével a déli, a 11. század és egy táborivasút-század az északi oldalon kezdte meg a helyreállítást. Éjjelnappali munka után már május 18-án újraindulhatott a forgalom. Az újlupkowi állomáson felállított katonakórház hátrahagyott orosz orvosa igen csodálkozott, amikor a Mezőlaborc felől érkező első vonat mozdonyfüttjét meghallotta. A visszavonuló orosz tisztek legalább két hónap haladékot reméltek az alagút felrobbantásától, de a helyreállítás még két hétig sem tartott...²¹

*A tábori vasútrezd által ideiglenes jelleggel helyreállított Karakó-völgyhíd
(A fotó Nemeskéri-Kiss: i. m. 172. oldaláról származik)*

²⁰ SCHOBER ALBERT (1874): A lupkowi alagút. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* 8. évf. 1–12. sz. 327–334.

²¹ Dénes törzsorvos visszaemlékezése. Lásd JACOBI 1938. 424.

A *Karakó-völgyben* fekvő acélhíd a Madéfalva–Gyimesbükk országhatárszéli vasút 1896-os megnyitásakor épült, és a történelmi Magyarország legmagasabb (64,44 méter!) viaduktja volt. 1916. augusztus 27-e után a román hadsereg váratlan támadásakor a visszavonuló csapatok részéről egy bajor vasútépítő század Aczél Ödön csíkszeredai MÁV-osztálymérnök útmutatásával lerombolta a Karakó-, Tatros- és Bányavölgyi-viaduktok középső nyílásait. A bevonuló románok francia vasútépítő mérnök irányítása mellett 1000 milliméteres keskeny nyomtávú vasútként kezdték meg a helyreállítást, amely a központi hatalmak gyors ellentámadása miatt félbeszakadt. Az 5. vasútépítő század Illés Elemér őrnagy irányításával megvizsgálta a románok által tervezett megkerülő út állapotát, de annak kezdetleges állapota miatt a híd mielőbbi visszaállítása mellett döntöttek.

A 202 méter hosszú nyílás középső, 102 méteres szerkezete zuhant a mélybe, amelynek ideiglenes pótlását három darab (2×30+40 méter) Roth–Waagner-szerkezettel tervezték. A Xenophon Kossowicz százados által irányított munkát a természeti tényezőkön (1012 méter tengerszint feletti magasság, mínusz 26 fok!) kívül rendkívüli mértékben megnehezítette, hogy a hidak három különböző patak völgyében feküdtek, és kövezett út csak a Tatros-hídhoz vezetett. Ezért Madéfalva felől az építési anyagokat csak vasúton, többszörös átrakással lehetett a helyszínekre juttatni, ahol drótkötél- és siklopályákat helyeztek üzembe a völgybe való leszállításhoz. Mivel a második pillér rögzítéséhez tíz méteres mélységben sem találtak teherbíró talajt, ideiglenesen a falazott pillér helyére kétszintes hadihíd került, amely miatt a rövidebb hídelem is kétszintes Roth–Waagner szerkezet lett. Átlagosan 15 tiszt és 750 munkás folyamatos huszonnégy órás teljesítményével, 110 munkanap alatt, 7000 tonna anyag megmozgatásával mindössze négy hónap alatt (1916. december 8. – 1917. március 28.) sikerült a hidat üzemkész állapotba helyezni. Ünnepeles átadásán az utolsó osztrák–magyar uralkodó nevét adták neki.

Ez a híd maradt forgalomban a román hatalom évtizedei alatt, majd a magyar visszatérés idején is, ám 1944 szeptemberében a támadó szovjet csapatok előtt újra, immár teljes pusztítással felrobbantották. A Vörös Hadsereg az utánpótlás részére ideiglenes fahidat emelt, amelyen a forgalom csak rendkívül lassan volt megszervezhető. Az új román politikai vezetés stratégiai fontosságúnak ítélte a vasútvonalat – akkor még Moldva és Erdély egyetlen működő vasúti kapcsolatát! –, ezért pénzt és energiát nem kímélve a Şantiere Generale bukaresti tervezőiroda irányításával 1946-ban kétvágányú vasbeton ívhídát emeltek. Az impozáns terv Seni Alfonz brassói építész, a kivitelezés Ion Rusmănică és Emil Barteş

román mérnökök munkája. A harmadik viadukt 1946. november 10-ei ünnepélyes átadásán az akkori teljes román állami vezetés megjelent. Ez a műtárgy áll szolgálatban ma is a szükségleteknek megfelelően középre helyezett egyetlen vágányával.²²

*Az eredeti kőboltozatú híd az Isonzó felett Salcano közelében
(A fotó az Osztrák Nemzeti Könyvtárból származik, <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/15385033.jpg>)*

A salcanói Isonzó-híd azért érdemel részletes említést, mert építése idején a világ legnagyobb nyílású (85 méter) boltozott kőhídja volt. A műtárgy a második trieszti vasútvonalon fekszik Görztől 4 kilométerre északra. A vonalszakasz építését Új alpesi vasutak (Neue Alpenbahnen) néven a birodalmi gyűlés Wittek vasútügyi miniszter előterjesztésére szavazta meg 1900-ban, hogy az osztrák kikötőbe ne csak Bécs felől a magántulajdonú Déli Vasúton, hanem Ausztria nyugati feléből, valamint Bajor-, Cseh- és Morvaországból is a lehető legrövidebb úton lehessen eljutni. Az úgynevezett Wocheinerbahn az egy időben épült Tauern-, Pyhrn- és Karawanken-vasúthoz kapcsolódva 1906-ig elkészült a Juliai-Alpokban, és Görznél az osztrák államvasút meglévő trieszti vonalához

²² ZSIGMOND ENIKŐ (2014): A lóvész Karakó-híd története 1897-től 1997-ig. *Erdélyi Gyopár* 24. évf. 3. sz.

csatlakozott.²³ A műtárgyat a bécsi Leopold Örley tervezte, aki Wumb főépítész mellé volt beosztva az építkezésen.

1916 augusztusában a császári hadsereg a 6. isonzói csatában föladta a folyó nyugati partját, és Görztől két kilométerre északra a keleti oldalra vonult vissza. A kiürítendő területen lévő közúti hidat és a vasúti köhidat augusztus 8-áról 9-ére hajló éjjel az osztrák–magyar vasúti század 930 kilogramm ekrazittal fölrobbantotta. A 12. isonzói csatában 1917. október 24-e után az osztrák–magyar és német hadsereg a vasútvonal területét tartósan felszabadította, ezért Alfonz Ruttner vezetésével megkezdhették a híd felújítását. A szörnyű harcok okozta teljes pusztítás és a téli időszak következtében mind a munkások elhelyezése, mind az anyagok szállítása jelentős nehézséget okozott. A hátszorból Tarvisión és Udinén át, nagy kerülővel szállították az építőanyagokat Görzbe, ahonnan benzín-villanymotoros tábori vasút vitte a helyszínre, végül annak felét motoros kábeldaru emelte át a folyó bal partjára. Az éjszakai munkavégzéshez villanytelepet helyeztek üzembe, és a két darab emeletes Roth–Waagner-féle alsópályás acélszerkezetet két oldalról tolták be a híd közepére. Az osztrák–magyar hadsereg utolsó nagy hídfelújítása 1918. január 1. – április 24. között zajlott, másnap a forgalmat megnyitották. Seregeink visszavonulásakor a hidat újra már nem rombolták, így az sértetlenül került olasz kézre. 1925–27 között az eredeti kőboltozatot visszaállították. A második világháború légitámadásait a híd szerencsésen átvészelte. Ma is áll, 1985 óta védett technikai műemlék, ám mivel a Transalpin-vasútvonal területén ma négy állam osztozik (a Karawankenbahntól északra Ausztria, a Wocheinerbahn Szlovénia, az isztriai szakasz Horvátország, Triest Olaszország része), eredeti jelentőségét már nem nyerheti vissza.

ÖSSZEOMLÁS

Az Osztrák–Magyar Monarchia a háború utolsó pillanataig hősiességek küzdelemben várta sorsának beteljesülését. A balkáni front vereségei után Bulgária szeptember 25-én fegyverszünetet kért, az antant Franchet d’Esperey vezette hadserege pedig gyors ütemben közeledett a Száva–Duna vidékére. Miközben a háborús vereség az addig kitartó kül- és belpolitika alakulását is egyre erőteljesebben a

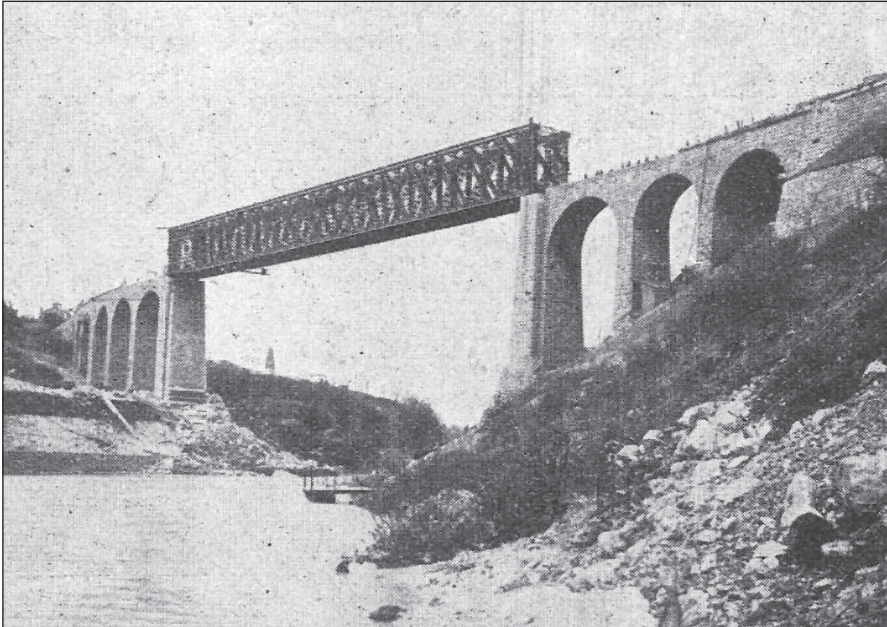
²³ PETRONIO, PAOLO (1997): *Transalpina. Die Wocheinerbahn. Bohijnska Proga. La Linea di Wochein.* Trieste, Edizio Italo Servo. 53–102.

forradalmi összeomlás felé terelte, a ZTL egy utolsó csapatösszevonás szállítását szervezte meg a Délvidékre.

A Monarchia vasútja az anyagszer-ellátási és foglalkoztatási nehézségek ellenére fegyelmesen és kitartóan szolgálta a közös államot. A vonattovábbítás legsúlyosabb problémáját az jelentette, hogy a több éven át tartó túlfeszített forgalom a járműveket, a vasúti pályát és a berendezéseket rendkívül megterhelte, és az emiatt bekövetkező „fekvemaradások” és a nem mérséklődő igények jelentős feltorlódásokat okoztak. 1918 októberében egyszerre zajlott a balkáni értékek kimenekítése a Bród–Zágráb és Fiume–Zágráb vonalakon, a csapatösszevonás ezzel ellentétes irányú szállítása, és a Románia felől zajló kiürítés. A szolgálatot elhagyó katonák önkéntes vonatfoglalásokkal indultak vissza az ország belseje felé. Azaz csak indultak volna, mert az utolsó napokban a két államrészen összesen 30 ezer vasúti kocsit negyvennyolc óránál hosszabb ideig vesztegelt.

A Wekerle-kormány kezdeményezésére a ZTL értekezletet szervezett Gámán Gábor magyar forgalmi felügyelő vezetésével Bécsben a kelet-erdélyi értékek kimenekítésére. A magyar honvédelmi minisztérium véleménye szerint a megszállás által veszélyeztetett terület a Maros-torkolattól kezdve a Maros folyásán át a Szeged–Szabadka–Pécs vonalig terjed, onnan tovább pedig a Dráva mentén. Tehát a higgadtabb magyar szakemberek kb. három héttel korábban már tisztában voltak a későbbi fegyverszünet várható antant követelésével... – Az adott közlekedési viszonyok között már nem volt lehetőség az értekezlet határozatainak végrehajtására.

Október 30-án a ZTL még ontotta a Lux és Balaton fedőnevű szállítmányokra vonatkozó megrendeléseit, amikor a horvát nemzeti tanács bejelentette a Monarchiától való elszakadását és a területén található vasúti ingatlanok, járművek és felszerelési tárgyak lefoglalását. A vasúti közlekedés nem állt meg, sőt a forgalom mértéke a következő hetekben még növekedett, de ennek irányítása a fegyverszünetek megkötése után már az antanthatalmak megbízottjaira hárult.

A tábori vasútezered által Roth–Wagner-szerkezettel ideiglenes jelleggel helyreállított Salcano-híd (A kép Jacobi 1938. 451. oldaláról származik)

Az összeomlást követő vasúttörténeti események – a szomszédos és önállósuló népek megszállták a hálózat jelentős részét; lefoglalták az ott talált járműveket; a vasúti berendezések rongálásai; magyarellenes atrocitások a vasutasság és a vasúti üzemek dolgozói körében; tömeges elbocsátások és menekülthullám; kb. egymillió hadifogoly szabad eltávozása, garázdálkodása; több mint 1,5 millió frontkatona Budapestre utazása, onnan közel egymillió továbbutazása; a Tanácsköztársaság és a román megszállás, az ország kirablása; Trianon –, ugyanúgy, mint a vasutasság és a műhelyi munkástársadalom háború alatti megpróbáltatásai és munkabeszüntetései nem férnek jelen tanulmány keretei közé. (4. térkép)

ÖSSZEGZÉS

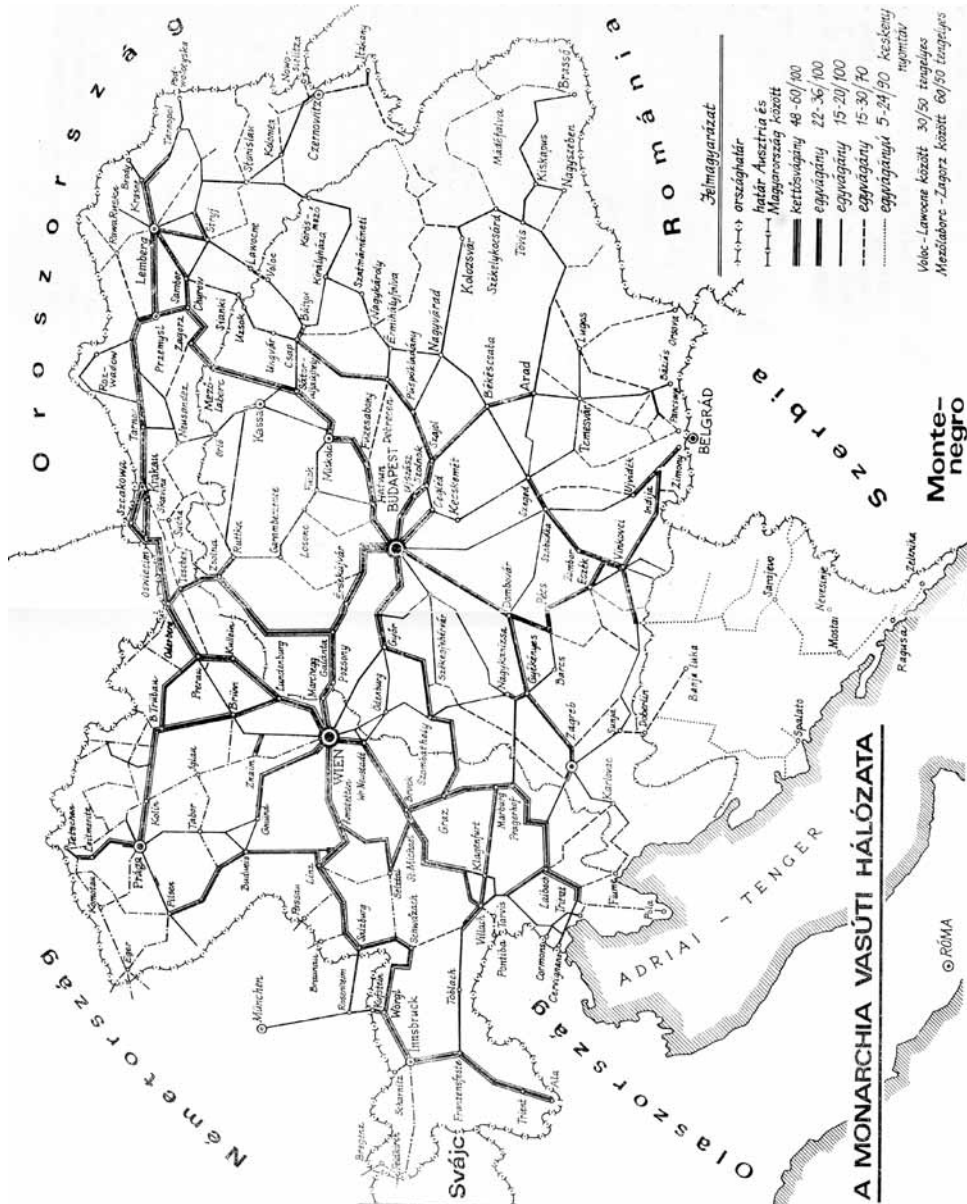
A tanulmányban bizonyítani kívántuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának a közlekedés fejlődésével és a külpolitika aktualitásaival nem számoló elavult felvonulási terve túlbiztosított volt, és ez jelentősen lelassította a frontra szállítást, döntően hozzájárult a villámháborús stratégia összeomlásához. A Monarchia

vasútföldrajzi adottságai megnehezítették a felvonulást és átsoportosítást a háború első szakaszában kialakuló frontokon. Ugyanakkor a közös hadsereg vasútezrede magas műszaki színvonalon teljesítette az okozott háborús károk helyreállítását, továbbá a katonai és tábori vasútvonalak üzemeltetését. A hátszág vasúttársaságai a foglalkoztatási és ellátási nehézségek ellenére heroikus küzdelmet vállaltak azzal, hogy a katonai jellegű személy- és áruszállítások mellett a polgári áru- és személyszállítást csak a szükségletek mértékéig korlátozták.

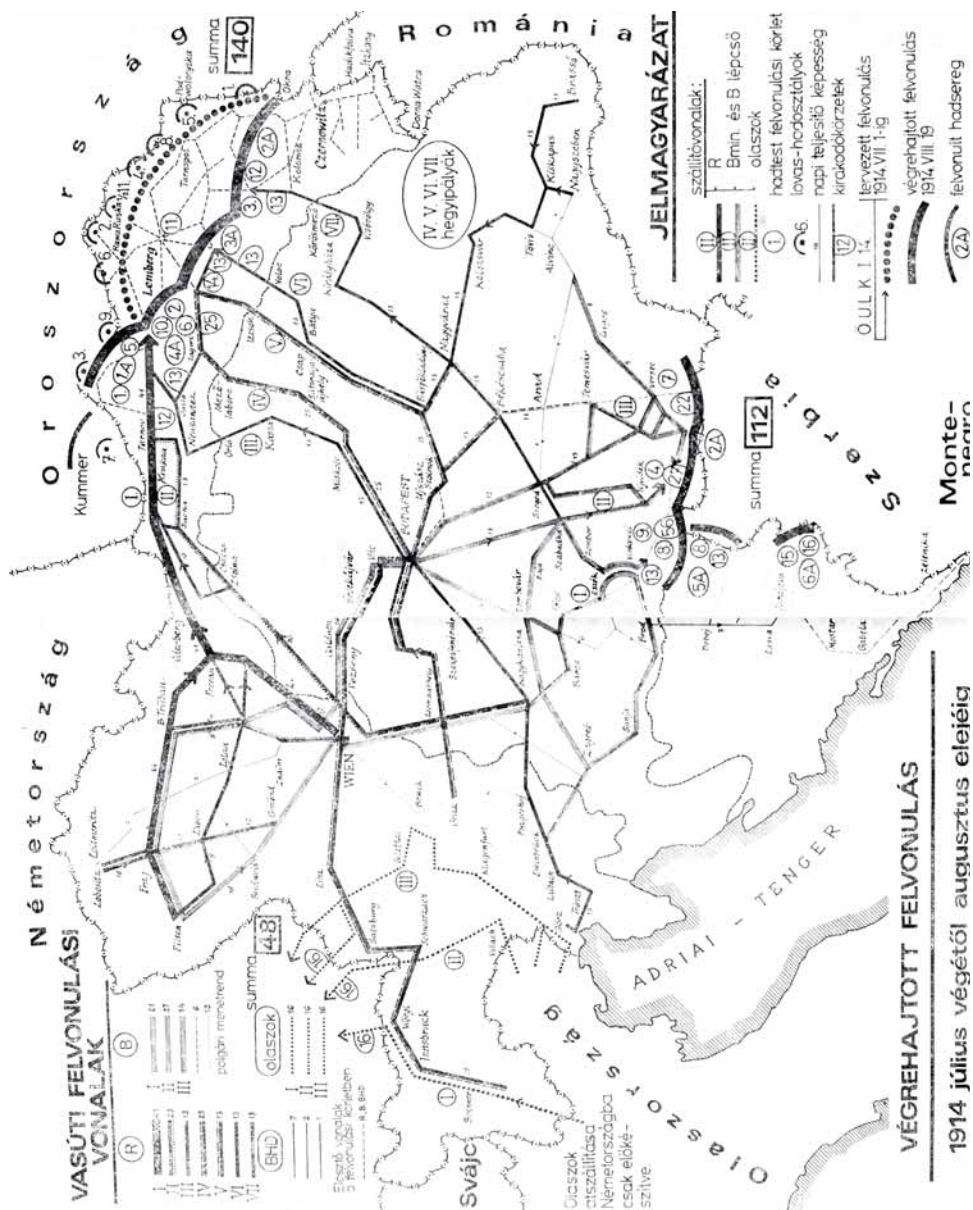

*Frontkatonák hazatérése
(A fotó a Budapesti Közlekedési Múzeum gyűjteményéből származik)*

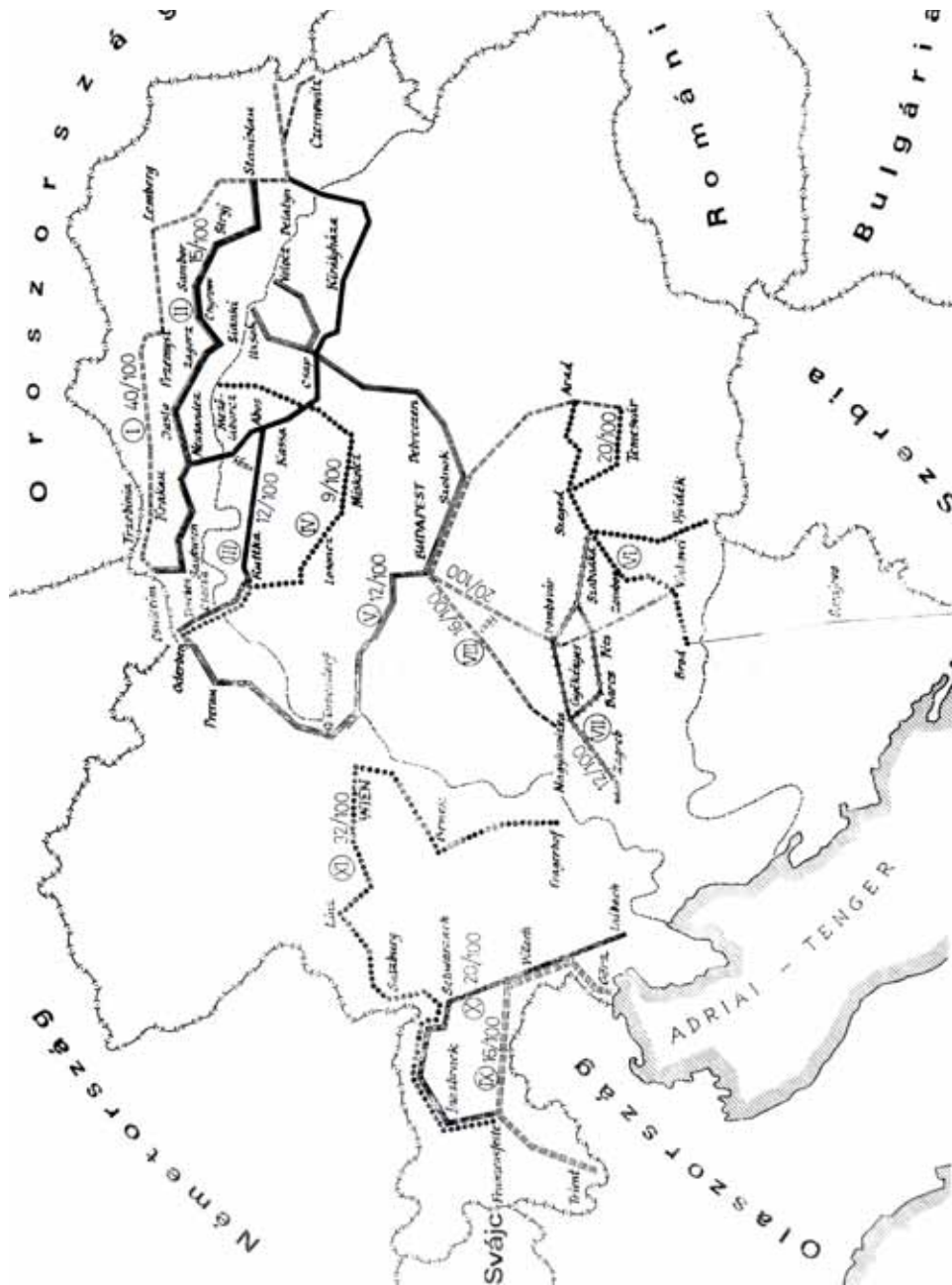
(1. térkép) Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúti hálózata
(Valamennyi térkép Kéri idézett művéből származik)

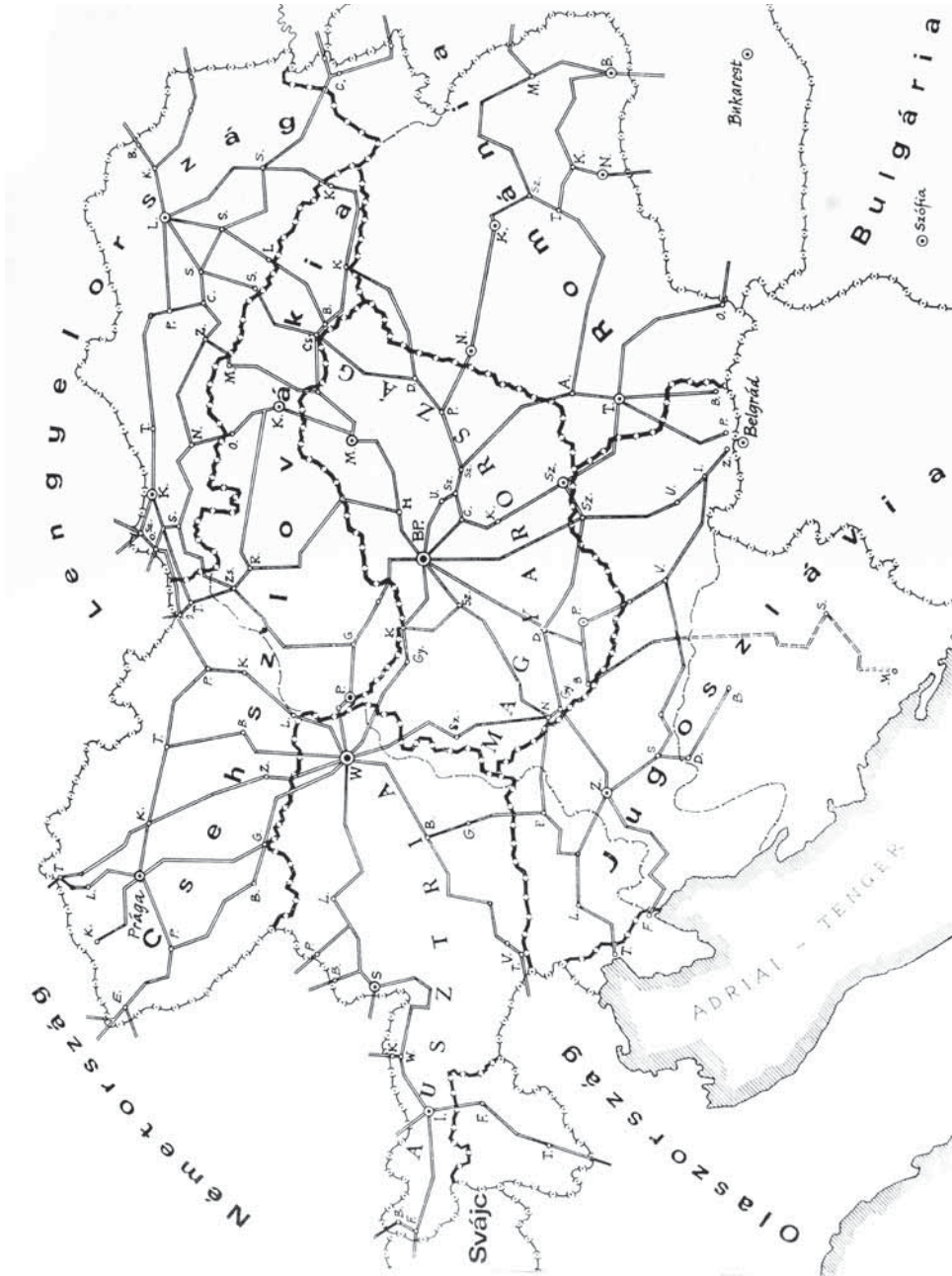
(2. térkép) A Monarchia végrehajtott felvonulása

(3. térkép) Átcsoportosítási lehetőségek

(4. térkép) Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a vasúti fővonalak

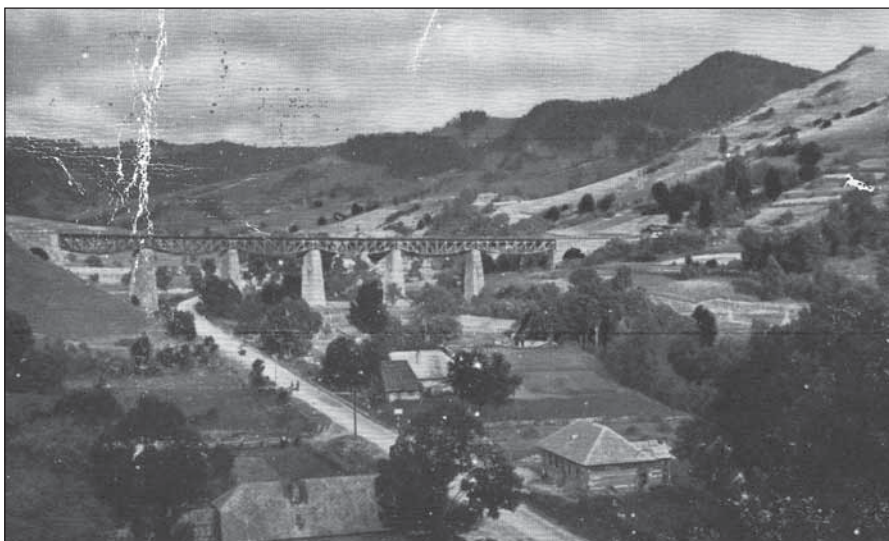
A fotó-levelezőlap aláírása szerint Ferenc Ferdinánd Szarajevóba érkezik egy órával a merénylet előtt. A szerelvény és a főszereplő bizonyosan, az állomás is vélhetően azonos, ám a fénykép egy korábbi alkalommal készülhetett, hiszen a közeli Ilidža fürdőhelyről a trónörökös feleségével, Chotek Zsófiával június 28-án sokkal ünnepélyesebb külsőségek között érkezett a keskeny nyomközű szarajevói állomásra

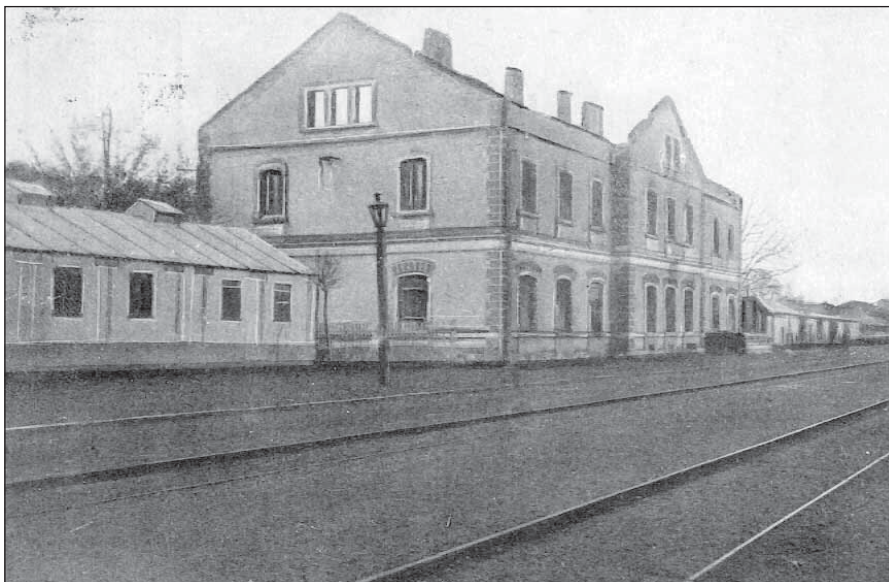
Virágokkal díszített 1–2. osztályú, háromtengelyes személykocsiban indulnak a frontra a veszprémi 31. honvéd gyalogezred tisztjei 1914-ben. A kocsi jobb oldalán az 1891-es államosítás előtti tulajdonosnév (StEG) szerepel

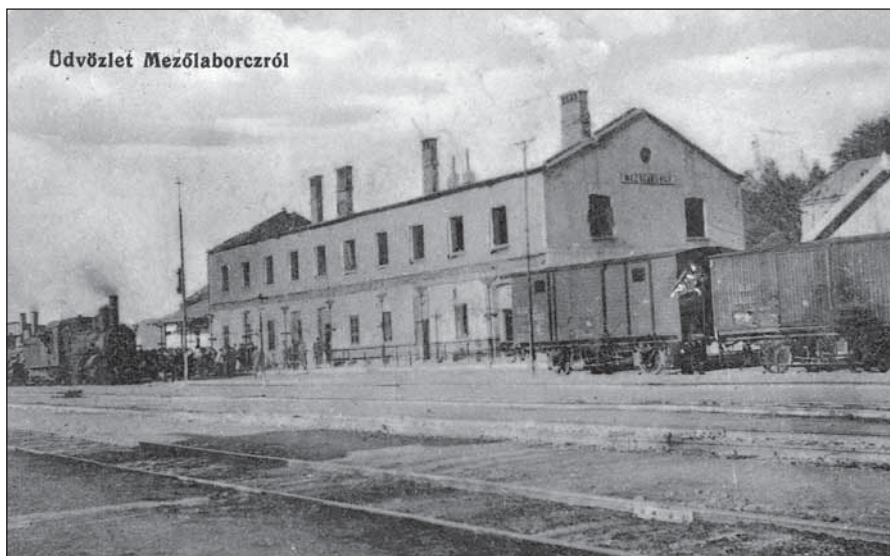
*Kárpátalja első határvonala hat viadukton és négy alagúton át vezetett munkács–beszkidi vasút volt, amelyet a MÁV 1884–87 között épített meg.
A szép kisszolyvai (Szkotárszka) völgyhid az utolsó a határalagút előtt*

*Az uzsoki határ országútja Hajasad (Voloszjanka) felé háttérben a viadukttal.
A Nagyberezna–Uzsok stratégiai határvasutat a MÁV 1905. október 15-én adta át a forgalomnak*

*Sambor állomás – az uzsoki vasút csatlakozópontja a helyi galíciai vonalakkal –
lerombolt állapotban az oroszok kivonulása után*

Mezőlaborc, a galíciai fővonal határállomása is elpusztítva tért vissza rövid orosz megszállás után a magyar kezekbe. Ezen a képslapon 1915. december 20-án innen küldte utolsó üdvözlését a frontra behívott alkalmazott Berzsényi Janovits József műszaki tanácsosnak, a komáromi államépítészeti hivatalba

A nagy háborúban a hadviselő felek erős cenzúrával kezelték a katonai tudósításokat, így sok esetben grafika helyettesítette a hátország „nyugalmát felkavaró” fényképeket. A sebesültek ápolása a pályaudvaron című képeslapot egy szabadságolt baka 1915. május 27-én Sátoraljaújhelyen adta postára

GALÍCIÁTÓL A PIAVÉIG

RÉSZLETEK BALOGH IMRE BÉKÉSI FÖLDMŰVES ELSŐ VILÁGHÁBORÚS VISSZAEMLEKEZÉSÉBŐL

Balogh Imre bácsit 1979-ben ismertem meg, amikor a szomszédságába költöztünk. Mivel nagyapám is megjárta Isonzót, és nagyon sokat mesélt a harctéri élményeiről, valamint a három évig tartó olasz hadifogságáról, nagyon megörültem, mikor megtudtam, hogy Imre bácsi is megjárta a Nagy Háborút. Amikor először felkerestem azzal, hogy meséljen nekem a világháborús élményeiről, előbb szabadkozott, hogy már nem nagyon emlékszik az akkori dolgokra, majd amikor látta, hogy nem hagyom békén, azt mondta: leírtam az emlékeimet még az események után alig két évtizeddel, abból mindent megtudhatsz. Így jutott hozzám a visszaemlékezése.

A kéziratot már nem tudtam visszaadni, ugyanis a szerzője néhány hónap múlva, 1980-ban váratlanul elhunyt. Így nem sikerült megtudni tőle olyan dolgokat, amelyekről valamiért nem írt a visszaemlékezésben. Azt sem lehetett kideríteni, hogy ez eredetileg nyilván tollal írt szöveget ki és mikor gépelte le. Annyi bizonyos csak, hogy az eredeti kézirat 1936-ban készült el. Sajnos már a hozzátartozói sem tudta a kézirattal kapcsolatban felvilágosítást adni, mert mind egy szem fia, mind pedig unokája elhunyt a kilencvenes években.

Imre bácsi a visszaemlékezés elején beszél a családjáról, a gyerekkoráról, majd a háború kitöréséről, a kezdeti lelkesedésről. („Összel nagy tömegtüntetés volt a háború mellett. Nagy körmenetet rendeztek a városban,¹ a főutcán vonultak el nagy bandaszóval. Vígán daloltak és folyton kiabáltak, hogy »Éljen a háború!«

¹ Békés 1973-ig csak nagyközség volt, ám a helybeliek mindig városként emlegették.

[...] Ebben a menetben én is résztvettem.” Csakhamar a saját bőrén kellett megtapasztalnia a háború borzalmait, kezdeti lelkesedése gyorsan elszállt.

Mint a visszaemlékezésében írja, ő 1915 első napjaiban „rukkolt” be. Alig töltötte be a 18. évét. Ráadásul a mostohaapja helyett vonult be – a szekerekkel és két lovukkal. Balogh Imre nem közli azt az utókorral, hogy milyen alakulathoz vonult be. Gyalogosként a békéscsabai 101. közös vagy a 4. nagyváradi honvéd gyalogezred katonája lett volna, mivel azonban a trénnél szolgált, egyelőre nem sikerült kideríteni, mely magasabb egység keretén belül vett részt a háborúban.

Az egyszerű, négy elemít végzett földműves nem tartotta fontosnak, hogy visszaemlékezésében legalább néhány dátumot megemlítsen. Így csak sejteni lehet, hogy valamikor 1915 január végén érkezhettek ki a Kárpátokba. Társaival együtt előbb Zombolyára kellett szekerezzen, majd jó néhány nap elteltével bevagonírozták őket és Erdélyen keresztül jutottak el az Észak-keleti Kárpátokba.

A visszaemlékezésében a „nagy történettel” nem foglalkozott, kizárólag a személyes sorsának alakulásával. Ez érthető is, hiszen – mint említettem – egy négy elemis földművesről van szó. Éppen ez adja meg a visszaemlékezés érdekességét: egyfajta „alulnézetből” láttatja a véres eseményeket, ráadásul mivel nem az arcvonalban szolgált, hanem a front mögött, mások az élményei is. Közvetlen életveszélybe ritkán került – de a szenvedésből, nélkülözésekből neki is bőven kijutott a nagy év alatt. Galiciából 1915 őszén, a sikeres hadjárat megindulása után helyezték át Szerbiába. Innen egy évvel később Romániába került. A korábbi szövetséges dél-erdélyi betörését követő osztrák-magyar–német ellentámadásnak köszönhetően a szövetségesek hamarosan elfoglalták a Havasalföldet is, Balogh Imre pedig 1916 decemberében már az elfoglalt Bukarest utcáin hajtotta a szekerét. Jó fél évig a Duna-partján, Turnu Măgurele környékén volt az alakulatával, majd innen is tovább került. A visszaemlékezésben csak annyit közöl, hogy valamikor – már a sikeres caporettói áttörés után – ismét bevagonírozták őket, és meg sem álltak az Udine közelében található Palmanováig. Az olasz fronton érte az összeomlás, hosszas hányattatás után 1918. november elején jutott vissza – négy év szenvedés után – szülőföldjére, Békésre.

A gépelt kézirat-részletet nem betűhűen közlöm. A nyilvánvaló elgépeléseket, értelemzavaró központozást, elírást (téves olvasatot) kijavítottam. Ahol szükséges, lábjegyzetben közlöm az adott helyiség pontos nevét, mai megnevezését.

GALÍCIÁBAN

[...] Amerre mentünk, mindenütt hegyek, völgyek voltak, sok kisebb, nagyobb városon és patakon ment át a vonatunk, mindenfelé hó borította a tájat. A lakosság többnyire oláh volt. Egy reggel arra virradtunk, hogy a Kárpátok aljához értünk, itt már nagy fenyvesekkel borított hegyek voltak, és a vonatunk csak csendesen döcögött, s jelezték a vasutasok, hogy már nem messzire megyünk. Úgy is lett, egyszer csak bedöcögött a vonatunk az utolsó állomásra, ahol megláttuk a Borgó feliratot.² Jelezték, hogy szedjük össze a poggyászatunkat, mert kirakodunk. Ez már sokkal gyorsabban ment, mint a berakodás. Kirakodás után befogtunk, és elindultunk, neki a hegyeknek, mégpedig mindjárt fölfelé. Küzdelmes utazás volt, mert a mi lovaink nem voltak hozzászokva a hegyi úthoz, sehogyan sem akartak beletnyugodni abba, hogy mindig csak fölfelé kell menni. De nekünk is szokatlan volt, mert még mi sem jártunk ilyen úton. A kocsik elmaradoztak egymástól. Az út csavargós volt, előre, vagy hátra, nem messze lehetett ellátni, csak a kocsik zörgése visszhangzott mindenfelé a hegyekben. Végre felértünk és lefelé indultunk, de ez sem volt valami jó, mert az út havas és jeges volt. Két kereket is megkötöttünk, mégis majdnem elverte a lovakat a kocsi. Estefelé valami Magura nevű faluba³ értünk, itt elszállásoltak bennünket. A házak itt már mind fából voltak. Az idő nem volt nagyon hideg, estefelé elkezdett esni a hó. Az éjszakát az istállóban töltöttem, semmit sem aludtam, mert hideg volt az istálló. Másnap reggel csendesedett a hó. Reggel indultunk, estére Óradnára értünk, itt ismét elszállásoltak bennünket, s itt maradtunk egy hétig. Ez idő alatt a hibás kocsikat kijavították, s a lovakat átvasalták, s a kocsikat megraktuk. Óradna elég jelentős község volt, körülvéve nagy hegyekkel, lakói többnyire oláhok, magyarul nem igen tudtak beszélni. Nagyon egyszerű életet éltek, szűrgúnyába és bocskorba jártak. Apró kis lovuk és ugyanolyan kis marhájuk volt. Minden épületük fából volt, a szobájuk elég gyengén bútorozott. A kemencét a szobában fűtik. Legmegszokottabb ételmük a tej, túró és a puliszka, amelyet igen nagy hozzáértéssel tudnak megfőzni. Volt ott egy kocsmá, amelybe bementünk néha egy kis itókára, árultak itt üvegben halat, amit ruszli-nak neveztek. Már odahaza is láttam ilyet a kereskedésben, és sokszor gondoltam, hogy jó lenne ilyet enni. Egy alkalommal, mikor bevetődünk, rendeltem belőle

² Borgóprundról van szó

³ Mägura Ilveiről van szó.

mindnyájónknak azzal, hogy majd milyen jót fogunk falatozni belőle. De négyen se bírtunk megenni egyet, mert mindenféle íze volt, csak jó nem.

Annál a háznál, ahol én el voltam szállásolva, egy elég vendégszerető oláh család lakott, benn aludtam velük egy szobában. Beszélni nem tudtam velük, csak egy-két szót, mégis szerettek, egy párszor meg is hívtak vacsorára. Nem akartam elfogadni, de olyan szívesen hívtak, hogy azt láttam, ha nem fogadom el, sértésnek veszik. A vacsora puliszka volt, apróra vagdalt sült kolbásszal, hozzá aludttej és túró. Ők ezt mind egyszerre ették, én is hozzáfogtam az evéshez, faltam is hol az egyikből, hol meg a másikkól. Mindegyik jó volt a maga nemében, de összekeverve szokatlan volt, de azért jóllaktam. Majd innen is tovább mentünk, előbb azonban a főhadnagy úr ki lett cserélve egy fiatal, szintén osztrák hadnaggyal, amit nem is bántunk, mert amaz egy előbb lévő faluban felpozított egy embert. Igaz, emez nem lett sokkal jobb, magyarul ez sem tudott egy szót sem.

Még azt is följegyeztem, hogy milyen volt a csapat, amelyiknél voltam. A címe, neve volt: K. u. K. Verfleksz Kolóne 36.2 Staffel.⁴ A parancsnok volt a hadnagy, azután egy kadét, három őrmester, egy szakvezető, két káplár, egy örvezető és 15 közember. A kocsi pedig 120 volt. Ebből volt 3 bagázi, ami a tiszt urak poggyászát vitte, három konyha-kocsi, ezek mindig elől mentek és két kovács kocsi, ezek pedig hátul mentek. Egy este aztán kijelentették, hogy megyünk tovább.

Reggel útra keltünk, nekivágtunk a Radnai-havasoknak. De alig hogy elindultunk fölfelé, a hegyeket fél méter, sőt egy méteres hó borította, ami nagyon megnehezítette a közlekedést. Olyan nagy sűrű fenyves erdő volt rajta, hogy hiába sütött a nap, mégse láttuk a fa lombjától egész nap sem. Itt is előbb felfelé mentünk sokáig, nagyon lassan és nehezen haladtunk, mert a lovak nehezen bírták a kocsit a nagy hóban. Nagy nehezen felértünk, de hiába voltunk fenn, a nagy fáktól ott sem láttunk semmit sem. Csak a kocsik zöreje és a nagy hí-hózás hallatszott. Lefelé menetbe két kereket is megkötöttünk. Ezt az utat is megtettük valami nagy nehezen. Este aztán legnagyobb meglepetésünkre a nagy hegyek között egy lapos helyen letáboroztunk a szabad ég alatt, s azt mondták, hogy itt hálunk. Nagyon hideg volt, azt gondoltuk, hogy reggelre ott fagyunk meg emberestől, lovastól együtt. A hó, amint lementünk az útról, hasig ért a lovaknak, tagjaink szinte dermedtek voltak a nagy hidegtől. Egész nap többet, mint nem, a kocsin kellett ülni, a nagy hó miatt a kocsi mellett nem tudtunk gyalogolni. Már irtóztunk, amikor le kellett szállni a nagy hóba. Először is el kellett ilyenkor háyni a lovak elől a havat és

⁴ Egyelőre nem beazonosítható alakulat.

aztán pedig tűzrevaló után kellett nézni, de akár merre mentünk, mindenütt a nagy hóban kellett gázolni. Voltak a hegyoldalban imitt-amott egy kis darab szántóföldek, ezek hosszú szálfákból voltak elválasztva egymástól, azt hordtuk a tűzre. Megettünk a lovakat, és mi is megvacsoráztunk, ami természetesen csak fekete kávé volt. Azután meggyújtottuk a tüzeket, és körül ültük, hogy elgémberedett tagjainkat felmelegítsük. Így virradtunk fel, nem igen aludt senki, reggel aztán tovább mentünk, de olyan hideg volt, hogy alig tudtunk az orrunkon lélegezni, mert az is majd befagyott. A fülem is fázott, még a kucsmában is. Így értünk át Bukovinába.

Nap-nap után mindig ilyenforma volt az utazásunk, mindig csak azon a rossz hegyi utakon jártunk. Felfelé alig bírtunk a kocsikat húzatni, lefelé, meg sokszor mind a négy kereket meg kellett kötni. Ezek a kocsik csak az Alföldre valók voltak, nem voltak felszerelve fékkel. Nemigen találtunk sem falut, sem várost, így kinn háltunk a szabad ég alatt, már nem is volt feltűnő. Az útfélen mindenütt voltak temetetlen hullák. Nem sok idő múlva lovaink is kezdtek pusztulni.

Hány napig mentünk, azt nem tudom, egyszer csak egy községbe értünk, itt leadtuk ami volt a kocsikon és sebesült katonák jöttek a kocsinkra, ezeket vittük úgy tudom, hogy Kirlibabáig.⁵ Mennyi ideig értünk oda, azt nem tudom, akkor vittünk először sebesülteket. Nagyon rossz helyzetben lehettek, soknak meg volt fagyva a lába. Nem igen tudtak tisztálkodni, a szakálla némelyiknek a melléig ért.

Itt elszállásoltak bennünket. Időztünk egy pár napot, megraktuk a kocsikat és tovább mentünk. Hogy mennyi ideig, arra nem emlékszem, csak arra, hogy elég hosszú utat tettünk meg, míg végre elértünk Vizsnyicre.⁶ Itt leadtuk, amit hoztunk, újra sebesült katonák ültek a kocsinkra, s vittük őket Szeletinbe.⁷ Ez az utunk is völgyről le, hegyre fel volt. Este, ha letáboroztunk, a sebesültek bementek valami házhoz, vagy egy rögtönzött kórházba, mert ilyen volt minden helyiségben, valamilyen nagyobb épületet átalakítottak kórháznak. Ahogy Kirlibabát elhagytuk, az idő sokkal enyhébb lett, mint a magas hegyeken volt. Élelmet, gyümölcsöt, különösen almát lehetett itt vásárolni. Azon a napon, amikor újra Szeletinbe értünk, nagyon rossz volt az utunk. Olyan meredek, lejtős volt, hogy sok helyen négy lóval kellett fölfelé húzatni, pedig csak két, vagy három katona volt a kocsin. Lefelé pedig mind a négy kereket meg kellett kötni. Estefelé meg el kezdett esni a hó, nekünk nem volt rá szükségünk, mert úgy is volt elég. Már erősen sötétedett, mentünk, de még sem-

⁵ Románul Cîrlibaba. 1918-ig Erdély és Moldva határán fekvő eredetileg bányásztelepülés.

⁶ A galíciai Vizsnyicáról (ma az ukrainai Vyzhnytsya) van szó.

⁷ A mai ukrainai Selyatyn.

mi jelenségét nem láttuk falunak. Az út már erre nem volt olyan nagyon meredek, de azért olyan hullámos volt, hogy mindig fel és le kellett menni. A kocsik messze elmaradoztak egymástól. Igyekeztünk volna felzárkózni, de a lovak úgy ki voltak dögölve, hogy alig bírtak vánszorogni. Jó későre járt az idő, amikorra Szeletinbe értünk. A sebesültek itt leszálltak, mi pedig keresztül mentünk a városon és letáboroztunk a szabad ég alá, mert tele volt a város katonasággal. Jó nagy tüzet raktunk, így valahogy átvirrasztottuk az éjszakát valahogyan. Ennivalónk nem volt, se nekünk, se a lovaknak. Ez ideig hordtam magammal azt a gyékényt, amit hazuról elhoztam, ezt most a lovak teljesen megették, olyan éhesek voltak.

Másnap rakodni kezdtünk, sok volt a dolog a lovaknál, a szénát, abrakot el kellett osztani. Majd én is ráraktam a kocsimra 300 db komisz kenyeret. Míg indulni nem kellett, úgy gondoltam, oda megyek egy kicsit a tűzhöz és melegszem. Az őrünk jó tüzet gerjesztett a száraz fenyőből, ami csak úgy szikrázott, ahogy égett. Ahogy ott melegsünk, és egyről-másról beszélgetünk, egyszer csak látom, hogy arra vánszorog a hadnagy úr tisztí szolgája, vagy ahogy katonanyelven mondják, a kutyamosója, húzza magát a köpenybe, és oda jön hozzánk a tűzhöz. Megszokás volt, hogy a tisztí szolgát nem igen szerette senki. Az ilyet meg annál is inkább nem, mert egy szót sem tudott magyarul. Voltunk a tűznél vagy tizenketten, senki se akart neki helyet adni. Ahogy oda jött hozzánk, mindenki csak lökdöste, de csak befurakodott a többi közé. Hát egyszer csak durr! Valami nagyot durran közöttünk. Hirtelen mindnyájan összeszenéztünk, hogy miféle fegyver sült el. Hát látjuk, hogy a tisztí szolga halálsápadtra válik, s látjuk, hogy a nadrág zsebe ugyancsak füstölög. Kérdezzük tőle, hogy mi történt. Nagy sokára belenyúl a zsebébe, s kihúz onnan egy revolvert, ami még akkor is füstölgött, s mondja, hogy meglötte magát. Kérdezzük tőle, hogy miért, hol érte a golyó, mutatja, hogy a lábát. Mindjárt leültettük egy tuskóra, leráncigáltuk a lábáról a csizmát. Csakugyan a lába fején érte a golyó, de nem vágott rajta mély sebet, csak könnyebbet. A zsebnél a puskaapor tüze egy kicsit megégette a combját, meg a gatyáját. Megvigasztaltuk, hogy ez csak katonadolog, máskor jobban vigyázzon.

Estig elkészültünk a kocsirakodással. Azon az éjjelen istállóban háltak a lovak. Reggel csúnya, zord hideg volt, nehezen vártuk, hogy elindulhassunk. Ez is nagyon küzdelmes út volt. A 300 komisz nem nagy teher, nem tett ki többet 4 mázsánál, de ez is nehéz volt a lovaknak. Hosszú utat tettünk meg aznap, az út havas, jeges, sok helyen lejtős volt. A lovak nagy része kimerült, a kocsik messze elmaradoztak egymástól. Délután én is mindenütt gyalog mentem, a lovaim csak alig vánszorogtak és sokszor megálltunk pihenni. Sokszor toltam utánuk a kocsit, teljes erőmből, hogy haladhassanak.

Végre megérkeztünk valami uradalmi major-féle lehetett ott, ennek az udvarára álltunk be. Én a csapatnak a közepe táján voltam és mégis, még utánam két óra hossza múlva is jöttek kocsik. De volt olyan is, amelyik az útba veszett. De ezen nem lehetett csodálkozni, mert sokszor annyira elszakadoztunk egymástól, hogy nem láttam sem az előttem, sem az utánam haladót. Itt volt jó istálló, bekötöttük a lovakat, s én ki lettem rendelve a kocsik közé őrnek. Hogy ez milyen jó volt, azt csak el lehet képzelni, abba a nagy hidegbe és nagy hóba a kocsik között őgyelegni. Tüzet nem volt szabad rakni. A szolgálat éjfélig tartott. A kocsikon több mindenféle élelmiszer volt: ital, dohány, stb. Nagyon unalmas volt ez a szolgálat, az óra lassan telt, különösen, mikor elcsendesedett minden, csak távolról hallatszott az ágyúdörgés. De már ez is közömbös volt. Ahogy elgondolkodva őgyelegtem magamban, és hallgattam a csizmám alatti hó ropogását, haza gondoltam, a kicsi családi fészekbe, ahol a gyermek éveimet töltöttem. Most, a szenvedés kezdetén gondoltam haza először. Egyszer csak valami zajt hallok. Figyelek jobban a kocsik között, ember hangokat is hallok. Kénytelen voltam hát megnézni, hogy kik lehetnek ott, és mit csinálnak. Megindulok a hang irányába, hogy észre ne vegyenek. Látom, hogy a sötétben három katona egy kocsi faránál egy vödörbe mereget valamit. Hirtelen rájuk kiáltottam, hogy mit csinálnak ott. Megrebbentek, de átlátva a helyzetet, egy közülük csendesen és erélyesen rám szólt, hogy fogjam be a számat, ne csináljak lármát, hanem menjek oda, míg több bajom nem lesz. Amint oda megyek, látom, hogy a mi katonáink egy rumos hordót megfúrtak és azt meregetik üvegebe, meg kulacsokba. Azt mondták, hogy igyak meg annyit, amennyit bírok és vigyek üveget, vagy akármit vigyek el, amennyit akarok. Elszaladtam a kocsimhoz, vittem üveget, ittam, amennyit csak bírtam, az üvegeket is telemertem. Hogy az üvegek könnyebben merüljenek a hordóból, mindig eresztettek hozzá, a végén megmaradt drága jó rumot kiborították a hóra. Lelkemre kötötték, hogy a szám ne járjon, mert bajok lesznek. Itt maradtam újra egyedül, sajnáltam a rumot, amit a hóra kiöntöttünk. Bár jól felöntöttem belőle, csak úgy gőzölt a feje. Arra gondoltam, hogy milyen jó lett volna az a többi szegény bakának, aki ezt még a szemével se láthatta. [...]

SZERBIA HARCTEREIN

[...] Délután elindultunk a Száva mellé. Itt vártunk egy kevés ideig, aztán neki indultunk az átkelésnek. A Száva most nagyon meg volt áradva, a víz elborította a hullámteret is, úgy hogy több kilométer volt a szélessége. A víznek a medrén

ponton, azaz hajóhíd volt, a hullám-téren pedig cölöpökre építettek hidat. Még mielőtt a víz nem volt megáradva. Most, hogy a víz megáradt, a cölöpökre épített hidat ellepte a víz és a tetején folyt keresztül.

De elindult az első kocsi, utána a másik, ötven lépés távolságban. A kocsisnak le kellett szállnia és a hídon gyalog vezetni a lovat. A partról nézve nagyon rossz látvány volt a hídra nézni, amint a víz közepe táján beleveszett a vízbe. Én is neki indultam a hátborzongató utazásnak. Míg a hajóhídon mentünk, addig csak jó volt, de mikor ráértünk a cölöphídra, már fel kellett ülni a kocsira. A víz sebesen, szennyesen habzó hullámokban folyt át a híd tetején, olyan magasságban, hogy a lovaknak hasaaljáig ért. A hídnak a cölöpjei kiáztak a nagy vízben és a víz nyomásának már csak alig tudtak ellenállni, a kocsi rázása alatt csak úgy imbolyogtak. A korlátja is nagyon gyenge és hiányos, itt-ott csak kötélből volt. A lovak a sebes vízfolyásnak alig tudtak ellenállni, minden pillanatban attól lehetett tartani, hogy a hidat elsodorja az ár, vagy a lovakat lesodorja a víz a hídról. Akkor a hullámsírban találjuk magunkat mindnyájan. Nagyon izgalmas volt az utazásom. A mokány lovaaim a hosszantartó nagy vízben már kezdtek kifáradni, a teher vízben való húzása úgy kifárasztotta őket, hogy attól lehetett tartani, hogy a víz sodrával nem bírnak megküzdeni. Nagyon lassan haladtak, a gyeplővel mindig erősen kellett őket a víznek nekifeszíteni. Végre átjutottam. Mikor a szárazföldre értem, megálltam egy pillanatra, leszálltam a kocsiról és szomorúan néztem vissza a Száva túlsó partjára, amely most szép Magyar hazámtól elválasztott. Elválasztott az anyámtól is, ki tudja, nem-e örökre. Bizonyos voltam abban, hogy ezen a hídon csak átjöttünk, de ezen többé már vissza nem mehetünk.

Még egy búcsúpillantást vetettem hazám felé, aztán felültem a kocsira azzal a gondolattal, hogy most már tudom, hogy Szerbiába megyünk. De bármi követ, akár élek, akár halok, levelet addig nem fogok írni haza anyámnak, míg én vissza nem megyek az én magyar hazámba!

Mentem én is a többi után. Belgrád alatt letáboroztunk, este nagy tábortüzeket gyújtottunk, s a tűz mellett elbeszélgettünk a múlt időkről. Az éjszaka koromsötét volt, nagy tornyos, sötét felhők úsztak az égen, csak éppen, hogy nem esett. Reggel elindultunk, otthagytuk Belgrádot. Egy kövesút haladt onnan befelé Szerbiába, azt hiszem, ez volt a főút, ezen haladtunk egy ideig. Az eső meg elkezdett szépen esni. Az úton olyan habarcs volt, hogy sok helyen a lovak térdig gázoltak benne. A habarcs alatt olyan lyukak voltak, hogy a lovak csak úgy bukdoztak benne. Egy ideig mentünk ezen a kövesúton, majd egy helyen letértünk jobbra egy kis mellékútra, ezen haladtunk estig. Nagy hegyek közé jutottunk, este letáboroztunk. Ahol

megálltunk, valami szántóföld volt az, de úgy el volt ázva, hogy csak úgy süppedtünk benne. Az eső pedig csak esett, szépen szaporán, sehol egy ház nem látszott.

A parancs kiadásánál volt köztünk egy idegen ember, hogy hol, vagy mikor került hozzánk, nem tudom, én csak most láttam nálunk legelőször. Most is azért lettem rá figyelmes, hogy az őrmester úr maga elé hívatta, és azt kérdezte tőle, hogy mondja csak öregem, hajtja-e holnap a lovat? Az ember kereken kijelentette, hogy nem. Az őrmester ismét kérdezte: jól gondolja meg öregem, mert még egyszer, harmadszorra és utoljára kérdezem: hajtja-e holnap a lovat? De az ember csak azt mondta, hogy nem.

Erre az őrmester szólt az egyik altisztnek, hogy ezt az embert vigye a láger elébe, kösse össze a kezét és a lábát és dobja ott bele a habarcsba. Úgy is lett, az altiszt összekötözte és a tábor előtt, egy kis tócsába dobta.

Vége lett a parancs kihirdetésnek, eloszlottunk. Az eső esett, mindenki a kocsijához igyekezett, hogy minél előbb elbújhasson. Az éj koromsötét volt, – talán a hegyek között még sötétebb van, mint a sík terepen. A kocsim az első sorban volt, nem messze tőlem a megkötözött ember. Bebújtam a kocsimba. Lefeküdtem, de hiába erőltettem a szememet az alvásra, az álom sehogyan sem akart rájönni. Izgalmas gondolatok cikáztak az agyamban, elgondolkodtam ezen a hirtelen jött nagy változáson, amibe részünk volt. Mindenki elcsöndesült, nem hallatszott semmi emberi hang, csak a kocsiponyva zörgött, ahogy verte az eső, meg néha a lovak a nagy sárban, ahogy váltogatták a lábukat. A megkötözött ember is csendben volt. Nagysokára elaludtam, nem sokkal múlt éjjél, mikor felébredtem. A lovak nagyon unták az állást, meg bizonyosan fázhattak is, nagyon nyekergették a kocsit. De nem csak az enyém, hanem a másé is, mert gyakran hallatszott, hogy hol az egyik, hol a másik sátorból kiszól valaki a lovakra. A megkötözött ember eddig csak csendben volt, de most már elkezdett nyöszörögni, majd később jajgatni is annyira, hogy most már tovább nem bírtam aludni. Végtelen hosszúnak tetszett ez az éjszaka, azt hittem soha sem virrad meg, pedig én jó helyen voltam. Nem úgy, mint a megkötözött ember, akinek a kínos jajgatását hajnal felé nagyon nehéz volt hallgatni. Hangja már nem is volt emberi, hanem mintha a sírből hallatszott volna fel a jajgatása. Eljött az idő, mikor fel kellett kelniünk. Ekkor az őrmester a szolgálatban lévő altisztet magához hívatta és elküldte a megkötözött emberhez, hogy kérdezze meg tőle, hogy hajtja-e már a lovakat. Ha igen, akkor vezessék elébe. Az altiszt odament, megkérdezte tőle: Na öregem, hajtja-e már a lovakat. Az ember elvállalta. Akkor leoldozta a kezéről a kötelet, a lábáról is, és mondta, menjen az őrmester úr elé. De ez még sem tudott mozdulni, úgy kellett két embernek odavinni. Ott az

őrmester megint megkérdezte tőle, hogy hajtja-e már a lovakat? – Hajtom őrmester úr – volt a válasz. Na lássa – mondta az őrmester –, ha az este így beszélt volna, akkor nem kellett volna az éjszakát átszenvedni. Na most vigyék a tűzhöz, hadd szárítsa meg a ruháját. Elvitték a konyhához, ott égett csak a tűz. Ott letették egy ládára a minden tagjába reszkető embert. De milyen melegezés volt az? Az eső esett, hogyha elől száradt, hátul meg ázott. Én azt hittem, hogy nem bírja ki. De míg annál a csapatnál voltam, addig ő is ott volt.

Mikor megettünk a lovakat, befogtunk. Napközben az eső egy kicsit csendeseedett, de teljesen nem állt el. Este egy falu alá értünk, itt háltunk, csak a szabad ég alatt megint. A helyzetünk kezdett irtózatossá lenni, a sár féllábszárig ért. Csizmánk nem volt, a bakancsunk az első sárbalépéskor megmerült. Elázott a lábunk szárán a nadrág is, csuda rossz éjszakánk volt. El volt mindenünk ázva, tüzet nem tudtunk rakni, mert nem volt miből. Voltak ugyan fák a hegyoldalban, de abban a koromsötétben, nagy sárban Istenkísértés lett volna felmenni érte. Bebújtunk a kocsiba és ott dideregtük át az éjszakát.

Másnap reggel elindultunk, az idő nagyon kegyetlen volt, az égboltozatot sűrű fekete felleg borította. Az eső apró sűrű szemmel esett, de annyira, hogy szinte megrövidítette a látóhatárt. A falunk, mikor keresztül értünk, egy nagy lapos hegyet láttunk magunk előtt. Erre kellett felmennünk. Rendes út itt nem volt, a hegy oldala szántóföld volt, mégpedig, ahogy mentünk nekünk keresztbe estek a földek. Roppant nagy szélességben össze volt járva az egész hegy oldala, csupa lekvár-szerű anyag volt az egész. A földeket elválasztó mesgyéknél mindenütt volt egy kis emelkedés, amin a lovak alig bírták a kocsit keresztül húzni. Egy ideig csak haladtunk valahogy, lassan, nagy nehezen. De később kezdettek kifáradni a lovak és a mesgyéken elakadoztak. Aki tudott menni, haladt, a másik meg küszködött.

A nagy összevisszaságban mindenütt lehetett látni a vergődő kocsikat. Egyszer én is elakadtam. Egy ideig próbálgattam, hogy hátha elbírnák indítani a kocsit, de hiába, nem bírták. Leszálltam a kocsiról a nagy sárba, az eső esett, neki fogtam a kocsit tolni, de meg se mozdult. Ekkor ott lovagolt el az őrmester mellettem, rám nézett, nem szólt egy szót sem, tovább lovagolt, de nagyon dühös volt. Még egyszer megpróbáltam. Végig hánytam az ostorral a lovakon, de hiába, csak nem tudtam elindulni. Nagyon dühös lettem én is, de hiába, nem verhettem agyon ezt a rongy jószágot. Káromkodtam, szidtam az időt, lovat, kocsit, mindent, még azt is, aki ide vezényelt bennünket. Ahogy ott állok a kocsi mellett, látom, hogy jön a hadnagy úr szakácsa, éktelenül káromkodva, szidta, átkozta az egész világot. Még az Istent is lekergette volna az égből, ha felmehetett volna, de csak dagasztotta

a sarat, gyalog kellett neki menni. Térdig csupa sár volt. Mikor oda ér hozzám, kérdezi, hogy mi a baj? Mondom neki, hogy elakadtam. Azzal előveszi az ostort, nekidülünk mind a ketten a kocsinak. Szólítja a lovakat, de bizony azok csak nem bírták. Elkáromkodta magát, s azt mondja nekem, hogy ha nem boldogulsz, fogj ki, ülj rá és hagyd itt a kocsit, azzal ott hagyott és ment tovább nagy káromkodással. Én pedig ott maradtam a kocsik mellett. Olyan voltam, mint a fertős disznó. Gondolkoztam, hogy mit csináljak? Még a csapatunkból mindig voltak hátra, azok meg mind idegen nemzetiségűek voltak, egy se segített. Ahogy ott gondolkodom, eszembe jut valami, ha ez sikerül, még egy eshetőségem van az indulásra. Neki vettem a vállam a kocsinak és teljes erőmből nyomni kezdtem hátrafelé a kocsit. Nagy nehezen csak úgy hátra bírtam nyomni a kocsit. Mivel, hogy lefelé kellett menni, hát engedett. Most már rászóltam a lovakra, hát minden nehézség nélkül elindultak. Most már folytattam az utat a többivel, többször már nem akadtam el. Majd felértünk a hegyre, itt már könnyebb volt a lovaknak a kocsit. Mivelhogy nagyon el voltunk maradozva egymástól, az eleje megállt, hogy összevárjon bennünket. Azután mentünk tovább. Majd egyszer kiértünk a köves útra. Nagy habarcs volt a köves úton, de legalább dőcögött rajta a kocsit és könnyebb volt a lovaknak. Erre már autók is jártak. Mentünk késő estig, este egy lapályos helyre értünk. Itt volt néhány ház, letáboroztunk. Sok katonaság járt már itt, csúnyán össze volt vágva a talaj. Valóságos sártenger volt itt mindenfelé, az eső megállt, de valóságos koromsötétség volt.

Másnap egy néhány kocsival ott maradtunk egy altiszttel, a többiek pedig elmentek. Reggel újra elkezdett az eső esni és esett egész nap, úgy, hogy a pokróc már a vízmentes pokróc alatt is átázott. Olyan nehéz volt, hogy alig bírta az ember. Egész nap beszélgettünk, vagy inkább tüzeltünk volna, de nem volt mivel, szerezni itt nem igen lehetett. A lovak álltak a nagy sárban. Reggelre olyan sarat vágtak, hogy majd beledőltek, alig lehetett őket megközelíteni.

Ennivaló nem igen volt, se a lovaknak, se nekünk. Hosszú, unalmas nap volt. A kocsiba nem szeretünk bebújni, mert ott fáztunk, a tűznél meg áztunk, de mégis inkább a tüzet választottuk, ott legalább az orrunkat melegíthettük, meg az arcunkat füstöltük. Néha olyan teli tüdővel szívtuk a füstöt, hogy a szemünk is könnybe borult bele. De ezt is eltűrtük, ugyanis dohány hiányában voltunk. Egész nap rengeteg katonaság vonult itt el, magyar és német csapatok, tüzérek, trének, autók, csaknem szünet nélkül mindig mentek előre. Visszafelé meg jöttek a civil menekültek, asszonyok, öregek, gyerekek, mindenütt csatangoltak a nagy sárban, vitték a cókmókjukat háton, vagy kocsin. Akinek volt kocsija, az azzal, míg a barma

bírta, vagy a katonaság el nem vette tőlük. Azután ők maguk tolták a kocsit, míg bírták. Mikor ők is kimerültek a kocsi tolásban, akkor a kocsin lévő holmiból a hátukra kötöztek amit bírtak, és a kocsit ott hagyták az útfélen. Az ilyen kocsikat aztán a katonaság – ha jó karban volt – a használatába vette. De az is előfordult, hogy ha a katonaságnál elnyűtt, vagy összetört a kocsi, akkor egyszerűen elvették a civil menekültektől, sok esetben jószágotul együtt. Általában ezek a menekültek is sokat szenvedtek. Ellenségek voltak, de mégis szájalmat keltettek a szerencsétlenek, különösen a családos anyák. Az egyik a kicsijét vitte a hátán, a másikat kézenfogva huzigálta a sárba, esőbe, éjjel-nappal kinn az ég alatt. A kisgyerekek áztak, fáztak, végig ordították az egész utat. Másnap visszaérkeztek a mieink, és együtt visszamentünk abba a faluba, ahonnan oly küzdelmesen indultunk el. Itt töltöttünk egy napot, megrakodtunk lőszerezéssel és elindultunk neki a hegynek, de most már sokkal könnyebb volt az utazásunk, mert minden kocsit négy lóval húzattunk. Egészen addig, míg a kövesútra nem értünk. A haladásunk elég jó volt. Az idő is a sok eső után végre kiderült. Habár felhős is volt az égbolt. Már azt gondoltuk, hogy elrohadunk mindenestől abban a rengeteg esőben.

Most elmentünk Lazarevácra,⁸ itt leadtuk a lőszert, innen visszamentünk, újra megrakodtunk és most már Arangjelovácra⁹ mentünk. Itt is lepakoltunk, itt találkoztunk egy csapat gyalogsággal, csabai 101-esek voltak. Voltak köztük békésiek is néhányan, de nem ismertem őket, ők sem engem. Mégis nagyon jóleső érzés volt, hogy földiekkel találkozhattunk. Az ember elpanaszolta egymásnak a bajait, szenvedéseit, s azután szinte megkönnyebbülten viselte tovább a sorsát. Panaszkodtak ők is, hogy mennyi sarat kell nekik vágni, gázolni, míg idáig eljutottak. Ők mentek előre, mi pedig vissza.

Hogy milyen nevű volt a helyiség, azt nem tudom, csak innen Topolára indultunk. Úgy tudom, hogy két nap alatt értünk oda, az utunk hegyek között vezetett. Nem volt ott se falu, se semmi. Másnap estig Topolára értünk, az emlékezetes hely. A hadnagyunk olyan ember volt, hogy mikor este meg akartunk állni, mindig csak azt kereste, hogy jó helyünk legyen. De azt nem vette figyelembe, hogy víz is legyen a közelben. Így nem egyszer előfordult, hogy a víz két-három kilométerre volt hozzánk, az itatás ilyenkor nagyon nehéz volt, mert kézen kellett a lovaknak hordani a vizet. De vedre az meg csak mindenkinek egy volt. El lehet képzelni, hogy micsoda fáradságba került így két lónak a megitatása. Gyakran előfordult,

⁸ A mai Lazarevac, Belgrádtól délre.

⁹ A mai Arandelovac

hogy ilyenkor a lovak nem ittak eleget, elvezetni meg nem szabad. Azt mondta a hadnagy úr, hogy azok mentek egész nap eleget, ti pedig csak a kocsin ültetek, és ráértetek egész éjjel hordani nekik a vizet.

Most itt, hogy letáboroztunk, bár igen messze volt a víz, azt hiszem, hogy nem sok híja volt a 3 kilométernek. Mindenki vitt egy vedret és abba vizet hozott a lovának. Akkor hagyta abba az itatást. Egyszer a hadnagy úr egyet gondolt és elzavarta az összes embert vízért. Mikor visszaértünk, sorba megkezdtük a próba-itatást. Akinek a lova ivott, arra nyomban 25-öt veretett. Az én lovamat más itatta meg, de szerencsére nem ivott, mintha nem lett volna szomjas. Mert voltak ügyes emberek, akik nem akarták, hogy társuk bajba kerüljön, úgy itatták a lovat, hogy az nem mert inni. Én is megittam vagy 10 db lovat, de azok nem mertek inni egy kortyot sem, mert mikor oda mentem hozzájuk, kivettem a zsebemből a bicskát, s az egyik kezemből adtam neki a vizet, a másik kezemmel meg a bicska hegyét észrevétlenül az oldalának tartottam, s így nem mert inni. Én nem fenekeltettem ki egy embert se, de kevesen menekedtek meg. Mire vége lett az itatásnak, 3 nád-vesszőt vertek széjjel az emberek fenekén, pedig azok vastagabbak voltak, mint a hüvelykujjam.

Másnap tovább mentünk és egy helységben letáboroztunk. Itt abba a szerencsés helyzetbe jutottunk, hogy elszállásoltak bennünket, ami még ezideig nem történt meg, mióta Szerbiába jöttünk. Volt ott egy nagyobb épület, az volt ráírva, hogy Hotel. Én abba lettem elszállásolva. A nagy termet teleraktuk lovakkal, amennyi csak belefért. Ott voltak össze-vissza, az egyik egy székhez kötve, a másik egy lócahoz, a harmadik a biliárd asztalhoz. Szóval, ki hova tudta oda kötni a lovát. Még egy része szabadon is volt a terem közepén. A terem pados volt és nagy dübörgéssel voltak benne a lovak. Csak nekünk nem volt helyünk, ahová lefeküdjünk. Itt-ott lehúzódtunk, de aludni nem tudtunk, mert a lovak félelmetesen dübörögtek, mindig attól kellett tartani, hogy ránk gázolnak. A teremben se volt valami meleg, az ablakok ki voltak tördelve. Hiába volt benne a sok ló, mégis szellős volt. Úgy éjfél feléig csak megvoltunk valahogy, de aztán már mindig jobban fáztunk. Nekifogtunk tüzelni, volt ott egy nagy kandalló, abba begyújtottunk, tűzrevaló volt bőven, ott voltak a székek, lócák, mind kitűnő tüzelőanyagok. Elhelyezkedtünk a kandalló körül, s melegedtünk, beszélgettünk. Jól esett a meleg, de éhesek is voltunk. Már pedig éhesnek is lenni, meg fájni is, ez a kettő együtt nem jó. Gondoltuk jobb volna most szalonnát sütni, de hát erre most csak gondolni lehetett, jó lett volna egy kis kenyér is magában, de nem volt az sem. Ez a hotel a mi táborunkkal szembe esett. Ahogy így beszélgettünk, egyszer csak berohannak a kocsiktól a katonák, vagyis a

mi embereink és elkezdének ordítózni, hogy mit csinálunk itt, nem vesszük észre, hogy kigyulladt a ház? Kiszaladtunk az utcára, látjuk, hogy a kémény csupa tűzbe van, a lángok még két méter magasságban is felértek a kémény felett, s már a fedél is kezdett égni. Hirtelen hozzáfogtunk az oltáshoz, de csak nagy nehezen tudtuk eloltani a tüzet. Mikor ezzel végeztünk, egyszer csak látjuk, hogy a szomszédban lévő parasztház teteje is kigyulladt. Azonnal odarohantak az embereink, s azt is eloltották nagy nehezen. Ott is a mi embereink voltak. Azok is úgy jártak, hogy fáztak, s neki fogtak erősen tüzelni. Azon a parasztházon meg nem volt kémény, mint ahogy a többiekén sem igen volt. Mikor ezek nagy tüzet raktak benne, tüzet fogott az egész fedél. Ebből a két tüzesetből nagy zúrzavar lett, a hadnagy úr is felébredt rá. Az lett belőle, hogy a szállodából mindenkit kizavartatott lovastul együtt a kocsikhoz, itt virradt ránk. Reggel indultunk, és folytattuk az utat. Este egy falu mellett letáboroztunk, igaz, hogy még nem volt este, még világos volt. Elmentünk a lovaknak szénát szerezni. Bemegyünk egy házhoz négyen. Mindnyájan békésiek voltunk. Kötünk egy-egy porció szénát, de látjuk, hogy sok tyúk van az udvaron. Mondjuk az asszonynak, hogy adjon belőle egyet. Hát az azt mondja, hogy fogjatok. Nosza nekünk se kellett egyéb, vesd el magad, utána iramodtunk a tyúkoknak, pillanat alatt mind a négyünknek kezében volt egy-egy tyúk. Én véletlenül egy kakast találtam megfogni. Nagy örömmel vittük a táborba. Neki is fogtunk az elkészítésének, tüzet gyújtottunk, vízért mentünk. Feltettük az itató vederbe, mert ez volt a főző edényünk is. Tüzelünk hűségesen, hogy megfőjön. Éhesek voltunk, nehezen vártuk nagyon. Hogy milyen öregek voltak ezek a jószágok, nem tudom, csak az bizonyos, hogy estétől éjfélig főztük, de még akkor is kemény volt a hús, de már nem tudtuk tovább főzni, hanem megettük úgy, ahogyan volt. Mikor enni kellett, került rá társ, elfogyott volna sokkal több is.

Másnap tovább mentünk, nagyon rossz volt az utunk. Rettenetes nagy sár volt, amit taposni kellett. A háború borzalmas szenvedése és rombolása erre is meglátszott. Mindenfelé állati és emberi hullák heverték szerte-széjjel, temetetlenül. Csontok, csontvázak, mindenféle ringy-rongy ruhadarabok heverésztek az útfélen. Különösen sok volt a döglött ló, ami gyakran előfordult, hogy éppen a patakban hevert, amelyből ittunk, vagy itattunk. Fertőzték a vizet. Nem volt valami kívánatos biz abból inni, de hát, ha szomjasak voltunk, csak kellett inni. Ezek eltakarítására csak akkor került sor, mikor a szerbeket hátraszorították a mieink és jutott idő és ember ilyesmire is. Rossz, elnyűtt kocsik, sárba rekedt szerb ágyúk, ágyúgolyók, lőszeres, lőszermaradványok és sok mindenféle, amit már itt nem érdemes felsorolni. Ezek mind találhatóak voltak az útfélen. Őrületes volt a küzdelem és a nagy

hajsza abban a nagy sárban, amit itt véghez vitt az előrenyomuló katonaság. Mindenféle tüzerek, mind csak nagy küzdelemmel bírtak előre jutni. A német tüzerek is elakadoztak az ágyúkkal. A nagy nehéz, nyugati lovak elcsigázva ott vergődtek a nagy sárban. Az autók sem igen tudtak erre közlekedni. Itt-ott azt is lehetett látni a nagy sárban, leszerelt állapotban.

De haladjunk tovább, egy faluba érve lepakoltunk aztán Milanovácnak¹⁰ vettük az utunkat. Este volt, mikor odaértünk. A város mellett letáboroztunk, s a város szélén elszállásoltak bennünket. Én egy nagyobb épületbe jutottam, a szobákba bekötöttem 10 pár lovat. Az ablakok mind ki voltak tördelve. Bútorzat semmi nem volt benne, elhordták, vagy a katonaság feltüzelte. A kocsitáborunktól messze volt a szállásunk. Este, mikor megittuk a kávé, visszamentünk a lovakhoz. Egy része az embereknek ott maradt a kocsik között, tüzeltek veszettül. Az idő borult volt. Az est beálltával olyan koromsötét lett, hogy alig lehetett látni. Mikor odaértünk a lovakhoz, tüzet gyújtottunk mi is, letelepedtünk, vártuk, hogy csendesedjen a táj, mert menni kellett ennivalót szerezni nekünk is, meg a lovaknak is. A lovaknak nem volt egy szál szénájuk sem, nekünk meg vagy három nap óta egy falat kenyérünk sem. Már alig bírtuk az éhséget. Mikor gondoltuk, hogy lefeküdtek a szerbek, vettük az istrángot, vagy a hevedert, s elindultunk szénáért. Mindnyájunknál volt valami szerszám, hogyha netán támadókra akadunk, legyen mivel védekezni. Mert ha itt valamerre elment az ember, nagyon óvatosnak kellett lenni, mert soha sem tudhatta az ember, hogy honnan leskeledik rá az ellenség. De minden egy helyre se mentünk, nehogy feltűnést keltsünk. Valahogy ráakadtunk egy helyen egy szénaboglyára, kötöttünk belőle egy jó nagy porciót, és szép csendesen visszamentünk a lovakhoz. Még mikor én odaértem még nem volt ott mind, mikor mind odaért, azt mondja az egyik. Ő látott egy helyen egy disznót, még a pányva is a nyakában van, csak el kellene vezetni. Tanakodtunk, hogy mit csináljunk. Előbb azt gondoltuk, hogy meg kellene szerezni a konyha számára, mivel, hogy nagyon gyengén állított már a konyhánk is. De arra gondoltunk, hogy akkor a javát majd más eszi meg, mi pedig még jól sem lakhatunk. Végre úgy határoztunk, hogy ha sikerül elhozni, akkor megöljük magunk és megosztozkodunk rajta.

Két ember elment a disznóért, ketten meg még egyszer visszamentek szénáért, hogy legyen mivel megperzselni. Mire a szénával visszaértünk, már meg is volt ölve a disznó. Hozzáfogtunk perzselni. El lehet képzelni, hogy milyen perzselés

¹⁰ Ma: Gornji Milanovac

volt az, szénával. Majd egyszer ráfoglunk, hogy jól van. Szétszedtük és kimentünk vele a kocsikhoz, hogy majd ott helyezzük el, és ott süssünk belőle.

Sohasem felejttem el, hogy nekem a fejlet adták ide, hogy egyem. De olyan éhes voltam, hogy mire a kocsihoz értem, mind lerágtam róla a bőrt, meg a fülét is, ameddig lehetett.

Kint a kocsik között nagy tábortüzek égtek. Akinek volt valamije, vagy tudott valamit szerezni, az kotyvasztott valamit. Most erre nagyon rá volt szorulva a társaság, mert az éhség kezdett nálunk jelentkezni. Hozzáfoglunk húst sütni. Meg is sütöttük, meg is ettük. Nem volt egy csipet só sem, nem volt egy falat kenyér sem hozzá, mégis megettük. Nem volt az jó egy cseppet sem, de kényszerűségből megettük, ámbár aki óhajtja tudni, hogy milyen az, próbálja meg, majd megtudja. Elmúlt már éjfél, mikor ez történt. Azon az éjjel nem aludtam úgyszólván semmit sem. Tüzeltünk, melegedtünk. Meg volt még egy mellékfoglalkozásunk, hogy állandóan vakaróztunk. Hogy miért, azt az olvasóra bízom, hogy találja ki.

Másnap rakodtunk és tovább mentünk. Este megálltunk. A következő nap mentünk egész nap, az út nagyon rossz volt, a lovak sárban nehezen bírták a kocsit, elakadoztak, elmaradoztak egymástól. Még eddig nem igen pusztult el lovunk, mert tudtunk szerezni nekik egy-egy kis szénát, meg abrakot. Sok helyen volt kinn tengeri szedetlen és azt is adtunk nekik, mikor hozzájutottunk bőven. De hiába, az a sok rossz út kezdte őket lejárni. Délben az eleje megállt, de a hátulja még megszerve jár. A hadnagy úr visszalovagolt, hogy végignézzon az elmaradottakon. Én már nem voltam messze a csapathoz, biztattam, nógattam a lovakat, látom, hogy lovagol a hadnagy úr visszafelé. Azt is láttam, hogy nem igen jó nadrágban van. Ő olyan ember volt, hogy a csapatbeli embert nem mindet ismerte, de magyarul minden áron meg akart tanulni, de nem tudott. Mikor odaért hozzám, kérde tőlem, hogy milyen csapathoz tartozom, persze nem magyarul. Én meg magyarul feleltem neki. Rám néz és azt kérdezi, hogy matyar? Mondom neki, hogy magyar vagyok. Erre azt mondja nagy dühösen, hogy marha vaty, az anyád istenit! Te meg egy ostoba jószág vagy – mondom neki kissé magamból kikelve. Rám nézett, de nem értette meg, tovább lovagolt. Mikor minden kocsi beért, összeállítottak bennünket. A hadnagy úr kiállította azokat, akik elakadoztak és kifenekeltette őket. Mert azt mondta, hogy azért akadnak el, mert nem gondozzák a lovakat. Azt gondoltam, hogy engemet is kiválaszt, de nem tette. Ezzel a cselekedetével a hadnagy úr megszerezte a legénység gyűlöletét maga ellen. Ez a gyűlölet majd később megtette a hatását. [...]

A KÖTET SZERZŐI

dr. Horváth Csaba parancsnokhelyettes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

dr. Kiss Gábor Ferenc adjunktus (SZTE JGYPK)

Koszta István történész, újságíró (Csíkszereda)

Pintér Tamás (történész, kuratóriumi elnök, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány)

dr. Pollmann Ferenc tudományos főmunkatárs, (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

prof. dr. Szakály Sándor főigazgató (VERITAS Történetkutató Intézet)

Stencinger Norbert (történész, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány)

Nagy Tamás tanár, vasúttörténész (Bárdos László Gimnázium)

Kiadta az Ópusztaszeri Nemzeti Történeli Emlékpark
és a Belvedere Meridionale
Felelős kiadó dr. Jancsák Csaba
Műszaki szerkesztő Szuperák Attila
Nyomta A-Színvonal nyomda, Szeged